

БИРИНЧИ ҚИСМ

I

Манзурани Бекободга олиб келган дизель-поезд, уфқдаги оқ булутдай, станцияда бир пас турди-ю, кейин, отилган ўқ сингари, кўм-кўк бўшлиқларга кириб кўздан йўқолди. Қиз ҳозиргина келиб тўхтаган автомашинага қараб югурди. Машинадаги эпчил йигитлар бу нотаниш қизнинг қўлидаги чемоданни олиб, унинг бортдан ошиб тушишига ёрдамлашдилар. Кузовнинг олдида чемоданга ўтириб кетиш унга жуда қулай бўлди. Қизил чарм чемодан ниҳоятда пишиқ эди. У — Манзуранинг ўн йиллик ҳамроҳи. Урта мактабни битирган куни Карл Маркс кўчасидаги катта магазинга бориб мана шу чемоданни олгани ҳали-ҳали хотиридан чиқмайди.

У пайт Манзура ўз кўнглидаги шодликни таниш-нотаниш — ҳаммага айтгиси келаберган кунлари эди.

— Пишиқроғидан танлаб беринг, ота,— деди у қора бахмал дўппи кийган, кўзойнакли, чўққисоқол сотучига.— Москвага, беш йиллик ўқишга кетаяпман.

— Хўп бўлади, қизим,— деди чол чемоданни артатуриб,— бу — ўқишингиз тамом бўлиб қайтиб келганингиздан кейин ҳам анча иш беради ҳали..

Чолнинг айтгани тўғри чиқди. Уруш бошлангандан кейин ўқиш бўлиниб, институтни битириш тўққиз йилга чўзилиб кетди. Қизил чарм чемодан бўлса ҳали ҳам яп-янгидек.

Машина равон ва тез юрмоқда. Металлургия заводига кетадиган тикка тош йўлнинг охири ботаётган куюшга бориб туташгандай. Узоқда озгина чанг кўтарилса ҳам, қип-қизил куюш нурида алвон дока сингари жимирлаб кўринади.

Бекобод шаҳри орқада қолди. Йўлнинг ўнг томонини яшил парда каби тўсган қатор ёш тераклар энгилгина шабадага ҳам шовуллаб турадилар. Чапдаги пастак тут шохлари ба'зан кабинанинг тепасини тирнаб ўтади. Бир-бирининг камаридан маҳкам ушлаб, ҳар замонда қаҳ-қаҳ уриб келаётган йигитлар қизни шох-шабба тирнаб кетишидан эҳтиёт қиладилар. Узоқда қадим Фарҳод тоғлари ярқирайди, азамат кўнғир қоялар гўё ер тишлаб ётипти.

Манзуранинг сочлари тўзғийди. Юзига дам иссиқ, дам муздек оқшом шабадаси урилади. Ҳавонинг бу тўлқинлари, чўлнинг ҳали инсон

оёғи етмаган узоқ бурчакларидан, тумонаф қўшиндек ҳужум қилиб бораётган кўм-кўк ўрмон қатламларидан, бу йилгина нишона берган колхоз боғларидан, Сирдарёнинг зиллол тўлқинларидан, катта канал бўйидаги поёнсиз кўмкўк пахтазорлар ҳуснидан, бу қадим тупроқнинг туганмас бойликларидан, бу янги ўлканинг гуркираган ҳаётидан мужда келтирар эди.

Манзура Москвадаги Пўлат институтида ўқиётганида ўзининг келажакда ишлайдиган жойини тасаввур этишга такрор-такрор уруниб кўрди. Унинг кўз олдида кўпинча катта ва шовқинли шаҳар гавдаланарди: шаҳарнинг бир четида металлургия гиганти; қатор домна печьлари кеча-кундуз пишқириб, баланд трубалардан қуюқ қора тутун бурқираб туради. Катта шаҳар чироқлари ва пўлат эритучи печьлар ёлқини Манзуранинг кўз ўнгидан сракетмас, келажак ҳақида хаёл қилганида юраги ошиқиб, толпиниб тепарди.

Сўнгги йили практика вақтида у Уралнинг худди шундай суронли шаҳарларини, йирик метал заводларини, оловли пўлат оқинларини кўрди. Аммо диплом олиш учун қайтиб борганида унга Мирзачўлда янги қурилган метал заводига йўлланма бердилар. Шундан кейин унинг хаёлида бутунлай бошқа бир манзара пайдо бўлди. Поездда келаётиб у Мирзачўлни тасаввур этишга ҳаракат қилди: мана, поёнсиз дашт, ҳавода тўзон, нафас олиб бўлмайди, онда-сонда бараклар, қинғир-қийшиқ телеграф стунлари, қамиш блан ёпилган участка контораси, яшик, тахта, ғишт. Чанг тўзғитиб автомашиналар ўтади, узоқда фил

хартуми каби кранлар. Мана, ёш инженер Манзура завод идорасини қидириб бормоқда. Ҳар қадамда учрайдиган ходалар, темирйўл излари, тупроқ уюми, чуқур котлаванлар йўлни оғирлаштиради, тиканли симлар этакни йиртади, шовқин-сурон қулоқни тиндиради, чанг думоққа уриб, нафасни бўғади..

Ишга киришган чоқда кутилмаган оғирликлар олдида қийналиб қолмаслик учун, Манзура Мирзачўлдаги бўлажак ҳаётнинг кўпроқ салбий томонларини кўз олдига келтиришга уринар эди.

Броқ Манзуранинг бу тасавури тўғри чиқмади. Мана, автомашина равон тош йўлдан ўрлаб бормоқда. Унг томондаги қатор тераклар тамом бўлиб, боғ ичида кичик шаҳар кўринди. Узоқдан бунинг шаҳар эканини дарров пайқаш ҳам қийин эди. Яшнаб ўсган қуюқ дарахт, мевазор ва гуллар орасида гоҳ қизил, гоҳ кўк тунука томлар, гоҳа эса биноларнинг опюқ пештоқлари онда-сонда кўзга ташланади. Бу ерда биноларнинг ҳаммаси бир қаватли, лекин улар бир-бирига сра ўхшамайди. Унг томондан Сирдар'ё ўроқдай қайрилиб келиб, боғ-шаҳар четига тўш уриб ўтади.

Шаҳарнинг нариги четидан айланиб келган «Янги дар'ё» ҳам ойнадек тиниқ зангор сувини Сирдар'ёга қуяди. Кекса ва ёш дар'ё ҳозиргина тамоша қилиб ўтган янги гўзал шаҳар таассуротларини ўртоқлашгандай, бир-бирига гал бермай қувнаб шарқирашади, сўнгра бирга қўшилиб, янада кучли тўлқин блан узоқларга, яшил водиларга оқиб кетади.

Шаҳарнинг нарёғида металлургия заводининг баҳайбат корпуслари. Улар қўнғир тоғ-

лар этагига зил чўккан, савлат тўкиб ётади. Трубалардан бурқиб чиққан қора тутунлар унгулларга аста ётади.

Машина шаҳарга яқинлашиб борарди. Ҳозиргача хаёлларга чўмиб келаётган Манзура йигитларнинг қизғин суҳбатига қулоқ солди. Йигитлар футбол мусобақаси ҳақида баҳслашар эдилар. Қўнғиз қанотидай кичкина мўйлабли, кенг елкали чайир йигитнинг гаплари суҳбатда алоҳида мавқӣ тутарди. Унинг ба'зан русча аралаштириб сўзлаган гапларини бир пакана йигитдан бошқа ҳамма ма'қуллар эди. Суҳбатнинг мазмунига кўра, мўйлабли йигит «Металлург» командасининг ҳимоячисю, пакана йигит дарвозабони бўлса керак.

— Уйинда энг асосий нарса—настроение,— дер эди мўйлабли йигит,— чирчиқлилар блан ўйнаганда зашчитанинг мазаси бўлмади. Нима учун деганда, настроение йўқ эди. Ўзим ҳам ёмон ўйнадим. Чунки, как раз ўша куни печимиз иккинчи сменага қолиб кетган эди.

— Эҳ-ҳе, саккиз соатда қуяолмадингларми?

— Гап шунда-да! Ана ўша настроение блан стадионга келувдим, билдингми? Ҳали ҳам икки-ю икки бўлдик! Бизнинг печь ҳам Василий Иванович режимига кўчадиган бўлди,— мўйлабли йигит сўнги сўзини негадир, пастроқ овоз блан айтди.— «Металлург» нинг ўйинини ўшанда кўрасиз!

— «Металлург» нинг бутун шуҳратини ўзининг «настроение» нгга боғлаб қўйишинг тўғри эмас,— деди пакана йигит бурнини жиъириб. Шундан кейин баҳс яна қизишиб кетди.

Ўз тақдирини шу ажойиб ўлка блан боғлаган бу ёшлар ва уларнинг фикр, манфаатлари

Манзурага яқин, таниш туюларди. У суҳбатни тингларкан, Мирзачўл металлурглари ҳаётига киришиб борар, гўё бу ҳаётнинг нафасини ҳис этар эди.

Мана Сирдар'ё. Кўприкдан ўтгандан кейин шаҳар кўчалари бошланади. Машина шу жойдан чапга қараб кетадиган бўлгани учун, Манзура ҳамроҳларига миннатдорлик билдириб, тушиб қолди.

Қизил чарм чемоданини елкасига олиб кўприкка қадам қўяркан, дар'ёнинг муздек шамоли ўнг юзига урилди. Кўприкнинг узунлиги ярим чақиримча келарди. Шамол тобора зўрайиб қум-тўзонларни учирди. Кўприкнинг ўртасига келганда шамол Манзурани суриб бориб, бир чеккага қисиб қўйди. Чемоданни елкасидан туширмаганда нах юлиб олиб дар'ёга улоқтирар эди. Қиз кўприк ёғочига маҳкам ёпишди-ю юзини тирсаги блан тўсди.

Майда тош ва шағал чемоданга чарс-чурс урилди. Шу пайт кўприкдан ўтаётган «Москвич» Манзуранинг ёнгинасига келиб тўхтади. Йўловчи кабинанинг эшигини очиб, қизни таклиф этди ва унинг розилигини ҳам кутмасдан қўлидан ушлаб ичкарига тортди. Нажоткор машинада ёлғиз, у рульни ўзи бошқарар эди. Қизнинг юз-кўзини чанг ва қумдан тозалаб бўлганини кўрди-да, ўнғайсизликдан тезроқ қутилиш учун дарров гап бошлади:

— Мирзачўлнинг машҳур шамоли мана шу бўлади,— деди у.— Одамларнинг айтишича, у Фарҳод қоясининг туйнукдек тешигидан чиқиб келармиш. Ҳали бу шахтидан қайтгани, бунинг йўлини тўсиш учун жуда кўп дарахт ўтказдик. Ба'зи-ба'зида дар'ё юзидан келиб, мана

шу кўприк устида шунақанги қутуриб қолади, Буерли бўлмасангиз керак? Қаерга борасиз?..

— Ҳа, бу ерли эмасман. Шаҳар меҳмонхонасига ташлаб ўтсангиз, жуда миннатдор қилар эдингиз.

— Хўп бўлади.

Йигит машинани негадир бир қўлида ҳайдар эди. Манзура бунга зимдан разм солди ва кейинроқ йигитнинг ёнбошига яширган чап қўлида ясама резинка панжаларни кўриб қолди.

Шаҳар кўчасига кириб бордилар. Нотаниш йўловчи Манзуранинг юзига бир-икки марта ер остидан қараб қўйди. Шунда уни негадир салобат босди.

Лиза... нега бу қиз Солижонга Лизани эслатди? Бундай қараганда улар бир-бирига сра ўхшамайди-ку? Лиза Солижон блан машинада бирор марта мана шундай ёнма-ён ўтирган ҳам эмас...

Йигит Лиза тўғрисида хаёлга толди. Балки Манзуранинг кўз қарашлари, балки юзидаги самимият уни эслатгандир. Йигит икки узун кўчани босиб ўтгунча қизга бирор сўз айтолмади... Унинг тезроқ ёлғиз қолгиси, негадир шу топдаги хаёлларига эрк бергиси келарди.

«Москвич» меҳмонхона зинаси ёнида тўхтади. Қиз чин қалбдан миннатдорлик билдирдида, қизил чарм чемоданни қўлига олиб, зинадан чиқиб кетди.

Меҳмонни иккинчи қаватдаги катта деразали хонага жойлаштирдилар. Манзура ваннадан чиқиб келаётганда йўлакда икки жажжи қиз унинг йўлини тўсди.

— Опа, шу уйда-чи, Света турарди. Кеча кетди, ойиси блан. Сизни қизчайиз йўқми?

— Йўқ, жонгинам, менинг қизчам йўқ.

Манзура шундай деди-ю, қизчалар етаклашиб ўтиб кетгандан кейин кўнгли алланечук бўлиб кетди. Ичкарига кириб, ойна ёнида анчагача жим қолди. Чемодандан эндигина олиб кийган капалак гулли кўйлаги бироз ғижимланган. Иссиқ ваннадан кейин юзлари қизарган. Ҳали суви силқиб бўлмаган қора сочлари чеҳрасига чирой бериб турибди. Манзура ойнада ўз-ўзига қараб жилмайиб қўйди: «Сизни қизчайиз йўқми?».

Уруш бўлмаганда Манзуранинг балки қизчаси ҳам бўларди. У институтни йигирма олти ёшида битирди, ахир. Унинг мустақил ҳаёт йўли мана шу бугун бошланди: гарчи ҳозиргача кўп қийинчиликларни енгган, жангларда қатнашган, анча оғир ва мустақил йўл босган бўлса ҳам, унинг ўзи шундай деб ўйлайди.

Катта деразани очиб юборди. Мана, унинг умр йўли боғланган шаҳар. Катта кўча чироқлари ёниқ... Шомда қуюқ мевазор боғлар қорамтир соядай кўринади. Қаршидаги кўк тахта девордан томга ўрмалаган ток орасида чироқ милтиллайди. Приёмник қаттиқ гапирмоқда. Ундан нарироқда қалин дарахтзор. У тошқин дар'ё сингари доим бир хилда шовуллаб туради. Бутун шаҳар гўё шу дарахтзорнинг сарин ҳавосидан нафас олмоқда. Дарахтзорнинг ичкарисида оқ иморат кўринади, ёнида яна нимадир қурилаётир. «Шифохона бўлса керак» деб ўйлайди Манзура.

Кўчадан ичкарироқда томигача яхлит тошдан тикланган биргина пастак уй турипти. Беш йил бурун бу жойлар посёлка деб ата-

лар, посёлка эса нуқул ўшандай уйлардан иборат эди. Чунки у вақтда ҳали Мирзачўл шамоли авжида бўлиб, унга мана шундай бинологина дош берарди. Энди эса бундай бинодан фақат шунинг ўзи қолипти. Гап-сўзларга қараганда, бу уйда Пўлат шахрининг машҳур бинокори Ҳамидулла-ме'мор тураркан. У, заводнинг энг охириги темир-терсак ташуучиси муҳташам бинога кўчмагунча шу уйдан чиқмайман, деган эмиш.

Узоқда, заводнинг ҳайбатли темир дарвозаси тепасида ўртоқ Сталиннинг электр нуридан ясалган сурати порлаб туради. Манзуранинг кўнглида ҳам шундай шу'ла порлади. Юз йиллардан бери инсон ла'натлаган ёввойи саҳрода шундай ҳаёт яратган кишилар энди унга ҳамшаҳар бўлади! Эртага шу кишилар блан юзма-юз учрашади, энди доим улар блан бирга ҳаёт кечиради!

II

Солижон аввал ёлғиз қолишни истадию, Манзура кириб кетгандан кейин анчагача меҳмонхона ёнидан кетгиси келмай турди. У шу қизни яна кўришни истар, лекин ўзи... Лизани ўйлар эди.

Солижон Лиза блан даҳшатли жанг майдонида танишган. Бу учрашув — ҳам биринчи, ҳам сўнги учрашув эди...

... Сержант Соли Содиқов бир украин қишлоғи учун бўлган қаттиқ жангда оғир ярадор бўлиб йиқилди. Қаердандир пайдо бўлган ҳамшира қиз уни ўт ичидан чиқиб олишга қистади. Аммо сержантнинг мадори йўқ эди.

У қизнинг ёрдамига суяшишга мажбур бўлди. Улар жуда қийинчилик блан орқага чекинар-дилар. Броқ ўқ товушлари яна яқинлашабош-лади. Шунда қиз мардона ҳаракат блан яра-дорни елкасига даст кўтардию, энгашиб югу-рабошлади. Ўттиз қадам юргандан кейин қиз «гурс» этиб йиқилди. Ўқ унинг чап билагидан ўтиб, кўкрагига санчилган эди. Йигит ўзининг оғриғини сезмай ҳам қолди, уни виждон азо-би куйдирар эди.

Йигит қизнинг кўҳлик юзини эндигина ту-зукроқ кўрди. Сўнгги дармонини бир қўлига тўплаб, унинг бошини кўтарди. Қиз унинг кў-зига тикилди.

— Сержант, сиз ўнг томонга силжинг, уч километр йўл...

— Сиз...

— Менинг ёлғиз... отам бор. Хат ёзарсиз... ғалабадан кейин... У кекса.

Шундан кейин Солижон яна кўп жангларда бўлди. Тилларанг сочли қизни ҳар нафас кўз ўнгида тутди, у ҳақда кўп ўйлади. Лизанинг юзи, кўз қарашлари ҳамон ёдида эди. Одамни бир кўришда ҳам шунчалик хотирда қолди-риш мумкин экан!

Солижон штабдан олган адрес блан Уралга хат ёзиб, Лизанинг отаси Бекободга юборил-ганини билди. Ғалабадан кейин тўғри Лиза-нинг отаси ёнига қайтишга аҳд қилиб қўйди.

Пўлат шаҳрига келганидан кейин Солижон Василий Ивановични кўп қидирмади. Барча ўзбек металлургларининг ҳурматли устози, уролли мастер Пугачевни бу ерда каттадан-кичик ҳамма биларди. Солижон айвон олди чирмовуқ гул блан тўсилган кўк тунука томли

янги уйга кириб бораберди. Уни мастернинг ўзи кутиб олди. У галифе шимда, юмшоқ шиппак кийиб чиққан эди. Тиш чўткадай қаттиқ, оқ аралаш мўйлабини силаб, аввал ниманидир ўйлади-да, очиқ кўнгил блан таклиф этди:

— Қани, сержант, келақол.

«Лизанинг отаси!» деди Соли кўнглида. Унга қучоқ очгиси келдию, ўзини босиб, одоб блан ўтирақолди. Лекин нима дейишини билмади. Шундай жиддий гапни нимадан бошлашни олдиндан ўйлаб келмаганига пушаймон қилди. Василий Иванович гап нимада эканини тахминан пайқади шекилли, сержантни ичкариги хонага олиб кирди.

— Сен ўзингни қийнаб ўтирма,— деди у бирдан,— биз қайғули хабарни аллақачон эшитиб, кўникиб қолганмиз.

Солижон чолни бирдан қучоқлаб олди. Кекса мастер ўзининг қадрдон ўғлидай унинг бошини силади.

— Қани, этигингни еч, ўз аҳволингдан гапир.

Солижон Лиза блан бўлган воқияни юракдан, шундай та'сирли қилиб айтиб бердики, ота кўзига ёш келишидан андиша қилиб, ётоқхонага шошилди.

— Қани, ёт, қолган гапни эртага гаплашамиз.

Солижон отанинг кўнгли бузилганини сезган эди, шунинг учун ётгандан кейин фақат ўзи ҳақида гапирди. Болалар уйда ўсгани, ҳечким йўқлиги, ўнйилликни ҳам битираолмай урушга кетиб қолгани ҳақида ҳикоя қилди. Мастернинг ишларини, завод ҳаётини, болаларининг соғлигини суриштирди.

Эртасига Василий Иванович ўзини шундай шод кўрсатишга уриндики, гўё Лиза ҳозир қўшни хонада соч тараб ўтиргандек. Лекин отани фарзанд ўлими ҳақидаги ғамгин хаёллар енгди. Соли яна Лиза ҳақида гап очди:

— Унинг бирнечагина сўзини эшитдим. Фақат сўнгги кўз қарашини кўрдим. Бу сўзларда, бу қарашда олижаноб қалб ҳам, порлоқ ҳаёт ҳам, меҳру муҳаббат ҳам, ҳамма-ҳамма нарса бор эди...

— Да... Мен ўзим ҳам бугун кечаси блан унинг худди мана шу фазилатлари ҳақида ўйлаб чиқдим.

Чолнинг кўнгли бўшашиб, товуши товланабошлади. Солижон буни сезди-да, ўрнидан туриб, секин «ота...» деди. Бу сўзни у самимият блан айтган бўлса ҳам, унинг шу топда отага бунчалик та'сир қилишини ўйламаган эди. Мастер дарҳол ўзгарди. Бошига бирдан муҳим фикр келгандай тетиклашди, Солижоннинг елкасига қўлини қўйиб, кўзига тик қаради.

— Заводда қоласанми?

Солижон ҳеч нарса деяолмади. Ўйлаб жавоб берай деса хаёлига ҳеч гап келмасди. Кекса мастер унинг кўзига тикилиб жавоб кутарди.

— Менинг ҳечқандай ҳунарим йўқ,— деди Солижон бош эгиб ва шалвираб осилиб турган чап енгига қаради.

— Сталевар бўласан! — деди мастер. У, йигитда ҳечқандай шубҳага ўрин қолдирмаслик учун иложи борича қат'ийроқ овоз блан гапирди: — Ҳунарнинг зўри шу. Солдат одамга ярашгулик касб.

Солижон кўп ўйлади. Бу ердан кетиш ўзи учун энди қанчалик оғир бўлишини кўз олди-га келтирди. Совуқ хабар айтгани келган солдат ўзига меҳрибон ота топди.

Василий Иванович Солижонни ҳар кунни мартен цехига олиб борадиган бўлди. Анча вақт ўтгач, уни подручныйликка шогирд қилиб қўйди. Техминимум ўқувига киргизди.

Солижон ниҳоятда зеҳнли, ҳарбир сабоқни, ҳарбир насихатни тез уқиб оладиган, солдатларча чаққон ва кучли, уддабурро шогирд чиқди. Василий Иванович уйдаги техникага доир китоблар блан тўлган кутубхонасини ҳам унга ишониб топшириб қўйди.

Солижон подручныйлик даврини тўла ўтмаса ҳам, унинг сталевар бўлгунича бир ярим йил вақт ўтди. Бу давр ичида у Василий Иванович оиласида азиз ўғилдай бўлиб қолди.

Заводда Василий Ивановичнинг шогирдлари жуда кўп. Лекин булар орасида Солижон жуда тез ўсди. Мана унинг сталевар бўлиб, агрегатни мустақил бошқара бошлаганига яқинда уч йил тўлади. Бундан олти кун аввал у мастерликка кўтарилди. Бугунги кенгашда у биринчи марта мастер бўлиб иштирок этди.

Солижон ўзини чулғаб олган хаёлни тарқатиб юбормоқчи бўлгандай, бошини бир силкиди-да, соатига қараб олиб, машинани тезлатди: отанинг сменаси тугайдиган вақт бўлибди, тезроқ уйга бориб, машинани заводга юбориши керак.

Ўша-ўша чирмовуқ гул блан тўсилган айвон, кўк ту누ка том. Лекин беш йил ичида ҳовли саҳни анча ўзгарган. Уй орқасида катта боғ, дарвозадан кирганда ўнг тарафда гараж,

гулзор оралаб ўтган асфальт йўлка тўғри қудуққа олиб боради. Ҳовли ўртасида учюз шамли чироқ ёниб турибди. Солижон машинани заводга юборди-да, уйга кириб энг аввал буфетни очиб қаради. Графиндаги винони чамалаб қўйди. У бугун отани бошқачароқ кутиб олмоқчи. Телефонда Саломат холаани чақирди.

— Тезроқ келақолинг, отам ҳам ҳа демай қайтади, иссиқ овқат тайёрлаш керак.

Саломат хола бу оилага хизматкор ҳисоб. Хотин-қизлар клубида қўл-ҳунар тўғарагига раҳбар бўлгани учун кўпинча уйда бўлолмайди. Бу уйда ҳаммаси бўлиб олти жон бўлса ҳам, эшик кечга қадар қулфлоглиқ туради. Чунки Василий Иванович ҳамма вақт заводда. Виктор (Лизанинг укаси) ишчи ёшлар мактабида, кичкина Лиза блан Қаромат (буниси Саломат холанинг қизи) иккинчи сменада ўқишади.

Машина овози эшитилди. Василий Ивановичнинг кутилгандан ҳам тезроқ қайтгани учун ниҳоятда шодланган Солижон дарров айвонга чиқди. «Ота, мен Лизани кўрдим!» деб юборгиси келдию, Лизани эслатган нотаниш қизни кўз олдига келтириб, индамай қолди, бундан ташқари, отанинг ҳам ўз қувончи, ўз ташвиши борлиги юзидан билиниб турарди.

— Қиёмат, мастер, қиёмат! Менинг мўлжалларим тўғри эканлиги ҳар сменада яна ҳам очиқроқ кўринаяпти. Мастерлар янги режимни ёппасига қўллай бошлашни талаб қилиб, жанжал кўтаришяпти. Сталеварлар Шералиевни зиёрат қилишяпти.

Обермастер Василий Иванович Пугачев бун-

дан икки ой олдин ўзининг кўп йиллик тажрибаларига асосланиб пўлат эритишнинг янги технология режимини сталевар Шералиевнинг печида биринчи марта тажриба қилди. Янги режим дастлабки кунлариёқ яхши натижа берабошлади. Шу кунлари Бутун Иттифоқ қора металлургия илмий-текшириш институтининг илмий кенгаш а'зоси, Тошкент политехника институтининг кафедра мудирини профессор Назаров заводда эди. Профессор мартен цехидаги бу янгиликка ниҳоятда қизиқди ва Пугачев режимининг натижаларини синчиклаб текширди. Аммо у янги режимнинг расчётларига шубҳа блан қаради.

— Эритишда бу қадар катта тезликни қўллаш печьларнинг қобирғасига хавф солиши мумкин,— деди профессор Василий Ивановични чақириб,— лекин, кўрамиз, сиз ҳозирча тажрибада синаб кўринг.

Профессор шу блан Василий Иванович расчётларини Тошкентга олиб кетиб қолди. Мана бугун ўн икки кун, ундан ҳамон хабар йўқ.

Василий Иванович костюминини илиб, гардеробни тарақлатиб ёпди.

— Қизиқ, Максим Романовичдан нега хабар келмайди-а! Рост айт, мастер, сенингча қалай: ишлабчиқаришда синалган режимни профессор рад қилиши мумкинми?

— Максим Романовичми? Менингча, у бунинг учун асос тополмайди. У бошқа иш блан банд бўлса эҳтимол. Телеграмма бериш керак.

— Тўғри айтасан, қани ёзчи. Айтгандай, ҳали лабораторияда эдим. У ерда ишлаётган доцент сени сўради. У ҳам ажойиб иш қилаётганга ўхшайди.— Василий Иванович кафтла-

рини бир-бирига ишқаб, уёқ-буёққа юрди,— Энди, мен сенга айтсам, мана шу келиб кетаётган олимларни маҳкам ушлаш керак. Ҳа, яна бир янгилик: Марказий лабораторияга янги ходим келипти экан, Москвадаги Пўлат институтини битирган қиз. Инженер-лаборант.

Шаҳар меҳмонхонасига тушган нотаниш қиз Солижоннинг кўз ўнгидан ялт этиб ўтди. Солижон у қизни бир кўришдаёқ ўзига яқин олган, отини билмас, кўнглида уни Лиза деб атар эди.

— У келди, ота!

— Келди?

Солижон жавоб бериш ўрнига телефон трубкасини олди.

III

Дарахтлар ва майсалардан ҳали тонг салқини кетмаган. Бу эрта шу қадар соф, жонли ва шу қадар кўркамки, Манзура истироҳат боғининг ишқом каби уркач-уркач қилиб ясалган темир панжарали девори бўйлаб бораркан, нах қанот чиқариб парвоз қилгуси келарди. Эҳтимол ўзини ғоят бахтиёр ҳис этгани учун атрофдаги ҳарбир нарса унга шундай гўзал туюлаётгандир. Янги кун, ажойиб кун тугилмоқда. Манзура учун бу одатдаги кунлардан эмас. Бу неча йиллар орзу қилинган, бир умр ёдда қоладиган, ҳужжатларда қайд қилинадиган кун. Зўр мақсадга, эл-юртга бағишланган катта ҳаёт йўлининг шонли ва мас'улияти, жиддий ва қизғин даври бошланмоқда.

Манзура қуюқ дарахтзорда янги солинаётган шифохона ёнидан ўтиб, кўчатлар орасида-

ги ёлғизоёқ йўлга кирди. Бу йўл завод территорияси ёнидан ўтган «Янги дар'ё» нинг тахта кўпригига олиб боради. Ишчилар пиёда юрганда заводга кўпинча шу йўлдан борадилар. Чунки бу йўл ниҳоятда кўнгилли. «Янги дар'ё» да эндигина музликлардан чопқиллаб тушган муздек сув кўпикланиб, шовқин солиб оқади. Заводни қуршаб олган ёш ўрмон тинмай шовуллаб туради. Ичкарироқ юрсангиз, бу завқли табиий шовқинларга завод цехларининг қудратли гувиллаши қўшилади. Орқадаги қояли тоғлар садо қайтариб, бу шов-шувни яна икки ҳисса ошириб, кучайтиради. Сўқмоқ йўл завод дарвозаси ёнидаги кенг асфальт магистральга олиб чиқади. Катта йўл жуда кўп, тор ва кенг темир йўл излари блан бирга дарвозадан ичкарига кириб кетади.

Манзура пропуск бюросига келиб, заводга кириш тартибини суриштирди.

— Сизга пропуск буюриб қўйилган, ўртоқ Юсупова,— деди ихчамгина, тик ёқали гимнастёрка кийиб олган қиз.

— Чинданми?

— Кеча кечқурун. Мен ҳозир сизни дирекцияга кузатиб қўяман.

Улар прокат цехи ёнидан ўтадиган асфальт йўлка блан дирекция корпуси томонга кетдилар.

— Дирекция сизга мени кузатиб қўйишни топширдими?— деб сўради Манзура гап бошлашга тортиниб индамай келаётган қизга.

— Йўқ, менга ҳечким топширгани йўқ,— деди қиз,— сизнинг келганингизни ҳамма ишчилар биледи. Қаердан эшитишганини билмайман, лекин сизни ҳамма кутаяпти.

Бу гапдан кейин Манзура ўзини тетикроқ тутишга, ҳар нарсага жиддий э'тибор блан қарашга уринабошлади. Демак, коллектив ундан катта ишлар умид қилади, тезроқ келишини кутади, бирга ишлашни истайди. Демак, Манзура керак, ҳатто жуда зарур ҳам. У ҳозир тошқин ва қайноқ ҳаёт дар'ёсига бирдан тушиб қолгандай бўлди. Шу пайтда мартен цехининг шихта дарвозаси орқасида печь алангаси кўринди, унинг ҳарорати Манзуранинг юзига урилди.

Ҳа, бу қайноқ, тошқин ҳаёт дар'ёси! Мана энди у Манзурани ўз бағрига олди. Бу дар'ёда кенг қулоч ёзиб сузабилиш, вақти келганда тўлқинлар блан олишиб, дадил олдинга борабилиш, бу дар'ёнинг оқимига куч қўшабилиш керак.

Манзура дирекцияга кириб, ҳужжатларини расмийлаштирди, ма'мурлар блан танишди. Ўзига уй-жой тайёрланганини билди. Сўнгра, коридор охиридаги «ВКП(б) партия ташкилотчиси» деб ёзилган эшикни очди.

— Инженер Юсупова сизмисиз?— деди қабулхонадаги хотин Манзуранинг сўзини ҳам кутмасдан. Бу хотин ўрта ёшларда бўлса ҳам сочларига оқ тушган ва жуда меҳрибон кўринарди,— ўртоқ Данилов менга айтган эди, ҳозир хабар берай,— у дарҳол ичкарига кириб чиқди,— кириб.

Данилов Манзура блан кўришиш учун ўрнидан турди. У жуда келишган, кенг кўкракли, қуюқ қошли, кўринишдан ниҳоятда соғлом киши эди. Бу хонада ҳамма нарса Даниловнинг ўзига ярашиб тушгандай туюлади. Жиҳозлар содда, озода ва тартиб блан ўрнатилган.

ҳечқандай ортиқча нарса йўқ. Қизил бахмал қоқилган бешта катта юмшоқ курси, тўрда дуб ёғочдан жуда нафис ишланган стол, китоб шкафи ёнида бирнеча телефон аппарати.

Данилов Манзура блан эски таниш муаллимдай гаплашди. Гап тинглаганда унинг йирик қошлари кўзини босиб тушар, кенг манглайи ўртасида узунасига икки қалин қатлам ҳосил бўларди. Узи сўзлаганда эса, қошлари кўтарилиб, манглайида энига чўзилган қатламлар пайдо бўлар, юзида бутун қалбини очиб берадиган самимийлик барқ урарди.

У Манзуранинг партия билетини қўлига олгач, унинг юзига тикилиб қўйди:

— Уруш вақтида кирган экансиз?

— Жанг вақтида,— деди Манзура аниқроқ қилиб,— Москва мудофаасида снайпер эдим.

— Жуда соз. Снайперлик бизда ҳам жуда қўл келади. Я'ни нишонга уриш, янгиликнинг куртагини сезгирлик блан пайқаш ма'носида. Аммо бунда снайпер кўзигина етмайди, большевик кўзи керак. Сиздай мутахассиснинг келишидан хурсандмиз.

Манзура завод коллективи ўзини яхши кутиб олганидан миннатдор эканини айтди.

— Сиз жуда ажойиб даврда келдингиз,— деб давом этди Данилов,— ҳозир заводга фан келаяпти. Ҳа, шундай дарвозани ланг очиб ёппасига кириб келаяпти. У бу ерда таянч топади, қудратли кучга айланади. Ишчиларимиз, фан қандай келиб кетар экан деб, қўлини белига қўйиб тамоша қилиб тургани йўқ. Пўлат қўйиш иши фансиз давом этаолмаслигини ишчилар фаҳмлаб қолди. Бугун директоримиз Тошкентга жўнаяпти. Нега денг, обермасте-

римиз Пугачевнинг янги технология режими олимлар кенгашида кўрилар экан. Бу янгиликни профессор Назаров қўллапти.

— Профессор Максим Назаров заводга келиб турадими?

— Ҳа, бирнеча олимлар блан бирга заводимизда деярлик доимий ишлайди.

Бу ном Манзурага қадрдон эди. У бирнеча йиллаб унинг дарсликлари асосида ўқиди. Профессорни юзма-юз кўрган бўлмаса ҳам, уни яқин танишдай ҳис этарди.

— Марказий лабораториямизнинг иши ёмон, — деди Данилов, — сизга тажриба тўплаш учун вақт бераолмаймиз.

Буни Манзуранинг ўзи ҳам ҳис қилган эди. У парторг ҳузуридан гўё оғир сафарга отланиб чиқди. Унинг кўнглида қандайдир ташвиш, жўшқин туйғу бор эди. Бу шундай туйғу эдики, шарафли ва оғир сафарга чиққан йўловчи бусиз манзилга етолмайди.

Марказий лаборатория, негадир план бўлими блан бирга, пастаккина тўрт хонали бинога жойлашган. Манзура келганда аппаратхонада икки ёш қиз бор эди, холос. Бош лаборант кабинетида политехника институтининг доценти Зокиров қандайдир жадвал тузиб ўтирган эди.

— Юсупова, — деди Манзура қўл бериб.

— Жуда мамнунман, — деди доцент ва туриб қоғозларини йиғиштира бошлади. — Афв этасиз, мен сизнинг жойингизни банд қилиб ўтирган эдим.

— Зарари йўқ. Заводда кўпдан бери ишлайсизми?

— Тўрт ой бўлди. Мана, афсуски, командировкамнинг муддати тугай деб қолди.

— Нега энди «афсус» дейсиз? Ишни туга-таолмадингизми?

Доцент ўзининг «афсуски» сени тушунтиришдан кўра масаланинг моҳиятини изоҳлашни ма'қул кўрди шекилли, бапуржа гаплашиш мақсадида қизга курси таклиф этди.

— Марҳамат, ўтиринг,— деди Манзура,— мен меҳмон эмасман.

— Биз ҳам энди бу ерда меҳмон бўлмай қолдик,— деди Зокиров кулиб ва яна жиддий тусда давом этди,— ростини айтсам, ишимнинг чўзилгани ҳам яхши бўлди. Сўнгги ойларда мартенда шу қадар янгиликлар қўллана бошладики, ишимга анча коррективлар киритишга тўғри келади.

— Обермастер Пугачевнинг янги технология режимини айтасиз-да?

— Бу анча бурунроқ бўлган эди,— деди доцент. У қалам блан гапининг мазмунига сра тўғри келмаган алла қандай шаклларни чизар, лекин қалам юргизиши гап оҳангига мос келар эди,— кейинги кунларда ана шу режим блан биринчи марта ишлай бошлаган сталевар Шералиев амалда кутилмаган янгиликларни очди. Бу ажойиб, завқли иш, мен сизга айтсам, фанда ба'зан оддий ишчи сизни олдинга судраб қолади.

— Кечирасиз,— деди Манзура ва ўз мансаб столига ўтиб ўтирди,— сизнинг мавзуингиз нима?

— «Мартен печьларида босимни бошқариш».

— Жуда қизиқ мавзу'. Шуниси яхшики, печьлар ҳам, металлурглр ҳам ёнгинангизда.

Доцент Зокиров ижодкор металлурглр ҳақида завқ блан гапиракетди. У ёш мастер Соли Содиқов, кекса металлург Василий Иванович Пугачев, сталевар Шералиев, Қравченколр ҳақида узоқ сўзлади. Зокировнинг ўзи ҳам тўрт ойдан бери ишдан бош кўтаргани йўқ. Кечалари лабораториянинг чироғи ўчмайди. Кундузлари эса печь ёнидан кетмайди. Цех бошлиғидан рухсат олиб, икки смена подручнийлик вазифасини ҳам бажариб кўрди. Ба'зан печь ёнидан ювинмаган ҳолда лабораторияга шошиб келиб, 3—4 соат ўтириб қолади. Аммо ҳозир инженер-лаборантга бу ҳақда ҳечнарсга гапирмади.

— Пўлатнинг асилени инженер Сатторов пиширади,— деди доцент яна кишилар ҳақидаги гапини давом этдириб.

— Инженер Сатторов?

— Смена инженери. Агрегатларни ниҳоятда пухта бошқаради. Ҳозир унинг сменаси. Истангиз цехга кирамиз.

Манзура хурсандлик блан розилик билдирди. Улар тор асфальт сўқмоқдан катта йўлга чиқдилар. Бу жойда паровоз ва мотовоз йўллари бир-бирини кесиб ўтар, яна тормоқланиб, турли томонларга тарқалар, энг асосий тўрт из эса тўғри мартен цехига кириб борарди. Цехга яқинлашган сари печьларнинг гувиллаши шу қадар кучаядики, ёнингиздан ўтган паровознинг чинқириқ гудоги сизга худди хуштакдай бўлиб эшитилади.

Инженер-лаборант блан доцент печьларнинг орқа томонидан кириб бордилар. Цехнинг бу

қисми баланд ва осмон сингари кенг. Дарвозадан кириш блан узоқларга тикилсангиз ковшлар ёнида юрган одамлар дурбиндагидай кичкина бўлиб кўринади. Шифтда бутун цехни ларзага солиб осмакўприк-кранлар юради. Улар бирнеча тоннолик қолипларни илмоққа илиб, у бошдан-бу бошга силжитганида, гўё цехнинг катта-кичик барча қисмлари ва бутун цех бирдан ҳаракатга келгандай бўлади. Бу кран ҳаракат қилганда цех шифтнинг роса ярмини ўзи блан бирга олиб юради. Ба'зан бундай кранларнинг бирнечтаси бирдан ҳаракатга кириб, канавани эндигина қолипдан чиққан чўғдай пўлат бўлакларидан тозалар экан, печьларнинг орқа томонида булутдай буғ, чидаб бўлмайдиган иссиқлик, кучли шовқин, механизмларнинг тинимсиз ҳаракати қараб турган одамни гангитиб қўяди. Юкни илмоқларга илиб беручи икки кишини ҳисобга олмаганда, бу азамат ишни ёлғиз кранчининг ўзи бажаради.

Ҳозирги сменанинг кранчиси — ёшгина қозоқ қизи Қувондиқ. У ўнбеш метр баландликда ўтирибди. Қувондиқ оғир юкни гурс этиб ташлаб, краннинг азамат темир панжасини бўшатди-да эшикдан кириб келган Манзурага эҳтиром блан бош силкиди.

Манзура «тахсин!» дегандай самимий алик олиб, доцент блан мартен печьларининг олдинги томонига ўтиб кетди.

Цехнинг, тўғрироғи, бутун заводнинг оловли маркази шу ерда. Бунда ҳаводан тортиб ставлар қўлидаги чўмичгача гўё олов пуркиб тургандай, ҳар нарсада қип-қизил ўт шу'ласи. Энг орқадаги учинчи печьда қуйиш пайти

яқинлашган бўлса керак,— бошлиқ, обермас-тер ва инженерлар ҳаммаси ўша ерда. Унда пўлат эритмасидан сўнгги проба олинаётир.

Манзуралар биринчи печь олдидан чиқдилар. Бу ерда печьга шихта жойланмоқда эди. Шихта саройига ўтадиган катта темир дарво-за ланг очиқ. Ундан мотовозлар ғир-ғир қат-наб турибди. Печь олдида фил хартумли юклаш машинаси салмоқ блан ҳаракат қил-моқда. У шихта юклаб келган эшелондан бу-тун-бутун вагончаларни хартуми блан даст кўтариб, печьнинг оғзига улоқтиради. Бўша-ган темир вагонча печь оғзидан қип-қизил чўғ бўлиб қайтиб чиқади.

Мастер Солижон Содиқов Манзурани кўр-гандан кейин, сталевар Кравченкога нимадир буюрди-да, ўзи меҳмонларни қарши олгани шошилди. Манзура қора резинка панжали йигитни дарров таниди. Улар бир-бирларига чуқур ҳурмат билдириб, қўл беришдилар. Со-лижон меҳмонларни четроққа таклиф этди, чунки бу ерда гап эшитиб бўлмас эди.

— Тасодифни қаранг-а, шу ерда экансиз, мен жуда ҳурсандман,— деди Манзура.

Солижоннинг кўнглидан ялт этиб яна ўша фикр ўтди: Лиза!.. Улар цехнинг лаборатория-си, пўлат сифати ҳақида, обермастер Пугачев ва сталеварлар тўғрисида гаплашдилар. Шу пайт подручный Шоҳайдар югурганича келиб, мастернинг медпунктга бир кириб чиқишини илтимос қилди. Бу Манзура блан бир маши-нада келган йигитлардан бири, «Металлург» нинг машҳур ҳимоячиси эди. Унинг чап қўли бинт блан бўйнига осиб қўйилган.

— Менга беш кунга бюллетень беришмоқчи,— у «беш» сўзини алоҳида оҳанг блан айтди, бу етмагандай, соғ қўлини баланд кўтариб, беш бармоғини ёзиб ҳам кўрсатди,— бир қўл блан ҳам прекрасно ишласа бўлади десам, ишонмайди. Сизни айтдим, эсингизда борми — сталеварлигингизда бир қўлда пўлатни қандай бошлаб қуярдингиз! Шунини айтсам «йўқ» дейди-да!

— Мен нима қилаоламан, докторнинг ўзи яхши билади,— деди Солижон Манзуранинг олдида «жанжал» блан овора бўлиб қолганидан ўнғайсизланиб.

— Кириб, бир оғиз айтсангиз, мен ҳам бир қўлда прекрасно ишлаганман, десангиз бас, ўртоқ мастер!

Манзурага бу можаро жуда қизиқ туюлди.

— Ўзи қўлингизга нима бўлди, яхши йигит? — деб сўради у.

— Э, ҳеч гап бўлгани йўқ, футбол...

— Чиққан бўлса, даволатиш керак-да. Солижоннинг қўлини тузатадиган жойини йўқ, унинг бўлгани шу. Сизнинг қўлингиз лат еган бўлса керак, эҳтиёт қилмасангиз шишиб кетади.

Солижон Манзура тилидан ўз номини эшитганда, бирхил бўлиб кетди. Лекин бунга ҳечким эътибор бермади. Шоҳайдар катта бахтсизликка учраган кишидай қайғули оҳангда ганини давом этдирарди.

— Мана, ўртоқ инженер-лаборант, буни ҳали сиз билмайсиз,— у ички чўнтагидан қўйин дафтарини олиб берди.— Солижон ака, ўзингизнинг чўнтагингизда ҳам шунақангги дафтар бор, уялмайсизми докторнинг тарафини

олишга? Докторда мунақанги дафтар бўлмайди, унга барибир.

Манзура дафтарчани варақлаб кўрди, ундаги жимир-жимир рақамларга аввал тушунаолмади. Кейин, завод коллективининг социалистик мажбуриятдан кўчирмалар эканини англади. Бунда фақат мартенга алоқадор пунктлар кўчирилган эди. Завод дотациядан воз кечгандан кейин мартенчилар ҳар печьнинг бир квадрат метр сатҳидан бир кечаю кундузда 4,2 тонна пўлат беришга ва'да қилганлар. Дафтарнинг кейинги бетларида подручнийнинг ўз мажбуриятлари ёзилган эди.

— Йўқ, азизим,— деди Манзура Шоҳайдарга қараб,— бундай дафтар докторда ҳам бўлиши керак. Мастер докторнинг тарафини олаётгани йўқ, аксинча, ҳамма сизнинг тарафингизда, чунки мана буни бажаручи — сиз,— у дафтарни Шоҳайдарга қайтариб берди,— шунинг учун булар сизга ғамхўрлик қилишарди.

Шундан кейин Шоҳайдар бюллетень олишга кўнгандай бўлиб кетди. Броқ, кетаётиб ҳам ўзича ғўнғуллади:

— Василий Иванович бўлганда мени албатта қутқариб оларди..

Катталар кулиб қолишди.

Инженер Сатторов етиб келди.

— Инженер-лаборант,— деди доцент Манзурани таништириб, Манзура Сатторовга қўл бериб ўз исмини айтди. Улар ҳамма агрегатларни айланиб чиқишди. Манзура печьлар ҳажми, шихта солиш тартиби, эритиш даврлари ва ёнилғи состави ҳақида суриштирди.

Инженер Сатторов унда зўр мутахассис, пухта практик сифатида катта таассурот қолдирди.

Цехнинг нариги бошига етгандан кейин инженер кийимхонага кириб юз-қўлини ювди, комбенизонини ечиб, қора костюм кийиб чиқди. Сўнгра Манзурани инженер кабинетига таклиф қилди. Доцент улар блан хайрлашиб, биринчи печь томонга қараб кетди.

IV

Шоҳайдарнинг бир таниш қизи бор. У шодлигини ҳам, қайғусини ҳам аввал устози Василий Иванович, кейин эса ўша қиз блан ўртоқлашади. Бюллетень олган куни ҳам, Василий Иванович ҳузуридан чиққандан кейин, таниш қизи блан учрашгани кетди.

Нафиса шифохонада ишлайди. У жуда хаёлчан қиз. Шоҳайдар блан танишгандан кейин, унинг мартенда ишлашини билиб не-не хаёлларга борди. Пўлат эритиш ҳақида ҳикоялар, китоблар ўқиди. Сталевар унинг хаёлларининг қаҳрамони бўлиб қолди. Шунинг учун ҳам у Шоҳайдарни доим сабрсизлик блан кутар эди.

«Металлург» нинг машҳур ҳимоячиси бу сафар одатдагидай шойи кўйлагини ҳилпиллатиб, узоқдан ҳазил қилиб кулиб келмади. У бироз кўнгилсиз, чап қўли бўйнига осилган эди. Нафиса сув бўйидаги катта тош устидан сакраб туриб, унга қараб югурди.

— Куйдими?— деди у йигитнинг қўлини ушлаб.

— Э, бу ҳеч гап эмас, мана бунини ўқи,— деди Шоҳайдар ва қизга бюллетеньни узатди. Улар аста-секин бориб, тошга ўтирдилар. Йигит воқияни айтиб берди. Докторни кўнди-

ришга ҳечким ёрдам бермаганини ҳам сўзлади. Нафиса докторга қулоқ солиш зарурлигини билдирдию, Шоҳайдарнинг ҳаяжон блан айтган гапларига берилиб, унинг тарафини олабашлади.

— Василий Ивановичга айтиб кўрмадингми?—деди у.

— Ҳозир ўша ердан келаяпман. У ҳам «бюллетеньни олиш керак» деди. Лекин Василий Ивановичдан хурсандман. Яхши маслаҳат қилди. Мана буни берди,— Шоҳайдар Нафисага қўлидаги китобни кўрсатди.

— «Электротехника»?

— Монтёрликни ўрганаман. Беш куним бекор ўтмайди.

— Сталевар монтёр ҳам бўлиши керакми?

— Шарт эмас. Лекин Василий Иванович бригадада токаръ ҳам, монтёр ҳам, ҳатто дуррадгор ҳам бўлиши керак дейди. Ҳарбир киши уч — тўрт касбни эгаллаши шарт. Тўғри айтади! Мен сенга бир воқияни айтиб берай.

Печьни Шералиев бошқараётган эди. Шихта юклаш вақтида завалочний машина таққа тўхтадию, хартуми печьнинг ичида қолди-кетди. Нима қилиш керак?—Шоҳайдар қўлларини ёзиб масаланинг жуда чигал эканини ифода қилди. Нафиса унинг пўлат эритиш ҳақидаги ҳикояларини тинглаганда кўзларини катта очар, ҳарбир сўзини уқиб олишга урингандай диққат блан тинглар эди.—Нима қилиш керак? Уч минут шундай турса, печь ичида мульда ҳам машинанинг хартуми ҳам эриб кетади. Монтёрга занг қоқдик — йўқ. Бир минут ўтди... Яна занг қоқдик. Монтёр йўқ!.. Яхшики, 2-нчи печьда Кравченко бор эди. Балол!

Билмагани йўқ десалар ишонавер. Политехника институтининг сиртқи бўлмида ўқнйди. Яқинда инженер бўлади. Ўша югурнб келдию, фириллаб машинанннг теппасига чиқиб кетди. Бир жойда ток тўхтаб қолган экан. Тузатди. Машина шартта юрди-кетди. Ўша куни Василий Ивановичнинг янги режимига кўчган эдик. Орамизда монтер бўлмаганидачи, Василий Ивановични шарманда қилиб қўярдик. Шунинг учун, Василий Иванович тўғри айтади: бригада бирор касбдаги одамни четдан чақиришга муҳтож бўлмасин. Токаръликни боплайман. Монтерликни ўргансам, шу блан ҳунарим учта бўлади.

Нафиса завқланиб кетди. Улар иккиси ҳам асосий ташвиш — бюллетеньни унутдилар.

— Мен сени кўп ўйлайман,—деди Нафиса йигитнинг оғриқ қўлини силаб,—менинча, сенинг турмушинг жуда ҳам завқли. Сиз олов блан, пўлат блан иш кўрасиз. Сизнинг қаршингизда ҳамма нарса қудратли, мустаҳкам, ҳайбатли. Мартень печи ҳам, олов ҳам, пўлат оқини ҳам... Шу ҳаракат, шу ўткирлик, шу мустаҳкамлик сизнинг вужудингизга сингиб кетади. Сиз олов ичида қайнайсиз, чиниқасиз, бақувват, куймас одамлар бўласиз. Не-не заводлар сизга боғлиқ. Мамлакат сизнинг қўлингиздан пўлат олади. Мен «Правда»да металлурглр тўғрисида бир мақола ўқидим, қийиб олиб қўйганман.

Қиз кўк блузкасининг чўнтагидан газета қийиғини олиб берди, Шоҳайдар кўз югуртирди. «Шонли совет металлурглари — СССР ишчилар синфининг энг илғор отрядларидан бири...» деб бошланар эди мақола.

— Сен ўз ишингга жуда лойиқсан,— давом этди қиз,— кучлисан, дадилсан. Балки отоқли металлург бўларсан....

Шоҳайдар қизнинг кўзига қаради. Улар бирпас тикилишиб қолдилар. Нафиса дўстининг ёнида ўтирганини унутиб қўйган эди. У Шоҳайдар ҳақида ўзи учунгина ўйлаган завқли хаёлларини айтиб қўйганини энди пайқади ва уялиб кетди.

— Мен шундай хаёлпарастман, Шоҳайдар, мендан кулма,— деди у, узур сўрагандай.

Қизнинг гаплари Шоҳайдарга қаттиқ таъсир қилди. У ўзининг ажойиб касби ҳақида бу қадар чуқур ўйлаб кўргани йўқ эди. Назарида ҳозир қилаётган иши ҳеч нарсага арзимагандай бўлиб кўринди. Чиндан ҳам нормани бажариш блангина илғор отряд бўлиш мумкинми? «Шонли совет металлурги...» такрорлади йигит кўнглида. Унинг бошида кўп ва катта фикрлар ошиб-тошиб чувалишиб кетди. Бундай пайтларда у Василий Иванович блан гаплашишни ўзи учун қандайдир зарурат деб ҳис этабошлайди.

— Нафиса, мен Василий Ивановичникига боришим керак,— деди Шоҳайдар ва бирдан турди-да, хайрлашди.

Нафиса бунга ҳеч ҳайрон бўлмади. Бу ернинг ёшлари, айниқса мартенчилар Василий Ивановичнинг уйига турли масалалар блан вақти-бевақт бораберишга ўрганиб қолганлар. Чунки у одам сталеварларнинг устози ва меҳрибон отасигина эмас, ёшларга жуда самимий, ғамхўр, насиҳатчи ҳам. Бир куни Нафиса ҳам Василий Ивановичнинг уйига бир илтимос блан бориб қолди. Бунга ҳам сабабчи

Шоҳайдар эди. Нафиса у блан танишганидан кейин металлургия ҳақида китоблар қидирди. Шаҳар кутубхонасидаги китобларни ўқиди. Биркуни бундай китобларнинг энг яхшилари Василий Ивановичникида эканини эшитди-да, тўғри унинг уйига жўнади.

Уйда ҳеч ким йўқ экан. Ёлғиз кичкина Лиза Василий Ивановичнинг кутубхонасига бекиниб олиб, бир тахта қоғозга катта-катта ҳарфларнинг расмини солаётган эди. Кутулмаганда Нафиса кириб келиши блан Лиза шошиб қолиб, тугмача бўёқларини полга тушириб юборди. «Қизил галстук»—ўқиди Нафиса юз хил бўёқ блан безалган жингалак ҳарфларни зўрға таниб.

— Нега деворий газетани уйда безаяпсан?

— Ўзи уйники-да бу.

— Шунақами? Сен муҳаррирмисан?

— Ҳа, бу сафар навбат меники,—деди Лиза ишчан бир қиёфада,—бир ой дадам, бир ой Солижон акам, бир ой Виктор, бир ой Саломат опа, бир ой Каромат муҳаррир бўлади. Аммо лекин Саломат опамнинг газетаси ҳар сафар танқидга учрайди. Нега десангиз, у киши русчани тескари гапирдилар, кесимини доим охирига қўйиб. Иннайкейин фақат уйдаги гаплардан ёздилар. Газеталарининг оти ҳам «Оила»,—лабини буриштириб қўйди Лиза.

— Газетанинг доимий номи йўқ экан-да? — қизиқиб сўради Нафиса.

— Олтита доимий номи бор. Дадам муҳаррир бўлсалар «Пўлат» деб қўядилар, Виктор бўлса «Футбол» деб қўйибди. Шуюм номми? Ўғил болалар тушида ҳам футбол ўйнайди дейман-да. Бўлмайди десак ҳам унамади. Кароматни-

ки энг кичкина газета, «Гул-лола» деб от қўйган.

Лиза бирдан негадир ховатир олиб, эшикни ёпиб қўйди.

— Кўриб қолишмасин,— деди у ҳайрон бўлиб турган Нафисага тушунтириб, — айниқса Виктор, эрталаб деразага чиқиб қараб турганини ўз кўзим блан кўрдим.

— Кўрса бўлмайдимми?

— Бўлмайди. Бу сафар худди Викторнинг ўзини боплаяпмиз. Кўрдингизми?—Лиза тахта қоғознинг газета блан ёпилган бурчагини очиб кўрсатди. Унда икки карикатура чизилган эди. Бирида Виктор китоб устига бошини қўйиб ухлаб ўтирибди, расм устига «кечаси» деб ёзилган, иккинчи расмда Виктор шаталоқ отиб футбол тепаётипти, тепасига эса «кундузи» деб ёзилган эди.

— Мана бу Қароматнинг мақоласи. Дадам тўғрисида. Аммо лекин,— деди Лиза Нафисанинг қулоғига чўзилиб сирли товуш блан,— икки жумласини шаҳар газетасида дадам ҳақида чиққан очеркдан шундай кўчириб олипти. Ҳа, майли. У ҳали ёш. Ҳозирча индамаймиз.

— Ўзинг нима ёздинг бу сонга?

— Ўзимми? Ҳикоя. Соли акам мартен цехига олиб борган эдилар. Ўша ҳақда. Вожатийимиз ўқиб, «Жуда соз, бироз ишлаб отряд газетасига бергин» деган. Шу блан, отряд газетасида иккита нарсамиз босилаяпти. Биттаси Викторнинг менинг ҳақимдаги фельетони эди...

Лиза блан Нафиса бирпасда қалин ўртоқ бўлиб кетдилар. Нафиса бу оиланинг ажойиб ҳаёти блан танишгандан кейин, кичкина Лизани баҳона қилиб, тез-тез келадиган бўлди.

Шоҳайдар кетгандан кейин Нафиса бу воқияларни эслаб, Василий Иванович ҳақида ўйлаб, қирғоқдаги тош устида анча турди. Шоҳайдар узоқда шошиб кетиб борар эди. У Василий Ивановичлар турадиган кўчанинг муйишига қайрилиб, кўздан йўқолди.

V

Манзура қаттиқ чарчаганлигини уйга етиб келгандан кейингина сизди. Бугун куни бўйи Марказий лабораторияни кўчириш блан овора бўлди. Ишнинг энг оғири — мартен цехи бошлигининг шихта бўйича ёрдамчиси Нуриддиновга гап уқдириш бўлди. Манзура у блан олишабериб, рухан чарчаб кетди.

Марказий лабораториянинг илгариги биноси яроқсиз эди. Манзура уни мартен цехи лабораториясининг ўрнига кўчиришни талаб қилди. Чунки бу бино анча қулай ва ёнидаги хоналар ҳисобига уни яна ҳам кенгайтириш мумкин. Бундан ташқари, Марказий лабораториянинг иши асосан мартен цехи блан боғлиқ, цех лабораторияси ҳам шу ерда ишлайберади.

Манзура бу масалани дирекция олдига қўйди. Марказий лаборатория фақат назорат блангина шуғулланмасдан, кенг ташкилий ва илмий ишлар олиб бориши зарурлигини далил қилиб кўрсатди.

Директор лабораторияни кўчириш ҳақида буйруқ берган бўлса ҳам, Нуриддинов бу ишга қаттиқ туриб қаршилиқ қилди. Унингча, Марказий лаборатория мартен цехгагина эмас, бошқа цехларга ҳам хизмат қиладиган бўлгани учун, уни бино блан таъминлаш «фақат мартен цехига юкланиши» нотўғри.

— Агар бу ўз цехимизнинг лабораторияси бўлса бинони жон деб берар эдик,— деди у. Нуриддинов Марказий лабораториянинг «бекорчи муассаса», «керакли бинони бехудага эгаллаб ётадиган нарса» эканини исбот қилишга ҳам уринди. «Бу менинг цехим», «бу ерда мен хўжайинман» деб кўкрагига урди. Манзура директорнинг яна аралашуви ва Василий Ивановичнинг ёрдами блангина уни кўндиришга муваффақ бўлди.

Манзура бугун катта ва муҳим бир ишнинг бажарилганидан қаноат ҳосил қилди. Марказий лаборатория энди янги, кенг бинода, ўз активларига яқин жойга маҳкам ўрнашди. Энди лабораторияни, Данилов айтгандай, ишлабчиқариш технологиясини мукамаллаштиручи ижодий марказга айлантириш режаларини ўйлаш керак эди. Бунинг учун барча цехлардаги лабораторияларни бевосита Марказий лабораторияга бўйсиндириш, илмий текшириш ва ташкилий иш планларини марказлаштириш, конструкторлик ва рационализаторлик бюросини Марказий лаборатория атрофига уюштириш...

Манзура дераза ёнидаги юмшоқ курсида бошини орқага ташлаб ўтириб, жуда кўп тадбирлар ҳақида ўйлади. Марказий лаборатория бош инженернинг, бош конструкторнинг биринчи ёрдамчиси бўлиши, коллективдаги ҳарқандай ижодий ташаббусга етакчилик қилиши керак деган хулосага келди.

Манзура ёлғиз туради. У ҳар куни ишдан келгандан кейин заводдаги таассуротлари ҳақида узоқ ўй суради, боши янги ва ба'зан кўп чигал фикрларга тўлиб тошади. Эртасига

айрим фикрлари ҳақида одамлар блан гаплашади. Яна янгиликлар эшитади, янги ажойиб кишиларни учратади.

Ҳозир у Василий Иванович, Соли Содиқов ва бирнеча ёшлар блан яхши танишди. Инженер Азиз Сатторов блан ҳам... йўқ, ҳали Манзура бу одам блан тўла танишдим деб айтишга негадир чўчийди. Бу инженер Манзура блан кўп учрашиб кўп гаплашиб туради-ю, кўнглида борининг ҳаммасини очиқ айтмаётганга ўхшаб кўринади...

Манзура негадир безовталанди. Урндан туриб уйни бироз супириб тозалamoқчи, беэамоқчи бўлди. Уёқ-буёққа айланиб қараб, қўлига нима олишни билмади. Уй жуда озода, тартибли, ойна ёнидаги столга янги узилган гулдан чиройли даста ясаб сувли идишга ўтказиб қўйилган. Бу сарамжонликнинг ҳаммаси (ўз қўли блан қилинмагани учун бўлса керак) Манзурага аллақандай сун'ий, саҳнадагидай сохта бўлиб кўринди. У ба'зида Марусянинг (завод ошхонасида ишлайдиган бу қиз Манзуранинг уй-рўзғор ишларига қарашиб турар эди) хизматидан воз кечсаммикин деган хаёлга ҳам боради. Уйдаги ишларнинг ҳаммасини ўзи қилса, ўзи тартибга солиб, ўзи безаса... Бунинг ҳам қизиғи йўқ: эрталаб уйни чиройли қилиб безатиб ишга кетар, кечқурун келса уй шундай безатилганича турар, яна айланиб қараб қўлига нима ушлашни билмас... Эрталаб безатиб кетилган уйни сен ишдан келгунингча ивирситиб, бесарамжон қилиб туручи одам бўлмаса... Манзура мана шундай одам ҳақида ўйлайди. Уйда шундай киши бўлсаки, ишдан келгандан кейин шошиб-пишиб унга ғамхўр-

лик қилсанг, уй безатишинг ўзингдан бошқа бировга ҳам татиса. Заводдаги ишлар ва одамлар ҳақида кечқурунлари яйраб гаплашсанг, ҳаддинг сиққанича баҳслашсанг, ҳозир ўтириб ўйлаган хаёлларни ғайри расмий бир одамингга, ўз меҳрибон одамингга ёрилиб, очиқ, батафсил айтиб берсанг...

Манзура бу гапларни ўйладию, ўзи нима ис-таганини аниқлай олмади. Сўнг беҳуда хаёл-лар сураётгани учун ўз-ўзини койиди. Ўз меҳрибон одаминг йўқми? Василий Иванович-чи, Солижон, Шералиев, Кравченко-чи! Ўз меҳрибон одамларинг эмасми? Ҳарқандай сирли хаёлларингни уларга айтаоласан-ку! Сенинг хаёлларинг худди шуларга керак. Гапинг тўғри бўлмаса — нотўғри деб айтаоладилар, тўғри бўлса — қўллаб-қўлтиқлайдилар. Мана Солижон! Кеча у Манзура блан жуда узоқ суҳбатда бўлди. Қандай самимий йигит! Бутун турмуш йўлини, Василий Ивановичнинг оталигини ҳаяжон блан сўзлаб берди. Манзурага бўлган хурматини очиқдан-очиқ айтди. Манзура бунга ишонди, чунки бунда ҳечқандай сун'ийлик йўқ эди. Суҳбатдан кейин улар иккиси ҳам ўртада чин, катта дўстлик пайдо бўлаётганини ҳис этдилар.

Эшик тақиллади. Манзура дарров иссиқ халатини кийиб, сочларини тузатди. Унинг назарида ҳозир эшик очиладию... инженер Сатторов кириб келади. Манзура эшикка қадам қўйди-да яна тўхтади. Хаёлига нега бу фикр келганига ўзи ҳайрон эди. Ҳозирку у мастер Содиқов ҳақида ўйлаб ўтирган эди. Сатторов унинг уйини билмайди ҳам, келмоқчи ҳам эмас эди. Ажаб, ба'зида кутилмаган бир фикр

худди тушдагидай хаёлингга беихтиёр келар экан.

Чиндан ҳам бу тушга ўхшайди. Эшик ҳам тақилламаган эди. Манзура алланимага алданди. Уйда ёлғиз хаёлланиб қолганда Манзура кўпинча шундай бўлади. Ба'зан кўзи юмилиб кетса, меҳмонхона йўлагиди учратгани жажжи қизча кутилмаган чоқда қаршисида пайдо бўлади: «Опа, сизни қиччайиз йўқми?».

Манзура инженер Азиз Сатторовни иш вақтидан кейин жуда кам учратади. Цехда эса у блан фақат пўлат эритиш ҳақидагина гаплашиш мумкин. Иш соатларида у шундай жиддий тусга киради, кам гапиради, чаққон ва ҳаракатчан кўринади. Тиззаси ва кўкрагига чарм қопланган комбенезони унинг ўзига ниҳоятда ярашади, бу кийим унга салобатли ва ишчан бир қиёфа беради.

Смена тугаб, комбенезон ва кўз ойнагини ечгандан кейин инженернинг қиёфаси жуда ўзгариб кетади. У одатда ишдан сўнг яхши ювиниб, қора костюмини кийиб чиқади. Бу вақтда унда ҳалиги қат'ият ҳам, кескинлик ҳам, салобат ҳам гўё бирдан йўқ бўлади, у кўнгилсиз, ҳорғин ва ҳатто бўйга ҳам кичикроқ бўлиб кўринади.

Инженер ба'зида цехдан чиққандан кейин лабораторияга киради. Манзура унинг нимранг юзига, чаккасида жиндак оқара бошлаган сочларига зимдан қараб кўяди. Сатторов ўзининг студентлик, аспирантлик йилларини соғиниб гапиради. Неча-неча олимларнинг номларини тилга олади. Манзуранинг кўз олдида ҳалиги қобилиятли, пухта ва ишчан инженер, кун бўйи олов блан олишучи кучли йи-

гит ўрнига, юзида кексалик аломатлари билинган, оталарча меҳрибон, ўйчан бир олим гавдаланади. У э'тиборли, олижаноб, нуроний ва ғамхўр.

Манзуранинг назарида Сатторов ана шундай икки кишидай туюлади. Манзурага у цехдаги бақувват ва уддабурро инженер сифатида ҳам, цехдан ташқаридаги олимона, нуроний ва меҳрибон бир суҳбатдош сифатида ҳам ёқади. Сатторов Манзурадан тўққиз ёки ўн ёшлар чамасигина катта. Шунинг учун ундаги кексалик белгилари унинг турмушига боғлиқ бўлса керак. Оиласида ҳечким йўқ. Заводга эса янги келган. Балки ишлабчиқариш блан ўз турмушини боғлай олганича йўқдир. Ҳарҳолда, Сатторовдаги бу «икки қиёфа» бирлашиши керак. У бебаҳо одам. Манзура шундай хулосага келди.

Эшик тақиллади. Маруся ошхонадан кечки овқатни келтирган эди.

VI

Пугачев режими блан ишловчи печьда пўлатни қуйиш вақти яқинлашаётган эди. Узоқдан печьнинг қобирғасини кузатиб турган Василий Ивановичга бир қоғоз келтириб беришди. Обермастер катта ва беўхшов қўлқопини ечиб комбенизон белбоғига қистирди. Қоғоз икки букланиб, бир четидан сал илинтириб ёпиштирилган эди. Василий Иванович қоғозни очди, эгри-бугри қилиб ёпиштирилган ҳарфларни кўрди, ўқишга кўзи ўтмади. У бироз эгилатушиб, хатни мартен ёруғига солди. Ўқиганда унинг тиш чўткадай қаттиқ, оқ мўйлаби

қимирлар, манглайи печь оловидан яллиғларди. Василий Иванович бошини кўтариб, қоғозни икки қўллаб тутганича олдинга бир қадам қўйдию, яна эгилиб ўқий бошлади. У бошини яна кўтарганида чеҳраси нурланган, кўзлари мартен оловига қарши учқун сочиб тургандай эди. Обермастер соатига қарадида Шералиевнинг ёнига келди. Унинг қўлидан узун дастали, чўғдай ёниб турган чўмични олди.

— Узим қуяман!— деди Василий Иванович. Шералиев устозининг тўсатдан бундай деб қолганига ҳайрон бўлиб, унинг юзига боққан эди, жаҳл эмас, шодлик кўрди. Василий Иванович сталевар чўмичини қўлига биринчи олган кишидек шошилар, ҳатто бироз қалтирар эди ҳам.

— Сен мана буни кўриб тур,— деди у чўмич ўрнига қоғозни узатиб, ўзи печьнинг даричасидан тикилди ва подручнийга бир нарса деб ишора қилди. Шералиев телеграммага тикилганича қолган эди: «Ишингизни китоб қилиб нашр этамиз. Ёзабошланг. Таҳририни профессор Назаровнинг ўзи олмоқчи». Китоб қилиб? Шералиев телеграммадаги директорнинг имзосини яна қайта ўқиди.

Энди бари тараддуд печьнинг орқа томони-га ўтган эди. Пастликдаги канавада қолиплар қатор тизилган, печь тўғрисида 60 тонналик ковш ва унинг пастида шлак қозони тахт бўлиб турибди. Василий Иванович яшиндай ҳаракат қилиб, қуйиш тайёрлигини тугалламоқда. Кўк ойна ва турли асбоблар ушлаб лаборантлар, назоратчи-мастер қизлар кириб келишди. Шералиев телеграммани Манзурага бериб, ўзи

пўлат эритмаси оқадиган томонга югурди. Печьдаги эритма энг сўнгги тобига келиб, тарнов очилиш пайти яқинлашган сари ҳаракатлар кескинлашади, кўз қарашлар тезлашади, гўё ҳамманинг қалби печьдаги ҳароратнинг сўнгги баланд чўққисини ҳис этгандай бўлади, вақт секундлар блан ҳисоблана бошлайди.

Ана! Печьдан оловли дар'ёдай пўлат оқини ўпириб чиқиб, кумуш шаршарадай, ковшга отилди. Учқун сачраб, ковш устида жуда катта оловли гулдаста ҳосил қилди. Ҳарорати юзларга урилди. Ҳамма соатига қаради.

— Бешу эллик саккиз!

Бу бир кунлик рекорд эмас, Шералиевнинг доимий кўрсаткичи бўлиб қолган эди.

Василий Иванович мартен пиллапоясининг тепасида, катта қўпол этик кийган оёқларини кериб, икки кўлини белига тираб турибди. Ҳамманинг кўзи унда. Манзура пастдан унга қараб телеграммани бир қўлида баланд кўтариб силкиди ва «табриклаймиз!» дегандай ўз қўлини ўзи сиқиб қўйди. Василий Иванович мамнуният блан бош силкиб, Шералиевга ишора қилди. Қимдир қўпол қўлқопи блан қарсак чалиб юборди, пастдагилар унга қўшилди. Қарсак овози эшитилмас, броқ унинг қувончи ва тантанаси ўтда яллиғланган юзларда билинарди.

Ковшнинг юзаси қизариб билқиллади. Василий Иванович қўл кўтариб қичқирди:

— Шлак!

Оловли эритма блан лим-лим тўла ковш теги блан силжиб кетди ва пастдаги қозонга чирсиллаб шлак тўкилабошлади.

Василий Иванович пешонасидан кўзойнагини олиб, терини сидирдида, пастга тушабошлади. Пастда уни ўраб олдилар. Гаплар эшитилмаса ҳам, мартенчилар бир-бирларини англар эдилар. Василий Иванович Манзурани кўлтиклаб лабораторияга томон юрди.

— Уртоқ Даниловга қойилман,— деди обер-мастер Манзуранинг кабинетига кириши блан,— кўнглим нима учун безовта бўлаётганини шу одам билиб юради-да. Бошқаларни билмадим, лекин шахсан менинг кўнглимда нима бўлса унинг ҳам кўнглида доим шу экан деб. қўйдим.

— Телеграммага директорнинг ўзи қўл қўйган. Демак, дарҳол ишга киришиш керак, Василий Иванович.

— Бошлашга-ку бошлаймиз. Бир томондан ҳайиқаман, қизим. Бу Максим Романович ўзи таҳрир қилади дебди-ку-а... Жумлаларини келиштиролмасам нима бўлади?

— Мастер Содиқов ёнингизда,— деди Манзура.

— Солижон ёрдам берарди-куя, унинг вақти жуда зиқ,— Василий Иванович бармоғи блан санай бошлади,— печь — бир, янги режимни қўллай бошлайман дейди,— бу — икки, сиртқи институтидан бешта вазифа келган, у яна мазутни тозалаш масаласида бир янгилик қўзаб юрипти—тўрт...

— Мазутни тозалаш?

— Ҳа.

Манзура нимадир ўйлади-да, бирдан ўрнидан турди.

— Василий Иванович, машинангиз шу ердами?

Обермастер соатига қаради.

— Келган бўлиши керак.

— Кетдик, уйга,— деди Манзура ва қоғозларини йиғиштира бошлади.

Смена олмошииниш пайтида завод дарвозаси катта очиқ бўлади. Одамлар, машина ва мотоцикллар уёқдан-буёққа ўтгани-ўтган. Василий Ивановичнинг машинаси ҳаммадан олдинда ғир этиб ўтиб кетди. Манзура қўлтиғидаги кардон қоғозни синмасин деб тиззасига қўйиб олди-да, гап бошлади:

— Фронтнинг икки қаноти баравар бориши керак, Василий Иванович. Қўйиш тезлигини ошириш масаласи, чамамда, яхши бораяпти. Аммо пўлат сифатини яхшилаш бобида ҳали кўзга кўринарли иш қилганимиз йўқ.

— Бу бобда ҳам қилинаётган ишлар бор. Брок, бу икки соҳани бир-биридан ажратмасдан олиб бориш керак. Қанот иккита бўлади.

— Солижоннинг иши мени жуда қизиқтирапти. Чунки бу пўлат сифатини яхшилашга доир мавзу. Менинг ҳозир олиб бораётган асосий ишим ҳам шу.

Кўчаларда чироқлар ёнди. Машина дарвоза ёнига келиб тўхташи блан, Солижон айвон зинасининг тўрттасини битта қилиб сакраб тушди. У Манзуранинг келганига хурсандлик билдириб, унинг қўлидан нарсаларини олди ва ичкарига бошлади.

— Аввал буёққа кирамиз,— деди Василий Иванович тўғри Солижоннинг иш кабинетини кўрсатиб.

Иш кабинетида энг кўзга кўринадиган нарса китоб шкафи эди. Василий Иванович бу хонада Максим Романович икки кеча тургани-

ни фахрланиб гапирди. Кейин улар обермастернинг ёзилажак китоби тўғрисида сўзлашдилар. Китобнинг планини тузишда бу учовидан ташқари сталевар Шералиев ҳам иштирок этадиган бўлди.

Манзура ўзи ишлаётган мавзу'нинг асосий масалаларини айтиб берди.

— Ма'лум маркадаги элементларнинг таркибини комбинация қилиш йўли блан пўлатнинг механика характеристикасини ўзгартириш мумкин бўлса керак,— деди Солижон,— лекин бунда эритиш жараёнидаги хусусиятларни ҳисобга олиш шарт. Биз пўлат қуючилар, бу масалага амалийроқ ёндашамиз. Пўлатнинг сифати қуйиш жараёнига, унинг таркибидagi газ ва ғайри метал унсурлар миқдорига кўп жиҳатдан боғлиқ. Масалан, флокен чиқиндиси нимадан бўлади? Занг, нам, хас-чўп аралашувдан бўлади. Менинг мўлжалим ҳозирча иккита: биринчи — мазутни буғ блан эмас, ҳаво блан тозалаш керак; иккинчи — бизда ачитмали шлакни олишда уни қуюқлаштириш учун пиширилган оҳак қўшилади. Мен шлакни оҳаксиз чиқариб ташламоқчиман. Мана бу икки тадбир пўлат сифатини бирнеча марта яхшилайдди.

Манзура блан Солижоннинг фикри бир-бирига қарама-қарши бўлмаса ҳам, Василий Иванович меҳмон тарафини олгандай бир оҳанг блан ўғлининг гапини бўлди.

— Инженер-лаборантнинг кўзлаган усули ҳам, менингча, чакки эмас. Масалан, майда заррали пўлат — сифатли. Лекин эгилиш хусусияти бўш. Йирик заррали пўлат бўлса аксинча: тоза эмас, лекин ҳарқанча эгишинг мум-

кин — синмайди. Бу икковини қўшиб, ҳар иккисининг ҳам энг яхши хусусиятларини бирлаштирадиган янги нав' чиқариш мумкин эмасми?

— Гап бир маркали пўлатдаги унсурларнинг ўзаро таносибини ўзгартириш тўғрисида бора-япти, ота,— деди Солижон.

— Хўш, мен айтган мичуринча усул ҳам бўлиши мумкинми, ахир,— чол Манзурага қараб кулди.

Манзурага ота-бола металлургнинг илмий мавзу'да баҳслашувини эшитиш қизиқ ва завқли эди. У олимлар орасида эмас, ишчи оиласида ўтирганини аввал ўз-ўзига бирнеча бор та'кидлаб қўйди, лекин кейинроқ баҳсга аралашганда фанний термин ва формулалар ишлатишга сра ҳайиқмай қолди. Манзура Даниловнинг сўзларини хотирлади: «Заводга фан келаяпти. Шундай, дарвозани ланг очиб, ёппасига кириб келаяпти...»

Ота-ўғил меҳмонни кузатаркан, Манзура парторгнинг шу сўзларини айтиб берди.

— Мен айтишим мумкинки,— деди ўшанда Василий Иванович,— фан келса оғиз очиб ўтирмаймиз, уни қулоч очиб кутгулик ҳолимиз бор. Киришиб кетаберамиз.

Кекса обермастер ўзининг олий ма'лумот ололмаганидан пича зорлангандан кейин, институтда сиртдан ўқиётган сталеварлар—Кравченко, Шералиев ва Солижон ҳақида гапириб кетди.

— Биз ҳаммамиз мамлакат блан ҳар куни гаплашиб турамиз. Ўтган йили ўртоқ Сталиннинг ўзи бизга хат ёзди. Янги печьни ишга солиб катта иш қилибсизлар, баракалла, деди.

Яқинда ўзимиз унга хат ёздик, нима қилмоқчи бўлганимизни ҳикоя қилиб. Мана шунақа. Ҳарбир ишчи биладики, бутун мамлакатда, шунча одам ичида ўзининг мавқии бор, у печь ёнида саккиз соат ишлаб, «ишладингми, ҳа», деб кетаверадиган киши эмас. Пўлатни оз қуйса ҳам бутун халқ билади, кўп қуйса ҳам. Биз турмушимизни мамлакатга шу пўлат қуйиш блан боғлаганмиз. Мана бу болаларнинг биронтасига «сен пўлат қуйма» деб кўрчи! Ундан кўра, ҳаводан нафас олма, дейиш яхшироқ унга. Печь ҳам ўзиники, мамлакат ҳам ўзиники, қуйган пўлати ҳам ўзига. Пўлат қуйиш буларга вазифа эмас, қандайдир табиий зарурат бўлиб қолган. Шунинг учун бутун турмушини пўлатга боғлаган. Ижодини ҳам, ўқишини ҳам шунга қаратган. Икки йилдан кейин печь ёнидан бирнеча инженер чиқади. Чиқади деган блан, улар «чиқиб» ҳечқаерга бормайди, албатта. Масалан, Шералиев печьдан кетмайман деб ҳалитдан айтиб қўйди. Тўғри айтади. У «пастдан юқори» бўлиш учун ўқиётгани йўқ. Пўлатни кўпроқ, яхшироқ қуядиган сталевар бўлиш учун ўқияпти. Нима учун «инженер-сталевар» бўлиши мумкин эмас.

— Инженер-сталевар! — деди Солижон сўзининг чиройлилигидан завқланиб. Манзура, ота-ўғил ўртасида, узоқларга тикилиб, сал кулимсираб, чуқур хаёл суриб борарди. Ота давом этди:

— Шоҳайдар деган бола бор. У қишлоқдан келганда бу ерда қум бўрони тўзғиб ётган эди. Ота-бобоси темирчининг ўчоғида ёнган оловдан бошқани ухлаб тушида ҳам кўрмаган.

Шоҳайдар ҳозир мартенда подручний бўлиб ишлайди. Утган куни менинг олдимга келиб ўзи ҳақида, умуман металлурглар ҳақида гапирди. Билиб турибманки, бола қандайдир янгиликни қумсайди. Одатдагидай бир ёки икки ярим норма бажариб бир хилда ишлайбериш, унинг назарида, вагон деразасидан кўринган телеграф стуни сингари, орқага кетишдай бўлиб туюлади. Чунки атрофга қараса кунда силжиш, кунда бир янгилик. Янгиликка интилиш унинг вужудида табиий бир талаб бўлиб қолапти. Бу интилиш уни қаёққа олиб боради? Албатта технологияни яхши эгаллаш, уни мукаммаллаштиришга! Шоҳайдарнинг катта рационализаторлик плани бор, сизга айтсам, менга учини чиқарди. Ҳозирча ҳечкимга айтмасликни тайинлади. Буни ҳозирча ҳатто Нафиса ҳам билмаслиги керак эмиш.

Ота сирли жилмайиб қўйди. Ёшлар бунинг ма'носини яхши тушунганликлари учун, Нафиса деган номга изоҳ бериб ўтирмади.

Улар бироз тўхташди. Истироҳат боғида оркестр марш чалмоқда. Чапда завод дарвозаси кўринди, унинг тепасида доҳийнинг қизил нурдан ясалган селуэти порлаб турипти. Василий Иванович икки қўлини белига қўйиб, заводни энди кўрган кишидай тамоша қилди.

— Нафасини қара-я девзоднинг! — деди фахр блан ва тиш чўткадай қаттиқ мўйлабини силаб қўйди.

Қайтишда Солижон отага Манзура блан дўстлиги тўғрисида, унинг нимасидир Лизага ўхшагани ҳақида гапириб келди. Кейин Василий Иванович негадир гапни бошқа ёққа

буриб, инженер Сатторов ҳақида сўзлай бошлади.

VII

Азонда ёмғир томчилаб ўтган эди. Шаҳар тетик ва мусаффо руҳ блан, қувноқ туйғу блан уйғонди.

Бугун Оҳангарондан келган кончилар командаси блан энг охирги, ҳал қилучи ўйин бўлади. Бу хабарни бир ҳафта бурун эшитган ишчилар якшанбани сабрсизлик блан кутган эдилар. Москва «Динамо» сининг аллақайси ўйинчиси ҳақида ярим кечагача баҳслашиб зўрға тонг отдирган «ФЗО» чилар, «Металлург» нинг содиқ болельшиклари, ишчи ёшларнинг шовқинли тўдалари кўча ва майдонларни тўлдирди.

Бугун одатдаги дам олиш куни — одатдаги спорт байрами, ёшлар қуёш чиқиши блан салқин дар'ё қирғоқларига ва пляжларга, теннис ва футбол майдонларига ёпирилдилар. «Металлург» стадионига туташ кўчаларда одам тиқин, энгил автомобильларга йўл бериш учун тўхтаб қолган қатор юк машиналаридаги ёшлар тинмай қўшиқ айтадилар. Муюшларда «Динамо» ва китоб магазинларининг жуда кўп майда сайёр дўконлари сепини ёйган. Парк дарвозаси тепасидаги нуқра карнайдан спорт марши янграйди. Газета ва «Эскимо» дўкончалари ёнида ҳозирдан навбат.

Қуёш тиккага кўтарилган сари шаҳарда ҳаёт завқи ортаборгандай. Баландроқ жойдан туриб қарасангиз «Металлург» стадиони жуда катта гулзорга ўхшаб кўринади. Қизил ва ҳаворанг байроқлар, олачипор зонтлар, сават

қалпоқларнинг кенг сарғиш соявонлари, кунда пишган, бронзадай баданлар, қизларнинг раиғбаранг дурралари жимирлаб кўзни қамаштиради.

Бугун ҳечким уйда қолмаган бўлса керак. Ҳатто Сатторов ҳам иш кабинетида тоқат қилиб ўтираолмади. У соф ҳавога бир чиқай деб уй ортидаги боғ томонга ўтган эди, аста юриб кўчага чиққанини ўзи ҳам билмай қолди. Кўк тўр майка ва шаравар кийиб олган Шералиев дўкон рўпарасида янги харид қилган бир бойлам китобини камар блан шошиб-пишиб мотоцикл эгарига боғлаётган эди.

— Буни қаранг, ўртоқ инженер, «Тихий Дон» нинг тўртови ҳам келибди денг, устидан чиқиб қолсам бўладими!

Сатторов китобларнинг бир-иккитасини олиб кўрди-да, йўлда давом этди. Қаерга ва нима учун кетаётганини ўйламас, лекин негадир шу томонга юргиси келганини ҳис этарди. Стадион дарвозаси олдида тартиб ўрнатаётган хушбичим мўйлабли милиционер йигит унга ҳурмат блан честь берди. Инженер кимнидир излагандай ҳамон ичкарига кириб борар эди. Тухум шаклидаги футбол майдонининг гир атрофи лиқ тўла одам. Ҳали матч бошланмаган. Майдоннинг айланасига чизилган оппоқ оҳак тасма қуёшда ялтирайди. Металлурғлар дарвозаси орқасида беш-олти киши баскетбол ўйинини машқ қилишмоқда.

Ана Кравченко. У фақат трустик блан товони тишли ботинка кийиб олган. Терлаб-пишиб кетибди. Қўлтиғида теннис ракеткаси. Бир шиша лимонадни тикка туриб бир ўзи ичаяпти.

— Салом, ўртоқ инженер, битта ичинг, муздак экан.

— Раҳмат.

Сатторов зинадан пастга тушди. Газетадан чўққайма қалпоқ қилиб кийиб олган болалар ёнидаги бўш курсига ўтирди. Майдоннинг нариги томонидаги одамлар майда бўлиб кўринар, ҳечкимни таниб бўлмас эди. Сатторов судьялар ложаси қаршисидаги оркестр дирижёрининг ҳаракатларига разм салиб анча ўтирди. Кейин «Металлург»нинг дарвозабони ҳақида баҳслашаётган болаларнинг ғувур-ғувуридан зерикиб, нима учун бу ерга келиб қолгани ҳақида ўйлади. Атрофга қараб бировни қидиргандай бўлди. Ўрнидан турмоқчи эди, тўғридаги ложадан Даниловни таниб қолди. Яна жойига ўтириб диққат блан қаровди, анча таниш одамларни кўрди: Нуриддинов, Манзура...

Ана, Манзура қўлидаги газетани Даниловга узатди. Ҳа, у ҳозиргача юзини газета блан тўсиб ўтирган экан. Сатторов болаларнинг қийчувиға э'тибор бермай қўйди, бу ерга нима учун келгани ҳақида ҳам ўйламай қолди. Уни ўша томондан кимдир имлаб чақиргандай бўлди. Биров чақиргандан кейин бориш керак. Болалар қаторида ўтириш ҳам ўнғайсиз...

Сатторов ўзининг ўша томонга интилишини шундай сабаблар блан ўзича оқламоқчи бўлди. Лекин имлаган киши ким, у чиндан ҳам чақирдим — бунинг аҳамияти йўқ эди. Инженер ўрнидан турди.

Энди у, буерда ўзини бегона ҳис этмай қолди, одамлар орасидан ёриб ўтиб, тез-тез юри-

шидан футбол ўйинининг эски жонкуяр ҳаваскорларига ўхшарди.

Аввал Данилов блан саломлашди. Кейин гўё соат неча бўлди, қачон бошланади, деб сўрамоқчи бўлибгина Манзура ёнига келган эди, Қувондиқ ўз жойини берди. Икки инженернинг ёнма-ён ўтиришини ҳамма табиий бир ҳол деб ўйлайди, албатта. Лекин Сатторов шу ерга ўлтиришга ўлтириб қўйдю, безовталана бошлади. Ҳамма унга қарагандай бўларди. «Эскимо» сотувчи ўтиб қолганда ҳатто Сатторов Манзурага «эскимо» таклиф қилишга ҳам жур'ат этмади.

— Келинг, инженер тамошага чиққан экансиз-да.

— Шундай.

Майдон бирдан гуруллаб, қарсак янграб кетди. Бир томондан оҳангаронлилар, иккинчи томондан «металлург» командаси саф тортиб чиқди. Капитанлар қўл олишди. Ўйинчилар жой-жойига тарқалиши блан тўп юмалаб кетди, майдонда кескин ҳаракат ва тамошабинлар ўртасида безовталиқ бошланди.

— Диссертациянгизни бошладингизми?

— Йўқ... — деди Манзура, — тажрибаларим кутилган натижани бермаяпти. Назарий хулосаларим...

— Фан муз тоғи, унда оёқ қўйиш учун тайёр зинапоялар бўлмайди.

Ўйин ҳамма вақт меҳмонлар дарвозаси тагида давом этарди. Тўп дарвозага кирай деганда, минг уриниб марказга чиқиб олди-да, ҳимоячи Шоҳайдарнинг бир зарби блан яна ўз жойига қайтди, металлурглар уни кўп қаршиликлардан олиб ўтиб, мўлжалга урганлари-

да халқ бир қалқиди-ю, тўп қия ўтиб кетгач, «аттанг» дегандай яна ҳамма жойига ўтирди.

— Ба'зан чўққига чиқдим деганда ҳам сирганиб тушиб кетиб қолади киши. Шундай пайтда ҳам чўққидан кўз узмай, ҳамон юқорига тирмашиш керак. Бу азобдан чўчиган киши фан соҳиби бўлаолмайди,— деди инженер.

Манзура Сатторовнинг юзига қараб, унда шу азобнинг нишонларини кўргандай бўлди. Инженернинг фан ҳақидаги гаплари янгилик бўлмаса ҳам, бу суҳбат Манзурага жуда ёқди. У, лабораториядаги бир экспериментини батафсил айтиб, уни яна такрорламоқчи бўлганини билдирди. Сатторов тажрибада ниҳоятда аниқлик, ҳарбир жараёни қайта-қайта текшириш, хулосалар чиқарганда жуда эҳтиёт бўлиш зарурлигини сўзлади. Манзура унинг фанга садоқат, қунт ва чидам ҳақидаги гапларини диққат блан тинглади. Шунда у муваффақиятсиз тажрибаларидан кейинги кўнгилсизлик, умидсизлик кайфиятларини эслаб, ўзининг фанний меҳнат соҳасида ҳали жуда хом эканлигини ҳис қилди.

Шоҳайдар тепган тўп жуда баланд кўтарилиб, осмонда камалакдай из ясади-да, дарвоза ёнига тушди. Мартенчилар қарсак чалиб юборишган эди, тўп яна марказга қайтиб кетгандан кейин, олқишни ҳечким қувватламади.

Манзура ўйчан ўтирарди.

— Дастлабки тажрибанинг муваффақияти блан ортиқча қувониш ҳам ярамайди. Чунки унинг натижасини навбатдаги бир тажриба бутунлай инкор қилиши, мумкин,— деди Сатторов. Металлурглр тўпни яна «душман» дар-

возасига қараб ҳайдаб кетдилар,— ўшанда ишни яна бошдан бошлашга тўғри келади.

Манзура суҳбатдоши ҳақида ўйларди: фаннинг барча тиканли сўқмоқларини кўрган, унинг ҳали Манзурага нотаниш бўлган кўчаларини кезган киши! У, фан ҳақида ўз рўзғори ҳақида гапиргандай гапиради.

Судья хуштак чалиб, биринчи тайм муддатининг тамом бўлганини билдирди. Шоҳайдар тегишга тайёрланган тўпини илиб олди-да, жаҳл блан ерга урди: биринчи тайм дуранг бўлган эди. Командалар саф тортиб танаффусга чиқдилар.

Ҳамма қатори инженерлар ҳам ўринларидан туришди.

— Ба'зан бир муаммо устида узоқ вақт олиб борилган иш ҳам натижасиз чиқиши мумкин,— деди Сатторов суҳбатни давом этдириб,— бундай пайтда бўлажак олимни яна қунт ва чидам қутқазади.

— Мен профессор Назаровни кутаяпман,— деди Манзура.

— Қутинг, аммо хотиржам бўлманг, фанга ўз йўлингизни очиш даставвал ўзингизнинг шахсий ишингиз.

Бошқа бировни Сатторовнинг бу шафқатсиз талаблари балки чўчитиб қўйган бўларди. Лекин Манзурага унинг сўзлари ёқди, бу сўзлар унга далда бергандай бўларди. Сатторов у ўйлагандан ҳам меҳрибонроқ бўлиб туюлди.

Улар тол соясидан юриб, дар'е бўйидаги пляждан чиқдилар. Бир тўда қизлар қатори қумда чалқамча ётган Нафиса инженерни кўргач, ўқиётган китоби блан юзини тўсди.

Икки инженер кўмкўк қирғоқ бўйлаб аста юрдилар. Сатторов Манзуранинг катта тошга сакраб ўтишига ёрдамлашди. Улар бу тош устидан Сирдарёнинг кумушдай жилоланиб оқшини тамоша қилдилар.

— Мен сиз айтгандай чидамли, дадил бўлишга сўз бераман,— деди Манзура дарёнинг нариги узоқ соҳилига тикилиб.

— ... Тўлқинини қаранг,— деди Сатторов очиқ чеҳра блан,— сузишни биласизми?

VIII

Манзура блан Олег Кравченко ўртасида санимий яқинлик бор. Кравченко Москвада туғилиб ўсган. Манзура ҳам Москванинг ҳарбир кўчасини, ҳарбир майдони ва муюшини ёддан билади. Совуқ ва қоронғи тунларда у Москванинг узоқ чекаларида окоп қазиган, тиканли симлар тўсган, солдатларнинг ярасини боғлаган. У Москва ҳақида эҳтирос блан сўзлайди. Олег эса кулимсираб турган кўзларини бир нуқтага тикиб тинглайди. Кенг, чароғон проспектлар, гранит пойдеворли баланд бинолар, жонажон шаҳарнинг бутун хусни-салобати кўз олдидан ўтади. Ер юзининг энг гўзал шаҳри бугун кучга тўлган, ижод блан, меҳнат блан қайнайди, хаёлларни қанотлантиради.

Олег Кравченко танкчи эди. Унинг қўйин дафтарига кечаги ҳарбий ўлжаларни кўрсатучи рақамлар ўрнига, эритиш тезлиги ва пўлат миқдорини кўрсатучи рақамлар ёзилди. У металл қаршилигини енгишга ўрганган. «Кравченко астойдил тикилса шихта вагончадаёқ эрий бошлайди» дейишади цехдагилар.

Кравченко узун бўйли, қирра бурунли, сийраккина сариғ сочи доим силлиқ таралган, хушмуомила йигит. Отини билмаганлар уни ҳурмат блан «москвали йигит» деб атайдилар. Унинг бировга қаттиқ гапирганини ҳечким кўрмаган. Шунинг учун Манзура уни бугун жанжал устида учратиб ҳайратда қолди.

Цех конторасига чиқадиган зинада Нуриддинов турарди. Кравченко ундан икки пиллапоя пастроқда.

— Завод миқ'ёсида ихтиро'чи бўлиб қопсиз, энди печьни ташласангиз ҳам бўларди,— деди Нуриддинов киноя блан.

— Ихтиро'чилик касб эмас, бунга ҳарбир гражданинг ҳаққи бор, ўртоқ Нуриддинов, бу — меҳнатда бир ташаббус, холос.—Кравченко Манзурага қаради. Манзура бу қизиқ гапга аралашгиси келди.

— Кечирасизлар гап нима ҳақида ўзи?

— Йўқ,— деди Нуриддинов кетишга шошилиб,— биз ўз цехимизнинг ички ишлари ҳақида...—Нуриддинов Манзура блан айтишишдан кўрқиб қолган эди,— у гапни «қисқа қилиб» кабинетига кириб кетди.

Манзура блан Кравченко зинадан пастрга туша бошладилар. Олег гапни Манзуранинг саволига жавоб беришдан бошлади.

— Гап ўзи ҳақиқатдан ҳам шахсий масала устида,— деди у силлиқ қилиб таралган сочини яна силаб,— мен қилаётган иш цех бошлиғининг муовини Нуриддиновга унча алоқадор эмас. Мен ҳам унга бу ишимдан расмий ҳисоб беришга мажбур эмасман. Лекин, гапдан гап чиқиб, ўртоқ Нуриддинов менга пичинг қилабошлади. Шахсий гап ҳам ҳаққоний бў-

лиши керак, шундай эмасми, ўртоқ инженер-лаборант?

— Тўғри, тўғри,— деди Манзура ҳали гапнинг нимада эканини тушунмаса ҳам.

— Печьни ташлаб кетиш тўғрисидаги кесатишига келсак,— Кравченко қизишиб гапира-бошлади,— мен ҳали ўртоқ Нуриддиновга бу гапни эслатиб қўяман, бу—менинг ҳаётим блан боғлиқ масала. Мени печимдан ҳечким ажратаолмайди. Мен пўлатга ҳар куни кучимни, қонимни, кўз нуримни қўшаман. Бу ҳақдаги гап кесатиш доирасида тураолмайди. Нуриддинов бу гапни бирор мажлисда гапириб кўрсинчи!

Манзура яна савол бериб, Кравченкони шаштидан қайтарди ва ҳалиги «шахсий гап» нимадан иборат эканини сўради. Кравченко айтиб берди.

Воқиа бундай бўлган экан:

Прокат цехида икки инженер блан бир вальсовшик янги прокат совуқхонаси ихтиро' қилипти. Бош инженер ҳузуридаги техника кенгашида муҳокама бўлибди. Бунга, политехника институтининг битиручи студенти — сталевар Кравченко ҳам қатнашибди. Муҳокама вақтида Кравченко бўлажак прокат совуқхонасига муҳим тузатиш киргизибди.

Шундан кейин Кравченко авторларнинг таклифи блан бу ишга бош қўшибди. Конструкторлик бюросида автомат совуқхонанинг чертёжини тайёрлашга бошчилик ҳам қилган экан. Механика цехида эса совуқхонани тайёрлаш ва монтаж қилиш ишига назорат қилипти.

Натижада прокат цехида катта янгилик пайдо бўлиб, цехдаги энг оғир ишни ўнсаккиз

киши ўрнига икки вальсовшик бажара бошлапти. Ихтиро' тўрт кишининг номи блан юргизиладиган бўлипти. Булар ичида сталевар Олег Кравченко ҳам бор экан.

Нуриддинов буни эшитгандан кейин Кравченкони идорасига чақириб, кўчма байроқни қўлига тутқазипти.

— Саҳоватингиз зўр экан, буни ҳам ўз қўлингиз блан прокатчиларга олиб кириб беринг,—депти.

Чиндан ҳам бу кунлар мартен цехи блан прокат цехи ўртасидаги мусобақанинг ҳал қилучи кунлари эди. Прокатчилар сал туртки блан байроқни олиб кетишлари ҳеч гап эмас. Янги холодильникнинг ишга тушиши прокатчиларга худди шундай туртки бўлди. Бўшаган ўн олти киши цехнинг қолақ участкасига ўтиб, уни ҳам кўтариб юбордилар.

Ўзини мартен цехининг бирдан-бир жонкуяри деб ҳисоблаган Нуриддинов мусобақада ютқизиш хавфини сезиб, Кравченкога ёпишди, ўзининг гапларини «кесатиш», «шахсий гап» каби сўзлар блан пардаламоқчи бўлди. Жанжал жиддийлашиб кетгандан кейин: «Цех учун биз жавоб берамиз, калтак Кравченко бошида эмас, бизнинг бошимизда синади» деб кўкрагига урди. («Биз» деганда у цех бошлиғи ва унинг муовинларини кўзда тутар эди).

Кравченко воқияни айтиб бергандан кейин: «Қани айтинг, ким ҳақ?» дегандай Манзурага қаради. Манзура аввал кулди, кейин жиддий туриб:

— Жуда яхши. Ажойиб воқиа,— деб қўйди.

Олег Манзурадан бундай кескин, қувончли жавоб кутмаган эди. У «ҳозир ҳижжалаб изоҳ

берабошлайди, воқияни узундан-узоқ таҳлил қилади» деб ўйлаган эди. Аммо Манзура Кравченконинг бу масалани тўғри тушунганини биларди. Унинг бутун хаёлини янги ихтиро' ҳақидаги фикр чулғади. Нуриддиновни эса бутунлай эсдан чиқарган эди. Шунинг учун:

— Ажойиб воқиа!— деб яна такрорлади у ва Кравченкога қўл берди. Бу қўл беришувдан йигитнинг юрагига олов қўшилгандай бўлди. Манзура лаборатория эшиги олдида унинг орқасидан жилмайиб қараб қолди. Олег кета-туриб силлиқ таралган сочларини силаб-силаб қўярди...

Лабораторияда кечгача доцент Зокировнинг бир ўзи қолган эди, у ҳам ҳозиргина хайрлашиб кетиб қолди. Манзура, хаёлларини бир жойга тўплаб олиш мақсадида бўлса керак, иши бўлмаса ҳам ўз кабинетига кириб ўтирди. Стол устидаги жимир-жимир этиб турган ма'дан парчасига анча тикилиб турди. Сўнгра ўрнидан қўзғолиб, жавон устидаги китобларни тахлаб қўйди. Яна ўрнига ўтирди. Бошида кўп фикрлар чувалашдию, Манзура уларнинг энг зарурини ушлаб ололмаётгандай безовталанди.

Ниҳоят у Даниловнинг сўзларини эслади ва хаёлининг калавасини топгандай бўлди. «Яшириниб ётган имкониятларни қидириб топабилиш, янгиликни сезгирлик блан пайқаш...»

Манзура худди шундай имкониятни топди чоғи. Аммо унинг топгани — яшириниб ётган хомаш'ё эмас. Уни пайпаслаган блан пайқаб бўлмайди. Бу имкониятни Манзура одамларнинг дилида сизди. Бу — ажойиб интилиш, ижодга иштиёқ, янгиликлар қидириш!..

Бу жўшқин булоқнинг кўзини очиш керак. Бунинг учун Манзура нима қилса? Директорга бориб шу яшириниб ётган қудрат ҳақида сўзлаб бермасмикин? Йўқ, аввал бутун шарт-шароитни аниқлаш, конкрет режалар тузиш зарур. Дўстлар блан, Василий Иванович блан кенгашиб кўриш керак.

Йўлакда эшитилган оёқ товуши Манзуранинг ўйларини тарқатиб юборди. Ўйларини тарқатдигина эмас, паришон ва безовта қилди. Манзура Сатторовни юришидан билар эди. Нимагадир юраги бесарамжон урабошлади. Оёқ товуши лабораториянинг эшигига яқинлашмоқда. Сатторовнинг худди ўзи! Бошқа киши бўлиши мумкин эмас. Ана у эшик ёнида тўхтади. Эшик дастасини ушлади. Ҳозир кириб келади. Одатдагича, бошини бироз эгадида, оёқларини жуфтлаб қўл узатади. Манзура унинг жиндаккина оқ тушган чекка сочларига кўз солади..

Йўқ, ўтиб кетди. Афтидан, эшик дастасини ушладию, очишга юраги дов бермади. Наҳотки унинг ҳам қалби безовта бўлса, балки Манзурага айтадиган жиддий сўзлари бордир, айтмай кетиб қолса-я...

Манзура эшикка тикилганча ўрнидан турди. Бехосдан енги тегиб, жимирлаб турган мадан парчасини столдан тушириб юборди. «Тарақ» этган товушдан ўзи чўчиб тушди. Нега бу қадар безовта, нега бекордан бекор чўчийди?

Манзура, ўзини тетикроқ тутишга уринди. Сочларини текислаб, ҳеч нарсадан беҳабардай йўталиб қўйди. Стол устидаги қоғозларни бир жойдан олиб иккинчи жойга тахлади. Қўллари қалтиради. Қиз ўзидан-ўзи уялиб кетди. Кўнг-

лида ўзини койий бошлади: «Тентак қиз. Нималарни ўйлайсан ўзинг? У сендан тўққиз-ўн ёш катта бўлса. Солижонни кутсанг бошқа гап.»

Манзура Солижонни беихтиёр эслади ва шу ондаёқ бундан пушаймон қилди. «Лизани эслатганинг сенга ҳечқандай ҳуқуқ бермайди. Бу Солижоннинг соф хотирасини, муқаддас ҳисларини бачканалаштириш!» деб ўйлади у. Унинг назарида, Сатторов ҳамон эшик ёнида турибди, қиз гўё унинг юрак уришини сезарди.

Аммо эшик бирдан очилганда Манзура ўз кўзларига ишонмади. Остонада чиндан ҳам Сатторов турарди.

Кўзлар учрашгандан кейин иккиси ҳам бирдан ерга қаради. Манзуранинг назарида, Сатторов унинг ҳозир ўйлаб ўтирган фикрларини бир қарашда пайқаган эди. Сатторов ҳам, бир бўлса, қизнинг қарашидан шундай хулоса чиқарди. Шундан кейин улар анчагача бир-бирларига бош кўтариб қарайолмай турдилар.

— Сизга ҳалақит бермадимми?— деди Сатторов. У сал қалтираб чиққан товушини ўзи ётсинди. Шляпасини қўйгани жой тополмай, қўлида ушлаганича ўтирди. Манзура ўзини дадил тутди.

— Марҳамат, инженер, мен жуда хурсандман.

— Кетаётган эдим, чироғингиз ҳали ўчмапти, бир кириб ўтай дедим. Бу ерда илгари доцент Зокиров ярим кечагача ўтирар эди. Кирганимда узоқ гаплашиб қолар эдик. Бугин ҳам одат бўйича...

«Бекорчи гапларни қара, деб ўйлади у, таёрлаб келган гаплар қайда эдию, бу гаплар

қайда»? Манзура ҳам буни пайқаб турарди, «Айтмоқчи бўлганингиз ҳеч бу эмас эдию...».

— Муҳим бир тенглама бор. Шунини ҳал қилиб кетай деб ўлтириб эдим. Эрталаб ҳеч бундай иш қилиб бўлмайдими...

Оббо, ўзининг гапи ҳам шундай бўлиб чиқдию, инженернинг оёқ товуши эшитилганда шунини ўйлабмиди Манзура?

— Шу ишингизни эртага қилинг.

Манзура ялт этиб қаради. Бу — инженернинг асл ўйлаган гапи эди. У жуда табиий чиқди ва инженернинг кўнглидаги гапнинг қарийб ярмини билдириб қўйди. Бу гапнинг оҳанги ҳам Манзурага ёқди: унда ялиниш ҳам, бироз буйруқ ҳам бор эди. Одатда ўзаро жуда яқин одамларнинггина бир-бирига шундай оҳанг блан гапиришга ҳадди сиғади.

— Бўлмаса, смена чиқишини кутмайман — мени олиб бориб қўясиз.

Манзура буни гўё ҳазил қилиб айтдию, аслида ўйлаган гапларидан бири шу эди. Инженер гап бу даражага етгунча анча қийин бўлар деб ўйлаган эди, унинг ўйлаб қўйган анчагина ажойиб гаплари ўз-ўзидан тушиб қолди. Яхши бўлди — ўйлаб қўйган гаплари «ажойиб гаплар» бўлса ҳам, уларни айтиш қийин бўлар эди.

Улар лабораториядан чиқиб, тор асфальт йўлкага ўтдилар. Инженер машинасини юбориворган эди. Манзура пиёда кетишларини билиб хурсанд бўлди.

Узоқда, тўғрида, йўлни завод дарвозасигача ёритиб турадиган прожектор бор. Чироқ олдиндан бўлгани учун орқадан улар икки соядай бўлиб кўринар эдилар. Уларнинг ёнма-ён

кетиши ниҳоятда чиройли: Манзура ўрта бўйли, қомати келишган, унинг ёнида инженернинг бўйи анча баланд кўринади, елкалари кенг.

Цехларнинг шов-шуви орқада қолди. Манзуранинг бир жойда жиндак қоқиниши баҳона бўлиб инженер уни қўлтиқлаб ҳам олди.

— Заводга келганингиздан хурсандмисиз?

— Ниҳоятда хурсандман, инженер. Бу ерда ажойиб сдамлар бор!

— Заводда,— деб та'кидлади Сатторов.

— Ҳа, мен завод ҳақида гапираяпман,— қиз инженернинг юзига қаради.

— Уйдачи? — деди Сатторов ҳам унинг юзига қараб.

— Уйда? Уйим ҳам заводда-да,— Манзура инженернинг ҳам саволига аниқ тушунмаган, ўзининг жавобидан ҳам қаноатланмаган эди. У яна қандайдир савол кутди. Савол бўлақолмади.

— Тўғри, уйда ёлғизман. Тошкентда онам бор, уни олиб келмоқчиман.— Гап «уй» мавзуга ўтгандан кейин, Сатторов жонланиб кетди.

— Ҳа, уйга кўпроқ э'тибор бериш керак. Одамнинг ярим умри уйда ўтади. Айниқса сиздек, фан блан шуғулланадиган одамга...

Манзура бу гапни чуқур ўйлаб кўрмади, бу гапдан суҳбатдошининг характери ҳақида бирор хулоса чиқаришга ҳам уринмади.

Улар янги дар'ё кўпригидан ўтиб, энди солинаётган шифохона ёнидан юрдилар. Қуюқ дарахтзор шовуллар, ҳаво борган сари салқинлашар эди. Манзура қўлини чўнтагига солмоқчи бўлди. Шунда Сатторов унинг аввал бир қўлини, кейин иккинчисини ҳам қўллари

орасига олиб, гўё иситди. Манзура қўлларини тортиб олмади. У Сатторовни ўз ёнида шундай меҳрибон кўришга руҳан тайёрланган, бундай бўлишини кўп ўйлаган, ҳатто тасаввур этган эди.

— Манзура,— деди Сатторов.

Манзура ўз исмини унинг оғзидан биринчи марта эшитиши эди. Қизнинг вужуди титраб кетди. Жиддий гапни айтадиган пайт келди, деб ўйлади у. Ҳатто юришдан тўхтаб, Сатторовга томон қайрилди. Сатторов унинг қўлларини қўйиб юбормади.

— Сиз бу йўлдан юрасизми, инженер?— деди қиз нимадандир қўрққансимон.

— Мени Азиз дейберинг.

— Бошқалар ундай дейишмайди-ку,— деди Манзура бош эгиб, бу гапдан сўз ўйини келиб чиқишини ўзи ҳам билмай қолди.

— Сиз учун Азиз бўлсам дейман.

Манзура қўлини тортиб олди, «жиддий гап» нинг ўзи шу эди. Улар яна индамай ёнма-ён юрабошладилар.

— Айтинг энди, Манзура.

Манзура айтмади. Гўё, ҳозир «Азиз» деб айтса жуда катта ҳаётий масала ҳал бўлар эди. Шу пайт у Сатторовни бошяланг кўргиси келди. Манзура унинг битта-иккита оқ тушган чакка сочини яхши кўрарди. Сатторов унга жуда яқин юриб, кичик қўлларини меҳр блан силади.

— Айтинг, Манзура...

— Айтсам, ҳамавақт айтаман.

— Майли.

— Заводда ҳам, цехда ҳам...

— Ҳамма жойда, бир умр!

Манзура тўхтади. Унинг юзи ёнарди. Улар қарама-қарши турдилар. Шунда Манзура анча тўргандан кейин, эшитилар-эшитилмас қилиб айтди:

— Азиз ака...

Кейин у дарров хайрлашишга шошилди.

— Қузатиб қўяман.

— Йўқ, яқин қолди.

Манзура жуда тез кетди. Инженер Сатторов муюшда унинг қораси йўқолгунгача бир жойдан жилмай, қараб турди.

Худди смена алмашиш пайти бўлгани учун, Маруся овқатни тайёрлаб столга қўйган эди. Манзура шошиб кириб келди. Унинг кўзлари ёнар, ўзи одатдан ташқари шод, ҳаяжонда эди. Рўмолини столга, костюмини диванга ташлади. Ойна олдига тез бориб икки қўли блан икки юзини ушлади-да, анчагача ўзига қараб турди. Маруся ҳам ҳайрон бўлиб унга қараб турарди.

Манзура уни кўрди-да, борасолиб қучоқлаб ўпди.

— Жуда шод кўринасиз, Манзура.

— Шундайми? — деди Манзура ўзининг қувончли кайфиятини энди сезгандек, — сендан жуда миннатдорман, Маруся, мени кечгача кутибсан.

— Овқатингиз совумасин.

— Кел, ўтир, бирга овқатланамиз.

— Йўғе, мен борай.

— Йўқ, ўтир.

Дастурхон устида Манзура бугун заводда бўлган ҳамма ҳодисаларни сўзлаб берди. Овқатни жуда мақтади. Лекин ярмини ҳам емади. Негадир тўсатдан потефон олиш за-

рурлигини эслатди. Эртага приёмникни тузатиришни буюрди.

Манзуранинг бугун заводдан олган таассуроти жуда катта ва хилма-хил эди. Аммо ҳаммасини сўнггиси босиб тушди. У юрагида бор нарсани бировга сўзлаб бергиси келарди. Сўзламаса, ўзини қаерга қўйишни билмас, уйқу эса сра келмас эди.

Марусянинг бугун ётиб қолишини қаттиқ илтимос қилди, бир ажойиб воқияни айтиб бераман деб қизиқтирди уни. Маруся рози бўлди.

Ётгандан кейин, Манзура инженер Сатторов ва у блан бугунги учрашув ҳақида, унинг бутун гапларигача бирма-бир айтиб берди. Маруся бундай гапларни завқ блан тингларди. У уйнинг нариги қоронғи бурчагидаги кроватда ётишга тоқат қилмай, Манзуранинг ёнига келиб ўтирди. Ҳар замонда:

— Ундан кейин-чи?— деб қўярди у ва Манзурани ўзича эркалаб, узун сочларини ўйнардди.

Улар тинч қолдилар.

— Соат икки ярим бўлди,— деди Маруся.

— Икки ярим? Тун нега бу қадар узун!

Манзура эртани орзиқиб кутарди. У заводни худди бир йил кўрмагандай бўлди. Тезроқ тонг отсаю, иш куни бошланса. Ахир, эртадан унинг ҳаётида мутлақо бошқача ажойиб кунлар бошланади.

IX

Солижон кунлик ишларни соатларга бўлиб, жадвал қилиб қўйган. Жадвалда сменадан

кейин соат 4,30 дан 7 гача институт юборган вазифаларни бажариш, 7,30 дан 10 гача Василий Ивановичнинг китобига қарашиш кўрсатилган.

Соат 7 да Василий Иванович секин томоқ қириб унинг иш кабинетига кирди. Солижон «Нима қилмоқ керак» нинг 80-нчи бетига ипак тасмани солиб ёпди-да, ўтирганича кўзини сиёҳдонга тикиб қолди. Василий Иванович бундай пайтларда унинг дарров бошқа гапга ўтаолмаслигини билар эди. Шунинг учун кўлини орқага қўйиб унинг у бошидан бу бошига бир-икки марта юрди ва яна томоғини қириб қўйди. Сўзни бирор кундалик, майда гапдан бошлаш керак эди.

— Шоҳайдар печъга турибдию,— деди у секин.

— Шоҳайдар? Қайсинга?— Солижон бирдан қайрилиб отага қаради.

— Учинчига. Нега чўчидинг? Шоҳайдарнинг учинчи марта печъга туриши. Сталевар бўлишга қасд қилган киши қачон бўлмасин бир печъга туриши керакми — керак. Ўтган сафар печъни тўғри бошқарди. Кравченко Тошкентга кетибди, ўрнига бир кунга ўзим тавсия этдим. Техминимум ўқувида бало! Яхши сталевар бўлади. Ёнига учта подручнийни олиб инженерлаборантга борибди-да, техминимум программаси тўғрисида арз қилибди. Биз бунақанги алифбени аллақачон туширганмиз депти. Шундан кейин Манзура бош инженерга борипти, бош инженер бўлса мени чақирди. Программа қайта кўриб чиқилади, техминимум дарслари Марказий лабораториянинг залида ўтадиган бўлади. Лекцияни ўқийсан, шу ернинг ўзида

тажриба ёки анализни кўрсатасан, техника қираотхонаси ҳам ўша ерда бўлади. Жойидами?

— Кравченко нега кетипти?

— Бу ҳам ўша Манзуранинг иши. Бизнинг лаборант қиз блан икковини китоблар олгани юбортирипти. Марказий лаборатория қошида катта техника кутубхонаси очилармиш. Кравченко техника адабиётини бешқўлдай биледи эмасми.

— Шундай,— деди Солижон негадир ўйла-ниб,— Манзурага қарашиш керак. Катта иш бошляпти. Четда қолиб кетаяпмиз.

— Турмушнинг қаёққа бораётганини тушу-нади.

— Пайқайди!— деб та'кидлади Солижон ва бирдан ўрнидан турди,— хўш, бошлаймизми?

— Қани!

Солижон шкафдан семиз папкани олди ва катта чертёжни столга ёйиб қўйди. Василий Иванович чертёжнинг бурчакларини кнопка блан столга михлади.

— Қаерда қолган эдик?— деди Василий Иванович. У худди техминимум машғулотидаги одатича қўлини орқага қўйиб уёқдан-буёққа юрабошлади, қаттиқ оппоқ мўйлабини силаб, олимларча томоғини қирди.

Солижон кеча тўхтаб қолинган жойдан сўнгги жумлани ўқиди: «Конструкция ёки режимни аниқлаш учун ўлчов сифатида ҳозиргача нималардан фойдаланиб келинди?»

— Ёз,— деди обермастер,— у юмалоқ курсидан туриб яна юрабошлади,— «печьнинг техника кўрсаткичларидан фойдаланиларди, я'ни... 1) Ишлабчиқариш унуми, 2) эритиш даврла-

рининг узоқлиги, 3) сарф қилинган иссиқлик, 4) печь қисмларининг хизмат муддати» — Василий Иванович чап қўлининг бош бармоғини ҳам қайирмоқчи эди, тўхтади,— мана шу, ёз: «Ҳозирчи? Ҳозир ванна остидаги иссиқлик оқимининг кучини эритишнинг исталган даврида ўлчаб аниқлаб берадиган янги метод бор». Хўш, жумласи қалай?

— Жумласи...

— Максим Романович «қаламинг синсин» дейдиган бўлмаса бас.

Солижон ёзилган жумлани диққат блан ичидан ўқий бошлади. Василий Иванович деразани очди. Кечки шабада цехлар шов-шуви блан келиб дарахтларни силкитади. Зўр бериб тиккага бўй чўзаётган ёш қайроғочнинг синиқ шохи деразанинг ромини тирнайди. Узоқда, трубалардан чиққан қуюқ тутун ба'зан пастга ёпирилиб, завод чироқларини қора булут каби тўсиб қўяди.

— Хўш,— деди Василий Иванович Солижоннинг кутиб қолганини кўриб, у фикрини ихчамлаб айтиш учун стол атрофини бир айланди-да, дераза ёнида яна тўхтади, кутилмаганда бирдан оёғини диванга қўйиб, ярим гавдасини деразадан чиқарди. Солижон ҳам сакраб туриб унинг қўлтиқ остидан бош суқди. Обермастернинг кўзлари мартен цехининг трубасидан одатдагидан ўзгача, паришон чиқаётган сарғиш тутунга тикилган эди.

— 3-нчи печ!— деди у қаттиқ овоз блан ва ёш қайроғочнинг синиқ шохига жаҳл блан тупурди — пўлатни расво қилди бола!

Василий Иванович дивандан гурс этиб тушиб пижамасини ечиб ирғитди.

— Машинани чиқар!— деди этигини киятуриб Солижонга. У, нимадир ғуиғиллаб, шошиб-пишиб кийингунча кўчада машина товуши эшитилди.

Уйда ҳечким йўқлигидан севингандай, шабада ҳовлиқиб кириб столдаги қоғозларнинг бирини диванга, бирини телефон столига, яна бирини шкаф тагига учуриб элтиб қўйди, кейин дармони тугаб, қанотларини ёздию, полдаги юмшоқ гиламга ётиб қолақолди.

Цех дарвозаси ёнида «Москвич» шундай тез келиб бирдан қайрилдики, ғилдирак тагида шлакнинг қасир-қусир майдалангани ичкаридагиларга ҳам эшитилди. Ота-бола икки мастер машинанинг икки қанотини шартта очиб, икки ёқдан сапчиб чиқишди-да, цехга чопишди.

Сталеварнинг иш майдончасида «Металлург» нинг машҳур ҳимоячиси Шоҳайдар безовта турарди. У худди осмондан қия кесиб тушаётган тўпни кутгандай, тўғри чошиб келаётган Василий Ивановичга тикилди. Бошига тескари қилиб қўндирилган «манглай қалқони» оловда ялтираб, унинг катта очилган кўзларини яна ҳам ваҳмалироқ қилиб кўрсатарди. Василий Иванович унинг ёнидан югуриб ўтиб, маш'алнинг алангасини пасайтди ва дарров узун сопли чўмич блан печьдан қатикдай оппоқ эритма олди. Эритма темир плитага тўкилганда чирсиллаб учқун сочилди.

— Ҳозир анализни олиб келади!— деди Шоҳайдар унинг қулоғига оғзини қўйиб. Василий Иванович унга беш бармоғини ёзиб кўрсатиб савол назари блан боқди. Шоҳайдар соатига қараб, иккинчи қўлининг ҳам бир бармоғини кўшиб кўрсатди ва яна бир бармоғининг ўрта-

сидан «кесиб» олти ярим соат деганни ифода этди. Обермастер унинг қулоғига яна бир рақам айтди. Шу пайтда экспресс — лаборатория ходими Шоҳайдарга бир парча қоғоз тутдириб кетди. Бу анализнинг натижаси эди. Шоҳайдар қоғозга қаради, сўнг кўзини катта очиб Василий Ивановичга тикилди: обермастернинг ҳали айтган рақами анализ натижаси блантўппа-тўғри эди!

Шоҳайдар шу чоқ ўзининг сталеварликдан ҳали жуда узоқда эканини алам блан ҳис этди. «Эритишинг тўққиз соатга боради» деди Василий Иванович унинг қулоғига қичқириб. Шоҳайдар бўшашиб кетди, ўзини йўқотиб қўяй деди, нима қилишини билмай, яна катта кружкада тўлатиб совуқ сув ичди.

Нарироқда бир тўп одам. Бошқа печьларнинг сталевар ва подручнийлари қараб турарди. Василий Иванович улар томон бораркан орқадан Манзура блан Данилов кириб келди:

— Нима гап, Василий Иванович? — деди Данилов қўл олишиб.

— Пиштитяпмиз, ўртоқ Данилов.

— Пўлатними, одамларними? — сўради Данилов кулиб.

— Икковини баббаравар.

— Шоҳайдарнинг печьга учинчи марта туриши, — деди Манзура олдиндан ёш сталеварнинг тарафини олиб.

— Бу айб кекса сталеварларимизда ҳам бор, — деди Василий Иванович. У, асосан тўпланган мартенчиларга қараб гапирабошлады, — Эритишнинг технология режими нотўғри ташкил этилган, иссиқлик нагрузкаси бўлса баланд берилган. Бундай қилинганда бекорчи

кўпикли шлак кўпайиб кетади. Бундай шлак иссиқликни ўзидан ўтказмай кўяди, шлакни чиқариб ташлаш қийинлашади, аланга ваннага кучсиз урабошлайди, бу вақтда печьнинг тепаси ортиқча иссиқликдан ёрилиш хавфи остида қолади. Демак, эритишнинг технологик хусусиятларини ҳисобга олмасдан, эритиш сур'атини фақат иссиқликни зўрайтириш йўли блангина тезлатишга уруниш — беҳуда!— Василий Иванович «эшитиб кўй» дегандек Солижонга ҳам қараб кўйди. Сталеварлар кўйин дафтарларига ниманидир ёзиб олдилар. Обер-мастер Даниловдан, узур сўрагандай бўлди-да, кўпчиликка кўли блан ишора қилди. Бу ерда турган мартенчилар деярлик ҳаммаси Василий Ивановичнинг шогирдлари эди, улар устоз кетидан ёпирилиб печь томонга кетдилар. Данилов Манзура ва Солижон блан бирга цехдан ташқарига чиқди.

— Инженер-лаборантга тиргович керак, мастер Содиқов,— деди Данилов икки ёшни икки ёнига олиб,— коллективда катта куч кўз-ғолаяпти, унга йўл тозалаш керак. Ижодий ташаббуснинг салмоқли марказий ядросини ташкил қилиш вақти етди. Бу шундай магнитли ядро бўладики, унга жалб этилмаган бирор ишчи қолмайди. Магнит учқунлари ҳарбир ўтли юракка кириб боради. Инженер Манзура Юсупова бошлиқ Марказий лабораторияни бир пойдевор десак, мартен цехини авангард куч деб мўлжаллаш мумкин. Бу қиз менга ба'зи қилинган ишлар, имкониятлар ва режалар ҳақида сўзлаб берди. Юсуповага бу ишда кўмаклашишни коммунист сифатида сизга юклаймиз, мастер. Ҳозир бўлса, директор ҳу-

зурига. Масалани партбюрога қайси тарзда қўйиш ҳақида бемалолроқ гаплашиб олайлик.

Данилов «Победа» нинг эшигини очиб «марҳамат» дегандай ишора қилди. Ёшлар машинага кирар эканлар, Данилов уларга оталарча қувониб қаради, сизлардан хурсандман деб айтмадию, иккисининг ҳам кифтига бир-бир уриб қўйди.

ИККИНЧИ ҚИСМ

I

Уларнинг бирга турабошлаганига икки ойдан ошди. Икки инженернинг тотув ва хушчақчақ турмушини, бу оиланинг бахти-толинни ҳамма ҳавас блан гапиради. Ба'зан қўни-қўшни хотин-халаж бу тотувликнинг сабабларини муҳокама қилиб қолади:

— Иккиси ҳам оилавий ҳаётни қўмсаган-да.

— Ёшлари ҳам, билимлари ҳам мукамал. Оила ҳаётини булар қадрламай ким қадрласин, айланай янга.

Сатторовнинг уйида илгари деярлик ҳамма хоналар ҳувиллаб турарди. Инженернинг бутун рўзғори энг ичкаридаги иш кабинетида, катта китоб шкафининг атрофида уймаланиб ётарди. Манзура кўчиб келдию, тўрт хонанинг ҳаммаси тўлди, ҳаммасига ҳусн кирди. Келин уй тўлатиб кўч олиб келгани йўқ, у оилавий ҳаёт, уйга меҳр-муҳаббат, сарамжонлик келтирди. Битта стол блан битта курси ҳам озода, тартибли ва ўз жойига қўйилган бўлса бир хонани безатиб тураберар экан. Икки сўқ-қабошнинг озгина рўзғори уч-тўрт хонани гулдек қилди-қўйди.

Уйнинг бир бурчагида рояли борлигини эсидан ҳам чиқариб қўйган Сатторов Манзура етаклаб келган устанинг ёнида туриб куни бўйи рояль созлашди.

— Овози айнийдиган бўлмасин, уста, энди соф янграмаса бўлмайди!— дер эди у калидни бурашга кўмаклашатуриб.

— Чаладиганларнинг қалб пардаси монанд бўлса, бу соф янграйберади, инженер,— дейди уста чолларга хос донолик блан.— Соз деган нарса оҳангни турмушдан олади. Бутун турмушдан, хўш...— уста қулочини ёзиб, жуда катта нарсани қучоқлагандай қўллари блан доира қилиб кўрсатди,— тушундингизми? Оиланинг қалби бу. Турмушининг бирор чеккасида, хўш, қитдек сохталик бўлса, шунда акс этади, сози айнийди, хўш, янграмай қўяди.— Сергап чолнинг вайсашига Сатторов унча диққат қилмаса ҳам, Манзура четдан-четдангина қулоқ солиб қўярди.— Шунинг учун бун чаладиган одамнинг турмуши... хўш, умум ҳаёт блан бирга доим олға интилучи, хўш, у блан яхлит, жўшқин бўлиши керак.

— Ота, сиз қандай куйларни яхши кўрасиз? деди Манзура гулга сув қўйиб турган еридан гапга аралашиб.

— Одамнинг турмуши нима блан боғланган бўлса, у уйида ҳам кўпроқ ўша ҳақдаги музикани тинглагиси келади, қизим. Менга қолса, хўш, Чайковскийдан кейин энг яхши куй мана бу.

Чол ўзининг асбоб қутисига омонат ўтириб, елимга бўялган бармоқлари блан чалабошлади. Куй тонг шабадасидай майин бошланиб, кейин унда завод гудогини эслатучи завқли

чақириқ эшитилди. Ундан сўнг эса мартен оловидай жўшқин, бақувват, қувноқ пардаларга кўтарилди.

— Бу куйнинг номи қанақа, ота?— деди Манзура.

— Номи йўқ.

— Автори-чи?

— Автори — кўз ойнакли, эчкисоқол, хўш механика цехида ишлайдиган муккайган чол.

Уччаласи бирданига кулиб юборишди: чол ўз қиёфасини тасвир этган эди.

— Яхши куй ёзибсиз, ота. Менга жуда ёқди. Отини-чи, отини, биласизми, «Тонг гудоги» қўйинг!

— Ўҳў, тўғри! Хўш, худди шундай бўлиши керак.— У йўғон қизил қалам блан асбоб қути-сининг қопқоғига «Тонг гудоги» деб ёзиб қўйди. Манзура от топиб берганим эвазига деб куйни яна бир чалдирди-да, нотага ёзиб олди. Сатторов бу ишларни кулимсирабгина кузатиб турдию, ҳеч нарса демади.

Рояльни меҳмонхонага қўйдилар. Бу уйнинг ўртасида катта юмалоқ стол, икки дераза ўртасида сариқ чарм тортилган диван бор. Манзура қаердандир бўйи шифтга тегадиган тол гул ҳам келтириб қўйдирди. Қорнига темир «камар» тортилган пўкондай ёғоч тувакни бу шаҳарда ҳечкимнинг уйида учрамайдиган мураккаб безакли уқа блан ўраб қўйди. Манзура ўз уйида, келганлар тамоша қиладиган ҳархил ғаройиботлар, янгиликлар бўлишини яхши кўради. Шу уйдан ётоқхонага ўтилади. Бу хонада ҳамма нарса кўмкўк, девор, кровать, гилам, дераза роми, ҳатто чойшаб ҳам кўк рангда. Кечқурунлари кўмкўк лампа ёнганида

Ўзга рангдаги бошқа майда-чуйда нарсалар ҳам кўк нурга чўмилади.

Манзурадан: «Кўк жинниси бўлдингми, нега ҳамма нарсанг кўк?» деб сўрайдилар.

— Бу ҳам бўлса бир янгилик-да,—деб қўя қолади у.

Икки тарафи яхлит ойна блан тўсилган катта айвон—ёзлик истироҳат жой. Ундан ҳовлидаги гулзор ва боғ кўриниб туради. Айвонда бешикдай тебранадиган сават курсилар бор. Эру-хотиннинг қайси бири ишдан эртaroқ келса, шунда ўтириб кутади.

Заводда улар бир-бирларини кам кўрсалар ҳам иш блан бўлиб буни сезмай қоладилар. Аммо уйда... Уйда озгина кутиш ҳам жуда қийин туюлади. Сатторов-ку олдинроқ келиб қолса иш кабинетига кириб кетади-да, ундан чақиргандагина чиқади. Лекин Манзура эртaroқ келиб қолса, нима қилишини билмай айвонда приёмикни бурайбериб зерикади.

Ба'зан улар бирга қайтадилар. Бундай пайтда овқатдан кейин биринчи машғулот шахматдан бошланади. Шахмат ўйнашдан кўра, масала ечиш кўнгиллироқ бўлади. Ба'зан қийин масала учраб қолса, анчадан кейин Манзура бирдан муғомбирлик блан кулиб, Сатторовни алдайди:

— Мен ечдим!

— Ёлғон.

— Рост!

Инженер «нега мен ечолмайман» деб тоза бош қотиради. Натижа чиқмагандан кейин, Манзурадан айтиб беришни талаб қилади.

— Айтмайман.

— Манзура...

— Айтмайман.

Сатторов ўрнидан туради. Манзура кулиб столнинг иккинчи томонига ўтади. Улар қийқириб, кулиб, юмалоқ стол атрофида гир айланиб қувлашабошлайдилар.

— Айтмайман,— дейди Манзура, ёш қизчалардай югуради, қаҳқаҳ уради. Ҳавлига югуриб чиқиб, гулзор орасига қочади. Билагини гулнинг тикани тирнаганини баҳона қилиб тўхтаганда Сатторов уни «зўрға» тутиб олади. Кейин Манзура «йиғлайбошлайди», Сатторов бунга «ишониб», унинг биллагидан қон чиққан жойини қидиради, кўрсатмаса, кўтариб айвонга олиб чиқиб кетади. Кўтарганда Манзуранинг қитиғи келиб тўлғонади-да, яна унинг қўлидан чиқиб кетади. Чиқаолмаса: «Қўйворсангиз айтаман» дейди. Қутилиб олгандан кейин:

— Масалани ечганим йўқ, алдадим!— дейди яна қочиб қолади. Сатторов «аччиғи келиб» яна қувлай бошлайди. Шундай қилиб, қий-чув, стуллар йиқилган, гуллар босилган...

Ҳазил тугагандан кейин Манзура уйларни шавқ блан йиғиштирабошлайди. Сатторов бўлса тебранадиган курсига ёнбошлаб ётиб, халлослаган Манзуранинг уйда ялангоёқ дукдук юришини кулиб тамоша қилади.

Бунақанги шўхлик ҳар замонда бир бўлади, албатта. Кўпинча улар ярим кечагача ўз вақтларини иш кабинетларида ўтказадилар. Бундай пайтда бошқа хоналарда сув сепгандай тинчлик, фақат жимжитликдан зерикиб қолган Марусягина пайпоқчан уёқ-буёққа юради, гоҳо телефонга жавоб бериб қўяди: «Инженер банд!», «Инженер-лаборант ишляпти!». Сат-

торов иш кабинетида ба'зан жуда узоқ ўтириб қолса, Манзура оёқ учида юриб кириб келади. Аввал эрининг чаккасидаги жиндек оқарабошлаган сочига анчагача тикилиб туради. Сатторов индамайди. Кейин Манзура кичкинагина қўлини унинг бошига аста қўйиб сочларини сийпайди. Сатторов ҳамон индамайди. Шундан сўнг Манзура биронта кундалик мавзу'да гап бошлайди.

— Яқинда заводга профессор Назаров яна келар экан.

— Нима аҳамияти бор?

Манзура зарда қилади:

— Сен заводдаги ишларимга сра қизиқмайсан...

— Нега, Манзура,— Сатторов уни эркалаб қўлларидан тутади, бир қўли блан манглайини ушлаб бошини юқори кўтаради, кўзига қарайди:— Сен ҳали ҳам асосий вақтингни заводга бераяпсан, яна мен ҳам қўшилайми?

— Асосий вақтимни заводга бермай, нимага берай?

— Диссертациянг бор.

— Диссертация ҳам заводнинг иши. Мавзуи ҳам заводнинг ўзидан келиб чиққан.

— Ҳарҳолда илмий иш.

— «Ҳарҳолда» эмас, чинакам илмий иш. Заводда ишлаганим диссертацияга, диссертациям эса заводга фойда. Менинг асосий вақтим шунга бағишланган.

— Аралаштириб юборибсан. Фан блан шуғулланадиган одам унга ўз шахсини бутунлай бағишлаши керак. Унга асосий вақтини бериши керак. Фан блан шуғулланиш бошқа, заводда ишлаш бошқа.

— Йўқ, мен учун иккиси бир бутун нарса!

Манзуранинг овози кўтарилабошлагач, Сатторов мунсзарани тўхтатиб қўяди. Бирпасдан кейин бахс яна жонланади ва кўпинча Манзуранинг аразлаб ўз ётоқхонасига чиқиб кетиши блан тамомланади.

II

Манзура ўз кабинетида Қравченко келтирган техника адабиётининг рўяхатини кўраётган эди, телефон жириглади.

Манзура трубкани олди:

— Раҳмат, ўзингиз ҳорманг,— деди у Даниловни овозидан таниб.

У парторг блан гаплашганда ўрнидан турар, саволларга кескин-кескин ва аниқ жавоб берар эди.

— Ҳозир лаборатория ташкилий жиҳатдан анча яхши аҳволда. Рационализаторлар бюроси, бош технолог бўлими, конструкторлар бюроси лаборатория биносига жуда қулай жойлашди. Техника кутубхонасига тўрт минг том китоб келтирилди. Қироатхона блан техника кабинети иш бошлади.

— Техминимум программасига киритилган тафсилотларга қандай қарайсиз?

— Тингловчиларнинг талаби блан бўлган, ўртоқ Данилов, бош инженер ва Василий Иванович қарши эмаслар.

— Соат ўнда арбобларингизни бошлаб директор кабинетига кирсангиз.

— Бўлади, ўртоқ Данилов...

Манзура парторгнинг нима масалада чақирганини биларди. У дарров телефонда «арбоблари»ни қидирабошлади. «Арбоблар» деб Да-

нилов ҳазиллашиб лаборатория атрофидаги энг йирик активларни атарди. Бунга энг аввал Василий Иванович, мастер Содиқов, сталевар Шералиев ва Кравченко кирарди.

Манзура уларни лабораторияга ҳозирда ноқ чақирақолди. Чунки Данилов блан кўриладиган масала кеча ва ўтган куни кўп муҳокама қилинган бўлса, ҳам «арбоблар» бир фикрга кела олмаган эдилар. Энг аввал Василий Иванович блан Солижон келди. Улардан кейинроқ Кравченко кириб келди. Кеч қолгани учун Шералиевни койий бошлаган эдилар, Кравченко дўстининг тарафини олди:

— Дипломини тамомлаяпти.

— Мавзуи нима экан?— деди Солижон қизиқиб.

Кравченко ўрнига Манзура жавоб берди:

— Ниҳоятда қизиқ, тугилмаган мавзу'. У ўзининг 3-нчи мартенда қуйган сўнгги рекордини таҳлил этган. Мен ўқидим. Сизнинг режимингиз блан ишлашнинг амалий натижалари ниҳоятда мукамал берилган, Василий Иванович.

Шералиев кириши блан, ундан бошқа ҳамма жам бўлганини кўриб, дарров ўзининг «заграничний» деб мазах қилиб юрадиган соатига қаради.

— Буни шихтага қўшиб юбор, Шералиев! Вақтдай қимматбаҳо нарсани шу соатга ишониб топшириб қўйипсанми?

Ҳамма кулиб юборди.

— Кулги блан менинг айбимни хас-пўшлама, кечикиб қолдим, бўйнимга оламан,— Шералиев нега кечикканини айтиб узур сўрамоқчи эди, Манзура гап бошлаб юборди.

— Қани, давом этамиз. Қим нима фикрга келди?

— Мен, ҳамма таклифларни бафуржа ўйлаб, бир тўхтамга келдим,— деди Василий Иванович папиросини кулдонга босиб,— Сизнинг таклифингиз ма'қул.

— Тўғри,— деди Шералиев.

— Демак ихтиро'чилар уюшмаси тузамиз. Бошқалар нима фикрда?

Солижон резинка бармоғи блан папкасини зўрға очиб, стол ёнига келди.

— Мен тўплаган фактлар шуни кўрсатади: биз бундай уюшма блан қаноатланиб қолаолмаймиз. Бизга шундай илмий-техника маркази керакки, унга турли ихтисосдаги юзлаб ишчилар бирлашсин.

— Бутун завод миқ'ёсида,— қўшиб қўйди Манзура.

— Тўғри. Менингча, бу коллектив равишда фикр қилучи, кучли ижодий марказ бўлиши, ишчиларнинг энг илғор қисмини бирлаштирилиши керак.

— Масалан,— деди Василий Иванович ҳам ўрнидан туриб,— ҳозир бизда ҳарбир рационализатор ёки ихтиро'чи ўз миясига келган таклифни кўтаради. Коллектив бўлгандан кейин-чи, бу иш чинакам уюшқоқлик блан олиб борилади. Олайлик, эритиш тезлигини ёки эритма ҳажмини ошириш, ёинки, деяйлик, газни тозалаш устида анча таклифлар бор. Коллектив бу таклифларни муҳокама қилиб, айрим-айрим муаммоларни бирлаштиради, шу блан бирнеча ихтиро'чи ва рационализатор ҳам айрим муаммо атрофига бирлашиб, коллектив

равишда ишлайбошлайди. Шундай қилиб, бир-неча соҳалар пайдо бўлади.

— Институтдаги кафедраларга ўхшаш!— деди Кравченко шодланиб.

— Бу коллектив аввал ҳар цехга қандай янгилик киритиш зарурлигини пайқаб,— деди Шералиев ҳам ўрнидан туриб,— кейин ўз олдига ма'лум мақсад қўяди ва шуни ечишга а'золарни сафарбар этади.

— Шундай қилиб, ўзибўларчилик деган гап ҳам йўқ бўлади.

Ҳаммалари тикка туриб, Манзурани ўртага олишди. Ҳарким шошиб сўз олмоқчи бўлар, ўз фикрини айтгиси келар эди.

— Шундай қилиб,— деди Манзура ва негадир қўлини кўтарди,— ихтиро'чи ва рационализаторларнинг комплекс бригадасини тузамиз, шундайми?

— Ҳа, ҳа, гап шунда: комплекс!— деди Василий Иванович.

Солижон папкасининг устига катта қилиб— «И. Р. К. Б.» деб ёзиб қўйди ва янги номни пичирлаб айтиб кўрди.

— Ихтиро'чи ва рационализаторларнинг комплекс бригадаси,— деди Манзура ҳарбир сўзга алоҳида урғу бериб,— коллектив равишда фикр қилучи ижодий коллектив бўлади— Василий Иванович бошини уч-тўрт марта силкиб бу гапни алоҳида ма'қуллади.

Манзура давом этди:

— Унинг а'золари бир-бирларининг фикрларини тўлатадилар. Бу бригада ўз олдига йирик муаммолар қўйиб, уни комплекс асосда ҳал қилади.

— Шу блан бирга коллективда ҳарбир а'зонинг ижодий қиёфаси йўқолмаслиги керак,— деди Шералиев.

— Ҳарбир а'зонинг ижодий қиёфаси,— давом этди Манзура,— унинг коллективдаги активлиги, ижодий ташаббуси, билими ва қимматли фикрлари блан белгиланади. Демак, ихтиро'чилар ва рационализаторларнинг комплекс бригадаси!

— ИРҚБ!— деди Солижон ва папкасига ёзилган йирик ҳарфларни ҳаммага кўрсатди. Соат ўн бўлганда улар лабораториядан гувуллашиб чиқдилар, мунозара ва муҳокама йўл бўйи давом этди.

«Арбоблар» келганда Данилов блан бош инженер Шубладзе директор ҳузурида худди шу масалани муҳокама қилиб ўтирган эдилар.

— Қани,— деди директор ҳамма ўтиргандан кейин тўғри Солижонга қараб,— вазиятни тасвирлаб беринг-чи.

Солижон папкасини очиб ўрнидан турди-да стол ёнига келабошлади.

— Лаборатория номидан тўпланган малумотлар, биринчи галда мингдан ортиқ кишидан тўпланган анкеталар вазиятнинг жуда муносиб эканини кўрсатади, ўртоқлар,— у папкани очиқ ҳолича директорга узатди.— Умуман олганда, заводда ҳар тўрт ишчининг биттаси ихтиро'чи ёки рационализатор!

Директор папкани олиши блан унинг устидаги йирик ҳарфларга кўзи тушди. У кулимсираб қараб турди-да, ҳарфларни бош инженерга кўрсатди.

— ИРҚБ — ихтиро'чи ва рационализаторларнинг комплекс бригадаси!— деди бош ин-

женер ва ўзи илгаридан билган топишмоққа жавоб берган боладай қувониб, Данилов блан Манзурага қаради.

— Сизлар шу тўхтамга келганга ўхшайсизлар?

— Ҳа,— деди Манзура.

«Арбоблар» тушунишдики, Данилов, директор ва бош инженер худди шу қарорга келган эканлар.

Аммо ИРҚБ ҳақидаги тушунча ҳам бир хилми эканлигини билиш мақсадида Данилов тафсилотларни суриштирабошлади. Манзура ўз муҳокамаларининг қаймоғини айтиб берди. Манзуранинг айтгани завод раҳбарлари ўйлаб қўйган режаларга кўп жиҳатдан тўғри келар эди.

— Кўрдингизми, ўртоқ Шубладзе,— деди директор кулиб,— ҳали булар ўз бригадасига сиз блан бизни қабул қилармикан денг?

Манзура дарров изоҳ берди:

— Бригаданинг асосий кучи ихтиро'чи инженер-техник ходимлар ва илғор ишчилардан иборат бўлади.

— Гап шунда,— деди Данилов ва суҳбат давомида ба'зи масалалар юзасидан ўз изоҳларини ёзиб қўйган бир парча қоғозни қўлига олиб ўрнидан турди. У, ўз одати бўйича, гапини биринчи, иккинчи ва ҳоказо моддаларга бўлиб, ўз саволларига ўзи жавоб бериб гапирабошлади.— Биринчидан,— а'золар ким бўлади ва улар қандай тартибда қабул қилинади? Бригада фақат ихтиро'чилик блян шуғулланса, бу бирёклама ва нотўғри бўлар эди. Менинча бу бригада ақлий меҳнат блан жисмоний меҳнат ўртасидаги тафовутни йўқотиш

йўлида амалий бир қадам. Бригада ҳарқандай турғунликка ва қолоқликка қарши кураш, ўқиш-урганишнинг авангарди бўлиб қолиши керак. Шунга кўра, ИРҚБ а'зоси деган шарафли номга эришиш учун муҳим шартлар — ишлабчиқаришда илғорлик, сиёсий — илмий билим даражасининг пухталиги ва ижодий иштиёқ...

Солижон бу гапларни шошиб-пишиб ёзиб борар, унинг бир қўллаб қийналганини кўрган Кравченко силжимасин учун қоғозни бармоғи блан босиб турарди.

— Бундай шартлар...

— Бундай шартлар,— сўзни бўлди Данилов бош инженернинг айтмоқчи бўлган фикрини пайқаб,— кенг ишчилар оммасининг бригадага а'зо бўлишини чегараламайди, аксинча уларни бу ишга яна ҳам кўпроқ қизиқтиради. Чунки ишчи бунинг ниҳоятда катта мактаб эканини, бунинг билимли, ихтисосли ва ижодкор ишчи бўлиш учун тўғри йўл эканини билади. Ҳозирги ишчи буни билмайди деб ҳайқиш—беҳуда. Биз ишчи синфининг металлурглар деган отряди блан иш кўраяпмиз.

Парторгнинг сўнгги сўзларини эшитар экан Василий Ивановичнинг кўзи чарақлаб кетди, у ўрнидан турганини ўзи ҳам билмай қолди:

— Масалан, мен университетга бориб ўқий олмайман, пўлат қуйишим керак. Менинг университетим шу ер! 42 йилдан бери пўлат қуяман, фаннинг зарурлигини бугунгидай ҳис қилганим йўқ. Назаримда эндиги металлург фанни четлаб ўтиб ҳечқаерга бораолмайди, фақат орқага кетиши мумкин. Ў энди фаннинг ичига кириши керак. Фан бизга мана шундай керак,

Ўртоқ Данилов,— у бармоғи блан иягидан чъизиб кўрсатди.— Фан осмондан тушмайди, биз уни печь ёнида ўзимиз яратиб, ўз қўлимиз блан бўйнидан бўғиб ишга солмоқчимиз!— бошқалар енгил кулиб қўйди. Василий Иванович шавқ блан давом этди.— Тўғри, бизга юқоридан ҳам фан келаяпти. Лекин биз у келганда қайси жойидан ушлаб олишни билишимиз керакми — йўқми? Билишимиз керак!

Василий Ивановичнинг сўзидан кейин йиғилишдагиларнинг ҳаммаси яна ҳам жонланиб кетди. Ҳарким шахсан ўз масаласи кўрилаётгандай, ба'зан завқ блан, ба'зан куюниб гапирди. Масала асосан ҳал бўлгандан кейин Данилов механика цехида бўладиган кечки лекцияга кетди. Директор, Шубладзе ва ва «арбоблар» ИРҚБ нинг бутун майда-чуйдасигача, ҳатто бригада а'золарига бериладиган а'золик билетининг ҳажми ва шаклигача гаплашиб, келишиб олдилар.

Шубладзе ҳозир вақтинча директор муовини вазифасини ҳам бажариб тургани учун кечакундуз қўли ишдан бўшамас эди. Ёш инженер лаборантнинг бошлаган ишидан ниҳоятда хурсанд бўлиб, унга ўзи ишлаётган мавзу' ҳақида гапирди, вақт зиқлигидан, ишнинг узоққа чўзилиб кетаётганидан шикоят қилди. Бош инженернинг кўзлари қизарган эди. Манзура унинг юзида ҳорғинлик сизди.

— Бригадада мен ҳам актив топарман деб ишонаман, ўртоқ Юсупова,— деди Шубладзе хайрлашаётиб,— оғир ишларни механикалаштириш атрофида ишлайдиган а'золарга алоҳида э'тибор беришингизни сўрайман.

Бош инженер бу муҳим мавзу' устида бир

Йилдан бери ишлар эди. У, шу мавзу'га алоқадор барча таклифларни бирлаштириб ишни комплекс асосда ўзи бошқаришга ва'да берди.

Манзура беҳад қувониб, бош инженернинг қўлини қаттиқ сиқди. Унинг назарида, ҳозир бригадада иш бошланиб кетгандай бўлди.

Василий Иванович блан Солижон уни кўча бошигача машинада олиб келиб қўйдилар.

III

Манзура хурсанд. Ҳозир, заводга келганига саккиз ой деганда у келгуси ажойиб ишларнинг, жўшқин ижодий ҳаётнинг бошланғичини кўрди. Бугунги суҳбат унинг завод ҳаётида салмоқли мавқи' эгаллай бошлаганини гўё исбот қилди. У институтда хаёл қилган кунларига энди кириб келаётгандай эди. Суҳбатда у блан бирга бўлганлар бу куннинг шодлигини балки Манзурачалик ҳис этмагандирлар.

Унинг бошида кўп фикрлар чувалашади. Бундан кейинги кунларнинг мазмуни ва шодлигини олдиндан ўйлаб топгиси, булар ҳақида энг қадрдон дўстларига сўзлагиси келади.

Манзура уйга етай деганида бирдан қаддини секинлаштирди. Азизнинг иш кабинетида ҳамон чироқ ёнарди.

Манзура тун ўртасида биргина деразада порлаб чироқ ёнганини кўп кўрган. Бундай дераза кишини кўп хаёлларга олиб боради: кимдир унда ижод ўти блан ёнади, балки бу хонада бирорта катта янгилик эрталаб қуёш блан бирга туғилар, тунда, ҳамма нарса ухлаганда ҳам, бундай деразада ҳаёт порлаб тургандай туюлади.

Аммо мана бу, Манзуранинг рўпарасидаги дераза ундай эмас. Ундаги чироқнинг нурлари худди ой нуридай жонсиз ва совуқ, бу хонада шундай кўнгилсиз жимлик чўкканки, гўё унда ҳаёт бутунлай йўқ...

Манзура деразага тикилиб тўхтади, икки қўли ёнига осилиб тушди. У юрагида тошган шодликларни энг қадрдон дўстига сўзламоқчи эди. Азизгами? Ҳа, албатта Азизга. Қалбидагини унга сўзламаса бўладими...

Аммо Азиз Манзуранинг бугун заводда бўлган катта қувончли воқиалар ҳақидаги сўзларини албатта бефарқ ва совуққонлик блан тинглайди унинг ҳикоясига завқ ва эҳтирос қўшаолмайди. Манзура буни билади. Манзура билადики, уларнинг цех ёки завод ҳақидаги суҳбатлари, агар Манзура қаттиқ бахс кўзғамаса, ҳамавақт кулга сув сепгандай кўнгилсиз тамом бўлади.

Манзуранинг ким бландир қизғин, хушчоқчоқ суҳбат қилгиси, завқли хаёлларини айтиб, фикрларини самимий ўртоқлашгиси келарди, у узоқ тўхтаб турди. Солижонга борсами? Нега? Солижон унга Азиздан яқинми? Йўқ, Азиз — унинг эри. У Азизни севади.

Манзура эри блан ҳозир бўлажак суҳбат ҳақида олдиндан фолбинлик қилиб, Азиз тўғрисида бундай ёмон ўйлагани учун ўзидан хафа бўлди ва дадил уйга кириб кетди.

У икки хонани оёқ учида босиб ўтди. Иш кабинетини эшигининг ойнасидан аста кўз солди. Сатторов қалин китоблар орасида, столга мукка тушиб ишлар, уни қандайдир оғир хаёл гўё стулга чўктириб қўйган эди. Азиз Манзуранинг кўзига бироз букчайган, сочининг оқ-

лари яна ҳам кўпайгандай бўлиб кўринди. Тепадан тушган ёруғлик унинг юзидаги чуқур жойларга соя солиб чакка суякларини қиррали, қўпол қилиб кўрсатар эди. Унинг юзи ориқ, нимранг ва нурсиз...

Манзура негадир қоронғи ертўлада қуёш нури кўрмай куртак ёрган картошканинг оппоқ пояларини эслади. «У тез қарияпти,— деб ўйлади.— Унинг ғилофига ҳаёт нури кирмаяпти».

У эшикни товушсиз очди. Аста яқинига келиб, эрининг сийрак сочларини силади.

— Нега мунча кеч қолдинг, Манзура? — деди Азиз у томон қайрилиб меҳрибон товуш блан.—Тезроқ овқатланиб ол,— деди яна саволига жавоб кутмасдан.

Манзура индамай унинг юзига тикилиб турди-да, ёзаётган қоғозларини варақлади.

— Азиз,— деди у ёлборган товуш блан,—шу мавзуингни ҳозирча қўятурсанг-у..

— Нега?

— Нега дейсан. Мана, кеча бошлаган бобинг: фалон хон даврида Шарқда ма'дандан уй-рўзғор асбоблари қуйиш... шу ҳам мавзу'ми?

— ...

— Метал эритишнинг фалон хонга нима таллуқи бор? Шарқда деганинг нима ма'нода?

— Қизиқ саволлар берасан...

— Хўп, бунини аниқлаштириб, метал эритиш тарихи ҳақидаги мавзу'га айлантириш мумкин. Ушанда ҳам бу мавзу'ни ҳозирча...

Сатторов энди тили чиққан боланинг кулгили гапини эшитгандай жилмайди. Манзура бунга э'тибор бермади.

— Ёзаётган асарингни одамлар сабрсизлик блан, ҳаяжон блан кутса,— деди у.—Буни ким кутади? Қўнгилсиз, ҳаяжонсиз...

— Менинг мавзуим одатдаги фанний мавзу',— деди Сатторов қат'ий қилиб.

— Мавзу' эмас. Мав'зунинг соясига ўхшайди. Жонсиз.

— Жон... ҳаяжон...— Сатторов бу сўзларни Манзураининг ўз оҳанги блан, ясама қиёфада туриб айтди. — Фан аввало, фан! Олим — аввало — олим! Жон, ҳаяжон спектакльда бўлади. Мен фан учун жон чекаётирман.

— Фан фан учун экан-да? Йўқ, фан аввало халқ учун!

У гапни бунча кескинлаштириб юборганидан ўзи чўчиб кетди, стол ёнига келиб бош эгиб турди. Столдаги лампа абажурининг попугини ёйимлади. Анча жим тургандан кейин эрига қарамай яна аста гап бошлади.

— Мана уйимизни электролампа ёритаяпти. Умуман ёруғлик муаммоси. Бу муаммонинг тарихида жинчиноқ ҳам бор.

— Нима демоқчисан?

— Шунини айтмоқчиманки, ҳозир ёруғлик соҳасида ишлаётган совет олимлари жинчиноқнинг хон даврида қандай тайёрланиши ҳақида бош қотираётганлари йўқ. Москва электротехника заводининг инженерлари ўз цехларини «совуқ шу'ла» — люминесценция блан ёритишипти. Улар абадий ўчмас кун яратиш ҳақида ўйлашяпти. Москва метросини ҳозир шундай кун ёритаяпти. Совет олимлари ҳозир Столетовнинг қуёш нуруни электр дар'ёсига айлантириш ҳақидаги орзусини юзага чиқариш устида ишлашяпти. Шамчиноқнинг тарихи...

Манзура Сатторовнинг хаёлчан бош эгиб қолганини кўриб сўздан тўхтади. Унинг ёнига келди, қўлини елкасига қўйди. Гапни бутунлай бошқа нарсадан бошламоқчи бўлди.

— Азиз, сен шу ишинг блан банд бўлганинда менинг гапларимга бефарқ қарайдиган бўлиб қоласан.

— Йўқ, нега, гапир!

— Менинг энг қувончли гапларим заводдаги ишлар ҳақида. Сен бўлсанг... Завод дарвозасидан чиқиш блан ундаги ҳаёт тўғрисида эшитганиг ҳам келмайди. Сен заводда жондининг блан ишламайсан чоғимда.

Бу сўз Сатторовга оғир ботди. Гапирганида стулнинг суянчиғини ушлаган қўлининг қалтираётгани сезилиб турарди.

— Менинг сменам, менинг цехим заводда илғор.

— Цех олдинда...— Манзура дарров гапни илиб олди.— Орқада қолган цехлар унга етиб олиш учун ҳаракат қилади. Илғор цехчи? У олдиндаман деб қўл қовиштириши керакми? У қаттиқроқ ҳаракат қилиши керак. Чунки орқада қолган цехларда имкониятлар кўриниб турибди, мартенда эса кўриниб турганлари ишга солинган, яшириниб ётганларини қидириш керак. Бу оғирроқ иш.

— Сен қанақа имкониятлар ҳақида гапираяпсан?

— Мана, сенинг блан менинг билимимиз! Бу имконият эмасми?

— Сен цехдаги имконият ҳақида гапиргинда.

— Мен... ҳеч нарсамни заводдан ажратолмайман.

Улар анчагача индамай турдилар. Манзура гапнинг бу хилда бирдан завод ҳақидаги мавзу'га ўтишини ўйламаган ва истамаган эди. У яна илмий мавзу' ҳақидаги гапга қайтмоқчи бўлди. Броқ шунда ҳам завод ҳақидаги гапга бориб тақалмаслик иложини сра топаолмади.

— Мана сен шу жонсиз мавзуинг блан неча ойдан бери сарғайиб ўтирибсан. Хўш, унинг заводга, сенинг ҳаётингга нима фойдаси бор. Заводнинг ўзида мана мен деб турган ажойиб қизиқ мавзу'лар жуда кўп. Худди сенбоп, оғир, фойдали, шарафли. Наҳотки шу заводда ишловчи сендек тажрибали, билимли бир инженерни шу мавзу'лар ҳаяжонлантирмаса. Биз «фан чўққиси» ҳақида гапирамиз. Унга кўпчилик блан бирга чиқмасак, у чўққида якка одам нима қилади. Сен орқангга қайрилиб қара. Орқангда одамлар келаяпти, чўққига чиқишмоқчи.

Манзура одамлар ҳақида, уларнинг интилишлари ҳақида гапирди.

— Мен планни бажаришни талаб қиламан, кайси бригадада қандай хулқли одамлар борлиги блан қизиққанам йўқ,— деди Сатторов секин.

— Мен худди ана шу «хулқлар» ни ўрганиб, ажойиб воқиянинг устидан чиқдим.

Манзура ИРКБ нинг ташкил бўлаётганини айтиб берди.

— Сабр қил, Манзура,— деди Азиз унинг икки қўлидан ушлаб,— нега қизиққонлик қиласан! Мен оддий ишчи эмасманки, рационализатор токарлар блан тенглаштирсанг. Мен йигирма йил ўқиганман, фақат завод ҳаёти блангина яшайолмайман. Менинг икки ишим

бор: биринчидан, ишлабчиқаручи инженерман — амалий хизматим тайин, уни мен яхши бажариб турибман, ҳамма биледи, иккинчидан, мен — илм-фан кишисиман. Бу шахсан мен учун муҳимроқ соҳа. Демак, менинг икки дун'ём бор. Цехда мен завод учун ишлайман, уйда, иш кабинетимда — фан учун.

— Йўқ! Бу — икки дун'ё эмас. Бир дун'ё!

Манзура ўзининг қаттиқ гапириб қўйишидан қўрқди шекилли, ётоқхонага чиқиб кетди. У ётишга ўрин соларкан, кўк чироқда қўллари ҳам кўмкўк кўринарди. Тезроқ ётиб ухласа-ю, бу кўнгилсиз гапларни тезроқ унутақолса.

— Шундай, Манзура, — ётоқхона останасида эрининг кўмкўк сояси кўринди, — фан деган нарса чегарасиз, улуғ, муқаддас. Унинг беҳисоб зинапояларидан чиқиш унча кўнгилли бўлмайди. Унга мендек ярим ҳаётини бағишлаш ҳам камлик қилади. Аммо мен ишонаманки, умрбод инженерликда қолиб кетмасмиз.

Манзура қаттиқ бахслашиб қолишни истамасди. Шунинг учун жиддий гапни ҳазил тариқасида ифодалашга уринди.

— Қаёққа олиб боради, у зинапоя? — деди чойшабга бурканиб ётиб. — Арши-а'логами? Чиқинг. Сизга боққанда одамларнинг дўпписи тушиб кетадиган бўлсин. Унақанги баландликда цирк ўйини кўрсатасизми? Ундан кўра ўша зинани олиб мартен печига суяб қўйилса, қалай бўларкан?

— Манзура, қўй, — Азиз иккинчи бурчакда кроватънинг пружинасини ғирчиллатиб ўнг ёнбошига ағдарилди. — Фан ҳақида бунақанги аския қилмайдилар. Фанни печь блан чегаралаб бўлмайди. У бепоён.

— Сен ўша бепоёнликда ўзингни йўқотиб, фаннинг энг конкрет муаммоларини кўрмай қолибсан.

— Сен яна менинг мавзуим тўғрисида гапираяпсан.

Манзура гапнинг яна ўша мавзу' масаласига қайтиб келганига хурсанд бўлди ва энди чин кўнгилдан, беозор гаплашишга қасд қилди. У ёнбошлаб, тирсагига таянди-да эри ётган қоронғи бурчакка қараб, мулойим овоз блан сўради:

— Азиз, сен ишлаётган мавзу'дан заводдагиларнинг хабари йўқ-а? Партия ташкилоти ҳам билмайди. Нега шундай қилдинг?

— Улар билмайдилар, чунки мавзу'нинг заводга алоқаси йўқ.

— Ўзингнинг алоқанг бор-ку? Алоқанг боргина эмас, сен бутунлай шу коллективнинг одамисан.

Сатторов индамади. Манзура яна савол берди:

— Нега шундай мавзу'ни танладинг?

— Чунки бу мавзу' менга ёқади.

— Бошқаларгачи?

— Мавзу' танлаш менинг шахсий ишим, Ижод этиш ихтиёрий, эркин касб.

— Тўғри...— Манзура жим қолди. Азиз кўз юмган эди, унинг товуши яна эшитилди:— ўзингда бор имкониятларни Ватанга бағишлаш ихтиёрий. Аммо одамлар унинг учун ўз ҳаётларини ҳам ихтиёрий равишда қурбон қиладилар, уларни ҳечким бунга мажбур этмайди. Ихтиёрий...— Манзура бу гапларни ўпкалаган кишидай, бир хилда паст овоз блан айт-

ди ва охирина ютиб юборгандай, тугатмай тўхтатди. Кейин яна тетикроқ овоз блан қўшиб қўйди: — Янги ўрнатилаётган 4-нчи печьни биратўла реконструкция қилиб, я'ни печь тубини кенгайтиб ўрнатиш керак, бу, заводга шунча фойда келтиради, сен, инженер Сатторов, шу муаммо устида ишлашга қурбинг етади, ол шу ишни, деб ҳечким мажбур этмайди. Ватан учун жон куйдирадиган инженерга бу иш ихтиёрий...

Манзура бу гапларни гўё Азизга эмас, ўзича гапираётган эди, улар яна жим қолдилар. Кўк чироқ жуда хира ёнар, улар бир-бирларини кўрмас эдилар. Фақат сим кроватънинг ба'зан ғичиллаганигина иккисининг ҳам уйкисиз, безовта ўйлар блан ётганини билдирар эди.

— Мен уйдаги илмий ишим блан заводга зиён келтираётганим йўқ,— деди яна Азиз гўё қоронғи бўшликка гапираётгандек.

— Йўқ. Тўғри. Мен ундай демоқчи ҳам эмасман.

Манзура шундай дедию, бирдан ўз жавоби ҳақида ўйлаб қолди. «Йўқ, нега? Мен худди шундай демоқчи эдим. Ёлғон гапирдим. Албатта зиён. Фойда келтириш мумкин бўлган жойда ўз кучингни зарур ишга бағишламанг, демак зиён етказиш деган сўз. Нега мен қўрқдим? Нега очиқ айтмадим?»

— Ҳа, сен бу блан ишлабчиқаришга зиён етказаяпсан! — Бу сўзлар унинг оғзидан беҳосдан, ҳатто беихтиёр чиқиб кетди. Ўзи чўчиб тушди.

Инженер севган хотинидан бу кутилмаган оғир жавобни эшитгандан кейин баданидан совуқ тер чиқиб кетди. У ўрнидан туриб кро-

ватъга ўтирди. Манзура ётган қоронғи бурчакка тикилди, шу ҳолича анчагача жим турди.

Манзура деворга ўгирилиб бурканиб ётган эди.

— Манзура...

Манзура жавоб беришга ботинаолмади.

— Манзура!..

Манзура жавоб бермади. Нега жавоб бермаётганини у ўзи ҳам билмас, гўё қандайдир фалокат бўлишини кутарди.

Сатторов аста туриб икки қадам босди, эшикни очиб катта хонага чиқди. Дераза ёнига борди. Кейин иш кабинети эшигининг дастасини ушлади. Чувагининг шипиллашидан Манзура унинг қаерга борганини, ҳатто қандай ҳаракат қилаётганини ҳам пайқаб ётар, фақат нима қилмоқчи бўлганинигина билмас эди. Буни Сатторовнинг ўзи ҳам билмас эди. Фақат унинг негадир ётгиси келмади, жим турса бутун вужуди ёниб кетаётгандай эди. У катта уйни ўн мартача айлангандан кейин, келиб ётди. Манзура ухлаб қолди деб ўйлади у.

Севган хотини... Манзура... У Азизни қаттиқ севади. Азиз бу ҳақда шубҳа қилишдан ҳам қўрқади. Броқ нега бундай деди? Эҳтимол у яхшилик истаб... Йўқ. У ҳали қуюлмаган, фаннинг сиҳрли лаззатини тотиганча йўқ. Унинг ёш ақли кундалик воқиалар доирасидан чиқолмайди. Унинг шўх кўзлари фан сирларининг юксак, чексиз, муқаддас шарпаларини илғамаетир...

Манзура ҳам Азизни ухлаб қолди деб ўйлади.

Йўқ. У Азизни севади... У ўзи тасаввур этган

Азизни, келгусидаги Азизни яна қаттиқ севади. Қаттиқ севиш қандай яхши! Аммо келгуси... Қачон у «келгуси»? Йўқ, энди Манзура унга бундай оғир гап айтмайди. У ўзи тушунади. У шундай яхши, шундай ақллики, тушунмай иложи йўқ. Мана, ИРКБ... Бригада уни ўз тўлқинига албатта тортади.

Манзура Солижонни, Даниловни, Василий Ивановични кўз олдига келтирди. Улар орасида Азиз ҳам бор.. Чертёжлар, китоблар, аппаратлар, пўлат оқини... Одамлар нима ҳақдадир бахслашишади, қайнашади...

Бу хаёлмиди, тушми? Манзура кўзини уқалади. У бироз уйқига кетган экан. Деразанинг юқориги кўзига сутдай тонг ёруғи тушипти...

IV

Бугун ИРКБ нинг биринчи кенгайтирилган йиғилиши бўлади. Шунинг учун Василий Иванович сменадан чиқиши бланоқ сартарашхонага кириб мўйлабига пардоз берди-да, тўғри Марказий лабораторияга келди.

Йиғилишда Василий Иванович докладчи. Буни Данилов унга тўрт кун олдин тайинлаган эди.

— Бригаданинг асосчиларидан бири сифатида биринчи сўз сенга, Василий Иванович,— деди Данилов (улар бир-бирларини сенлашиб гапирадилар).— Йўқ дема, бу сенга осон. Таржимаи ҳолингни айтиб берсанг, шунинг ўзи ҳам ажойиб доклад бўлиб чиқади. Дарвоқи' бу мажлисга худди шунинг ўзи керак. 16-нчи йилдан бошлаб то бугун ёзаётган китобинггача...

— Йўғе, таржимаи ҳол ҳечқачон доклад бўптими?

— Гапни асосан хў бирда айтган «университетинг» атрофида юритасан-да.

— Ҳа, бу бошқа гап.

Докладчи одеколон ҳидини анқитиб кириб келганда ИРҚБ нинг ташкилот бюро а'золари кўриладиган масалаларни аниқлаётган эди. Рўзномада бригадага а'золар қабул қилиш ҳам бор. Манзуранинг столидаги қалин папка ичида яна 63 та ариза ётипти. Йиғилишни бригаданинг бошлаб юборган ишлари блан таништириш керак. Манзура бир қоғозга ёзиб олди: 1) Эритиш тезлиги муаммоси — обермастер В. И. Пугачев раҳбарлигида. Актив — 6 киши. 2) Пўлат сифати муаммоси — инженер Юсупова бошчилигида. Актив... Манзура бармоғи блан қайта-қайта санади: доцент Зокиров, мастер Содиқов, подручный Прокофьев — 4 киши, 3) Оғир ишларни механикалаштириш — бош инженер Шубладзе раҳбарлигида. Актив — 7 киши. 4) Мартен печини автоматлаштириш — инженер Зоҳидов раҳбарлигида. Актив... Манзура рақам ўрнига савол аломати қўйди. 5) Прокат станини автоматлаштириш — профессор М. Назаров раҳбарлигида, актив — 5 киши...

Кравченко кириб келди. Эшик очилганда ташқаридан гувуллаган шовқин эшитилди: залга одамлар тўпланабошлаган эди. Кравченконинг қўлида бир бойлам қизил муқавали дафтарча. Улардан босмахона бўёғининг ҳиди келиб турибди. Ҳамма дафтарчадан битта-битта олиб тамоша қилди.

— «ИРҚБ а'зоси» — ўқиди Солижон дафтарча муқавасига тикилиб. Улар дафтарчани, эндигина босмахонадан чиққан биринчи китобига қараган ёш шоирдай, ғурур блан, такрор-такрор айлантириб, салмоқлаб қарадилар.

Ташқарида машина овози эшитилди. Манзура дераза пардасини очиб қаради: янги келиб тўхтаган «Победа» дан Данилов, директор ва бош инженер тушди. Эшик олдида машина, одам демаганнинг саноғи йўқ эди. Манзура дарпардани ёпиб соатига қаради.

— Бошлаймиз!

Ҳамма ўрнидан турди.

Залда ҳеч бўш жой йўқ. Олдинги қаторда кўпроқ хотин-қизлар, кейин цех ва смена бошлиқлари, инженерлар, кекса ишчилар ўтирибди. Шов-шув кўпроқ орқада. Унда жой етишмаганга ўхшайди — девор бўйида тикка турган 10—15 та ёшлар ҳам бор. Олачипор зонтини этагига қўйиб Қувондиқ ўтирибди. У бугун мажлисга Нафисани ҳам олиб келган эди. Орқада, ўспиринлар орасида Шоҳайдар ўтирибди. У, оловли кўзлари блан дам бўш турган президиум столига, дам Нафисалар томонга қараб қўярди.

Президиум эгалланди. Директор чеккада, минбар ёнроғида ўтирипти. Данилов одам тўла зал тепасида ёнаётган олти лампали қандилга қуёшга қарагандай кўзини чимириб қаради. Сўнгра деразалар тепасида залнинг бу бошидан у бошигача чўзилган алвонга кўз ташлади.

Манзура қалам блан графинга икки марта уриб, залнинг ўрта бир ерига қаради-да, йиғилишни очди. Докладчига сўз берилганда орқадан қарсак бошланди.

Василий Ивановичнинг тезиси тайёр эди. Лекин у ёзиб қўйилган бир-икки моддани баён қилгандан кейин тезисдан чиқиб кетди. Шундан кейин докладнинг охиригача унга қарамади ҳам.

У аввал ИРҚБ нинг қандай ташкил бўлганини, унинг роли ва аҳамиятини сўзлади. Василий Иванович минбарнинг олдига чиқиб олган эди. Худди техминимум машғулотидагидек қўлини орқасига қўйиб, жой тор бўлишига қарамай, уёқ-буёққа юриб сўзларди.

— Мана, аризалардан бирини олайлик,— деди у ва Солижон қаршисида турган қалин папка устидаги аризалардан бирини олди.— Шоҳайдар Шоҳамедов. У Фарғонанинг Ултарма қишлоғидан, эскича айтганда «қишлоқ». Мен ҳам Волга бўйидаги Батраки қишлоғидан Уралга биринчи марта келганимда Шоҳайдардек эдим. У вақтнинг печълари алмисоқдан қолган, темирчининг ўчоғидай гап. Шихтани қўл блан ташла, кўмирни қўл блан таши. Пўлат нима, қаерга кетади — бу бизни қизиқтирмасди. Бизни нима қизиқтирарди? Ҳар 15 кунда бериладиган 52 сўм пул. Мана шу бизни қизиқтирарди. Фақат шуни эсонмон қўлга киритиш учун ишлар эдик.

Ғайрат бор денг, ҳали ёшлик пайтимиз. Уша вақт калламга бир фикр ўрнашиб қолса бўладими! Чўян ташийдиган тачкаларни темир изга ўрнатса қалай бўлар экан дедим ўз-ўзимга. Мумкин, вагончани бир киши итаради — келади. Етти киши азоб чекиб юрмайди. Уйладим-уйладим-да фикримни иккита ошнамга айтдим. Ҳали ҳам эслайман: биттаси юк ташучи букри чол — Прохор бобо эди. Гаплашиб

қолсангиз жуда меҳрибон, доно кўринарди-ю, кўзлари қандайдир қўрқинчли, юзидан заҳар томиб тургандай эди. Йўқликдан албатта. Юрганида бутун суяклари оғир юк остида мажақлангандай кўринарди. Мен уни жуда аярдим, ҳамма вақт яхши гапиргим келарди унга. Шунинг учун янги фикримни даставвал ўшанга айтибман. Айтганимга минг пушаймон қилдим. Гапимни эшитиб кўзи косасидан чиқиб кетди.

— Бизни кўчага ҳайдатмоқчимисан! Завод дарвозаси тагида тентираганлар камлик қилдими?!— деди чол.

Мени ҳамма юкчилар қуршаб олди. Оқариб, қалтираб кетдим: уларнинг менга тикилиши шундай қўрқинчли эди. Оз бўлмаса ўртага олиб савалашарди. Прохор бобонинг ўзи қутқазиб қолди.

— Бор ишингга!— деди.— Мунақанги ёвузликни каллангдан чиқазиб ташла. Иккинчи бундай гапни оғзингга олсанг, тилингга қизиган темир босаман.

Шу бўлди-бўлдию, дамимни чиқазмайдиган бўлдим. Мен шу одамларнинг ўзини аяб, азобли меҳнатини енгиллаштираман деб шундай фикрга келган эдим. Кейин ўйлаб қарасам, уларнинг гапи тўғри экан. Чўянни темир изда ташиш мумкинлигини завод хўжайини билиб қолса, ўша куниёқ 13 бечорани ишдан қуварди. Чунки ортиқча бўлиб қолади.

— Гап шунда-да!— деб юборди орқадан бир ўспирин, воқиага жуда киришиб кетган экан шекилли, мажлисда эканини эсидан ҳам чиқариб қўйганга ўхшайди.

— Ҳа, ҳа, шу воқиа сенинг ҳам эсингда

борми, Валерик?— деди Василий Иванович қўшнисининг 9-нчи синфда ўқийдиган ўглини таниб. Ҳамма кулиб юборди. Манзура ўзи ҳам кула-кула графинни чертди.

— Бизнинг Шоҳайдар бўлсачи,— давом этди Василий Иванович — ҳозирги замон мартенига кўз олайтиради. Қандоқ қилсам, масалан, бу печь смолани камроқ ейди!

Шоҳайдар қип-қизариб ўтирарди. Гўё ҳамма унга қарагандай. У ўз номи бирнеча марта тилга олингандан кейин атрофга дадилроқ, мағрур қараб қўйди: Василий Иванович уни ўзи блан солиштираяпти, ахир!

— Ана шундай,— деди Василий Иванович оппоқ, тиканакдай мўйлабини силаб,— чунки Шоҳайдар биладикки, бу цехда Прохор бободай кекса одамлардан бири мен бўлсам, бундай янгилик учун унинг тилига қизиган темир босмайман. Уни осмонга ирғитиб, урра кўтараман. Ҳамма офарин дейди!

Зал бу гапни ма'қуллагандай бироз гувуллаб олди. Василий Иванович минбар олдида қўлини орқага қўйиб икки айланди-да, томоғини қириб давом этди:

— Бу воқиага 35 йил бўлди. Ундан кейин мен неча минг тонна пўлат қуйганимни ҳисоблаганим йўқ.— Василий Иванович ўзи жуда камтар одам бўлишига қарамай, ўзини ишчи синфининг вакили қилиб кўрсатган вақтларида шундай мағрурланиб, ҳатто мақтаниб ҳам қўярди.— Аммо ўшанақанги заводлар дун'ёда ҳозир ҳам бор.

— Америкада!— деб қичқирди Валерик.

— Тўғри. Америка ишчисини олайлик. У сменадан чиқдимми, завод хотираларини дарров

унутишга ҳаракат қилади. У ишлайдиган завод нима? Одамлар ўз кучини сотадиган жой. Кучини сарқитиб беради — пул олади. Ишчининг завод блан борди-келдиси мана шу блан тамом.

Лекин турмушда пулдан қимматроқ нарсалар жуда кўп. Бу нарсаларни Америка ишчиси билмайди, албатта... Бизнинг завод пўлат қуйиш блангина қолмайди. У бизни катта, ажойиб турмуш йўлига олиб киради. Масалан, мен учун совет заводи университет бўлди. У менинг турмушимни онгли, мазмунли, иқболимни баланд қилди. Мен ўз заводим тўғрисида ўз онам ҳақида гапиргандай меҳр блан, ғурур блан, узоқ гапираоламан. Америка ишчисига ўз заводинг ҳақида гапир, десангиз нимани айтаолади? Унга ғурурланиш қайда? Бу унинг заводи эмас. Мана бу заводчи? — Василий Иванович деразага қараб қулочини ёзди,— бу завод меники! У мени улғайтади, мен уни. Ундан ажраб бир кун яшай олмайман. Гудокдан кейин мени заводдан чиқиб кетади деб ўйлайсизми? Йўқ, мен уйда печь ҳақида китоб ёзаман, худди печьнинг алангаси юзимга уриб туради. Бу аланга менинг меҳнатим блан ёнган.

Василий Иванович худди печь ёнидагидай, стаканни тўлатиб сув ичди. Манзура кўзлари блан залдан Сатторовни қидирарди. Сатторов йўқ.

Василий Иванович завод етиштирган одамлар ҳақида гапирди. Печь ёнида етишаётган бўлғуси инженер-сталевар Шералиев, Кравченколарни тилга олди. Кейин у яна ИРҚБ га қайтиб келди.

Сўзининг охирида Василий Иванович яна Урални тилга олди. Унда биринчи совет трактори учун пўлат қўйиш вахтасида тургани, Сталин Конституциясини тасдиқлаган Советлар с'езида машҳур рус металлурги Макар Мазай блан учрашгани ҳақида сўзлади.

— «Фашистнинг бўғзига эриган метал қуямиз» деб тамом қилган эди Мазай с'ездда ўз нутқини,— деди Василий Иванович халқаро гапга ўтиб,— Мазайни фашистлар қийнаб ўлдирдилар. Аммо совет металлурглари Макар Мазайнинг қасамини оқладилар, унинг учун қасос олдилар.

Биз ҳозир Совет мамлакатининг энг яхши металлурги деган шарафли ном учун курашмоқдамиз. Бу — бизнинг бутун дунёда тинчлик учун курашимиз, тинчлик учун курашни — менингча, мартен ёнида ҳам шиддат блан олиб борса бўлади. Биз ҳозир мартен ёнида келгусида кутилиши эҳтимол бўлган жангларнинг тақдирини ҳал қилаоламиз. Уруш оловини ёқучилар биз қуяётган пўлатдан қўрқадилар. Чунки пўлат юртимизни қудратли ва фаровон қилади. Мен уларга шундай дейишим мумкин: мен бир умр пўлат қуяман, мен тобора кўпроқ пўлат қуяман!

Залда қарсак янгради. Василий Иванович олқишлар остида совет металлурглари шарафига, коммунизм шарафига, буюк Сталин шарафига табрик сўзлари айтди. Ўзи яна сув ичди-да, қўшилишиб қарсак чалди.

Данилов Василий Ивановичга президиум столи ёнидан жой кўрсатди.

Манзура йиғилишни ИРКБ нинг дастлабки ишлари блан таништирди. Профессор Назаров

бошчилигидаги иш ҳақида гапирганда изоҳ берди:

— Профессор Максим Романович Назаров ўз кафедрасидан бирнеча олим блан заводимизга яқинда яна келади.

СССР Госплани техника ахбороти институтига ихтиро' ва рационализаторлар учун мавзу'лар рўйхати сўраб ҳамда техникадаги сўнгги янгиликлар блан таништиришни илтимос қилиб ёзилган телеграмма ўқилиб тасдиқлангандан кейин, йиғилиш ИРҚБ га янги а'золар қабул қилишга киришди.

Руйхатда биринчи Шоҳайдар эди. У сакраб ўрнидан турди. Ўз аризаси ўқилганда қизарди, ўнғайсизланди. Ариза бўшроқ ёзилгандай туюлди унга. Бундай кўпчилик ичида ўқилишини билса ҳарбир жумласини роса ўйлаб, келиштириб ёзмасмиди. Нафисанинг келиб ўтирганини қаранг тағин!

Лекин буёғига ҳамма иш жойида бўлди.

— Шоаҳмедовга обермастер Пугачев тавсиянома ёзган.

Тавсиянома ўқиб берилди. Унда Шоҳайдар бошлаган рационализаторлик иши анча мақталган эди.

— Иши ҳақида ўзи бир оғиз айтсин-чи,— деди директор.

Шоҳайдар гавдасининг оғирлигини чап оёғига ўтказди, кейин яна ўнг оёғига олди. Қўлидаги кепкасини гижимлади.

— Шамнинг ёлқинланишини кучайтириш учун жуда кўп мўм ишлатилади...— Шоҳайдар китобдан ўқигандай гапирди.— Лекин уни камроқ ишлатса бўлади.

— Хўш?

— Пўлат кўпикланади-ку...

— Ҳа, ҳа,— деди директор.

— Ўшангача печьга мўм бериш керак эмас,— Шоҳайдар «хўш», «ҳа» лардан кейин эркинроқ гапирабошлади.— Ҳалиги, устига кўпик чиқади-ку, кўпикли шлак, ана шу, бутун юзини қоплагандан кейин, ана ўшанда мўм керак. Биз печьни бошдан охир мўм блан боқамиз. Қанча мўм бекорга кетади?!

Директор қаноатланганлигини билдириб, ўтиришга рухсат берди. Шоҳайдар энди ўтирган эди, механика цехининг мастери савол берди:

— Техминимумни ўтганми?

— Ўтган,— жавоб берди Манзура.

— Нечанчи разряд?

— 8-нчи,— деди Шоҳайдар.

Василий Ивановичнинг тавсияномасида, қолган ҳамма гап айтилган эди. Шоҳайдарнинг а'золикка ўтиши осон бўлди. Бригада а'золарининг ҳаммаси унга тарафдор бўлиб қўл кўтарди. Манзура унга «ИРКБ а'зоси» деган қизил дафтарчани берар экан, қўлини қаттиқ сиқди. Шоҳайдар орден олган кишидай, дафтарчани авайлаб ушлаб зал ўртасидаги йўлакдан ўтганида ҳамманинг кўзи унда эди.

Шоҳайдардан кейин, қишда бетон қотириш муддатини ўн соатга келтириш ҳақида таклиф киргизган қурилиш бригадасининг бошлиғи Ҳамидулла ме'мор, автомат совуқхона авторлари вальцовшик Назиров блан инженер Саенко ундан кейин Политехника институтининг доценти Зокиров, яна бирнеча киши а'зо қилиб олинди.

Йиғилиш давомида одамларда ҳархил фикр-

лар шундай ошиб тошдики, раис мажлисни ёпиши блан зал худди мартен цехидай гувуллаб кетди. Айниқса ёшлар бир-бирларига галбермай гаплашар, эшик олди тиқилинч бўлишига қарамай, ИРҚБнинг янги а'золарига ҳурмат блан йўл берар эдилар. Шоҳайдар ҳам ёшларнинг энг ҳурматли дўсти Кравченко блан ёнма-ён юриб, катталарга хос жиддият блан ниманидир ма'қуллар эди. Уни шу вақтгача «Металлург» нинг машҳур ҳимоячиси сифатидагина таниган ФЗОчилар энди катталар қатори салмоқли юришига ҳавас блан тикилиб қолардилар.

Данилов машина ёнида одамлар блан хайрлашаркан, Манзурага ғамхўрлик ма'носидагина Сатторовни йўқлади:

— Ёлғиз кетаоласизми? Инженер кўринмадилар?

Манзура ҳечнарсая деяолмади. Ранги қочди. Ерга қаради. Бу ерда гап «ёлғиз» кетишда эмас. Манзура парторгнинг гапини чуқурроқ тушунди. Нима десин? «Йўқ, инженер шу ерда» десинми? Ё ҳамма гапни айтиб солсинми? Йўқ. Вақти эмас.

Манзура бу гапни Даниловга айтишни аллақачондан бери ўйлаб юради. Лекин ҳали аниқлагани йўқ: бу нима ўзи — оилавий можароми, ёки парторг билиши керак бўлган жамоат ишими? Иккиси ҳам — Манзура ба'зан шундай фикрга келади. Ба'зан бу унга анчайин оилавий масала бўлиб туюлади. Лекин, ҳар ҳолда, Манзура бу ҳақда шундай хулосага келганки, буни парторгга ма'лум қилиш шарт бўлмасда, Даниловнинг ўзига айтмасдан бўлмайди. Данилов шундай меҳрибон, шундай ақлли,

тадбирли кишики, буни фақат у ҳал қилиб бериши мумкин.

Ҳа «ҳал қилиш» керак. Манзура бу масалани шундай кескин қўяди. Чунки у бу аҳволда ортиқ яшайолмайди. Бу унинг катта йўлида руҳий-ма'навий тўсқинлик бўлиб қолаётир. Бу оилавий масала бўлганда ҳам шундай «оилавий масала» ки, ҳатто парторгга айтиш ҳам мумкин.

Айтиш керак. Манзура шундай ўйга келди. Лекин ҳозир вақти эмас. Шундай қилиб, машина ёнида Манзура Даниловга ҳечнарсга айтаолмади.

— Василий Иванович блан йўлимиз бир,— деди холос ва ясамароққина жилмайди.

— О, Василий Иванович блан йўлингиз бир бўлса, ҳам еманг.

Даниловнинг ҳазиломиз гапидан Манзура яна катта ма'но англади. Чиндан ҳам, инженер-лаборантнинг кекса тажрибакор, бақувват, билимдон ишчи блан биргаликда тутган йўли — тўғри йўл эди. Бу йўлда у ҳарқандай руҳий тўсқинликларни енгаолади! «Василий Иванович блан йўлингиз бир бўлса, ҳам еманг» деб такрорлади у кўнглида.

V

Солижон кўзини бирнуқтага тикиб ўтирибди. Унинг кўз ўнгида Лизанинг ёқимли қиёфаси, Манзурани танигандан бери Солижоннинг тасавурида Лиза гўё тирилган эди. У ҳар куни, ҳар соат Солижон блан бирга ишлайди, бирга яшайди, бирга янгиликлар излаб топади. Лиза барҳаётгина эмас, балки бахтиёр ҳам.

Манзура ўз ютуқлари, қувончлари тўғрисида сўзлаганда, Солижон бунда Лизанинг бахтини кўрарди. Манзура авваллари Сатторовнинг ақли ва меҳрибонлиги, ўз оилавий бахти ҳақида чин кўнгилдан қувониб сўзлаганда Солижон ҳам дўстининг қувончлари билан ўзини бахтиёр сезарди.

Бу ажойиб дўстлик эди. Одатда одамлар икки дўст деганда икки йигит ёки икки қизни кўз олдига келтирадилар. Бир йигит билан бир қиз яқин бўлса, буни кўпинча севги деб қарайдилар, ё қариндошлик деб. Солижон билан Манзура ўртасида севги йўқ эди, уларнинг қариндош эмаслигини эса китобхон биллади. Улар шунчаки дўст эдилар, дўст бўлганда ҳам, икки солдат каби, ёки икки сирдош дугонадай дўст эдилар. Бу дўстликнинг омили — биринчидан, Лизанинг олижаноб хотираси бўлса, иккинчидан, бирхил турмуш шароитига тушган бу икки ёшнинг фикр, истак жиҳатидан яқинлиги, яқдиллиги бўлса керак.

Кеча Манзура бутун воқияни айтиб берди. Солижон бу кўнгилсиз янгиликларни ерга қараб, қош чимириб тинглади-да узоқ ўйланиб турди.

— Уни севасизми, Манзура?— деди у ниҳоят.

— Ҳа,— деди Манзура энтикиб. Солижон ҳозир ҳовлидаги гулзорда кўзини бир нуқтага тикиб, бўлиб ўтган савол-жавоб ҳақида ўйларди. «Уни севасизми?», «Ҳа». Демак Манзура инженерни хато фикрдан қайтариши керак. Қайтараолмас... Оилада бахтсиз бўлди. Йўқ, йўқ! «Бахтсиз» нима деган сўз? (Тасодифан тилига келган бу сўз Солижонга бе-

гона туюлди). Манзура уни хато йўлдан қай-
тараолади. Ўз кучига ишонмаса «севаман» де-
мас эди.

Куч. Унинг кучи нима? Унинг кучи... мана
дўстлари, мана Солижон. Бригада, завод, қо-
лаберса... Данилов! (Солижон бу одамни
доим бутун заводни кафтида кўтариб турган
бир баҳодирдай тасаввур этарди.) Сатторов
Манзуранинг севгисидан, шунча дўстларнинг
ғамхўрлигидан ўзини олиб қочармикан? Қочиб
қаёққа боради? Айрилганни бўри ер дегандай..

Дарвоза тақиллаб, Солижоннинг хаёли шу
ерда бўлинди. Ичкаридан тамоқ қириб Васи-
лий Иванович ҳам чиқди.

Солижон дарвозадан ташқарида ким блан-
дир кўришди-да:

— Қани, қани марҳамат,— деб меҳмонни
ичкарига қистади, ўзи катта чемоданни чап
қўлида зўрға кўтариб дарвозадан кирди. Ва-
силий Иванович профессор Назаровни овози-
дан таниди шекилли, елкасидаги костюмининг
бир енгини кийишга уриниб, дўстини кутиб
олишга шошилди. Улар қучоқлашиб кўришди-
лар. Профессор Назаров Василий Иванович
қаршисида бўйи анча паст, лекин гавдаси йў-
ғон одам эди. Устидаги костюми ҳам кенг.

— Яна ўзинг ёлғизмисан, Максим Романич
деди Василий Иванович катта стол ёнига кўк
бахмал сирланган юмалоқ курсини қўйиб.

— Меҳмоннинг ози яхши эмасми, Иванич,—
деди профессор. У Василий Ивановичнинг бу-
мазий пижамасига ўраниб ўтиргач, курси ичи-
га шўнғиб кетгандай кўринарди.

— Меҳмон деган гапни қўй, профессор, қа-
чонгача завод мезбону фан меҳмон?

— Оббо, чолей, мен ҳозир сеникидаман-ку, ахир,—деди профессор кулиб.

— Меникида, демак— заводдасан. Кафедранг қани?

Назаров кафедрасидаги олти илмий ходими блан келган эди. У бошқаларни меҳмонхонага жойлаштириб, ўзи тўғри эски қадрдони Василий Ивановичникига кирди, ҳозир бу ҳақда айтмай, чолнинг тоза жаҳлини чиқарса бўлардию, ҳурматли дўстини калака қилгиси келмади.

— Болаларни меҳмонхонага қўйиб келганман,—деди у обермастерни қувонтириб.

— Иш мундоқ бўпти-да! — деди Василий Иванович Солижон келтирган бир патнис мевани столга олиб.— Бўлмаса кафедрангга қараб ўтирмаймиз, ўзимиз институт очаяпмиз, билиб қўй.

— Ўзингни бос, чол.

— Ие, ишонмаяпсан шекилли, ҳазили йўқ,— обермастер бу гапни ҳечқандай э'тирозга жой қолдирмайдиган жиддий оҳанг блан айтди.

— Институт?

— Институт!

Василий Иванович ИРКБ нинг бутун тарихидан бошлаб, унинг ҳозиргача қилган ва қилаётган ишлари ҳақида сўзлай кетди. Ҳар замонда турли таом олиб келиб турган Солижон отасининг гапини ма'қуллаб, унинг эсидан чиққан гапларини қўшиб кетарди. Профессор диққат блан тинглайди, овқатни унутган, кўзлари катта очиқ, юмшоқ пижама елкасидан тушиб кетган эди.

— Д-да-а-а... — деди у бармоқларини негадир шошиб-пишиб қирсиллатаркан,— институт деганингча бор! Дарвоқи' буни ўйлаш керак:

проблемалар атрофига уюшган ихтиро'чилар группаси—бу... кафедранинг ўзику?

— Айни муддао!— деди обермастер столга уриб.— Данилов бошдаёқ айтган: ядро! Тушундингми, профессор? Ядро!

— Я'ни моя?

— Шундай,— Василий Иванович Саломат опа олиб кирган товуқ гўштини ўртага қўйиб, вино қуйди.

— Бу Данилов ўн йил олдинги гапни билди,— деди профессор товуқ гўштини гарчицага ботириб.

— Данилов, директоримиз, кейин ёнидаги одамлар...

— Асосан?

— Асосан,— деди Солижон гапга қўшилиб,— асосан инженер-лаборант Манзура Юсупова...

— Йўқ... ҳа инженер Юсупова, иннайкеин...

Профессор пешанасини тириштириб Василий Ивановичнинг гапини бўлди.

— Юсупова, янги келган,— деди обермастер.

— У сизни билди, Максим Романович,— Солижон Манзура ҳақида гап бошлагандан кейин стол ёнига келиб ўтирди.— Ҳа, сизни яхши билди! Ўзингизни кўрмагану, худди кўргандай та'риф қилади. Уйда китобларингиздан ҳам бор.

— Шундай денг. Шундай бўлиши мумкин.— Заводдаги бу янгиликлар профессорни шошириб қўйди, гапнинг қайси бирини давом этдиришини билмай, рюмкани қўлига олди...

— Қани, Максим Романич!— деди бундан фойдаланиб Василий Иванович ва рюмкасини уруштирди,— олимлар соғлиғи учун!

— Йўқ, металлурглр соғлиғи учун!

— Йўқ,— деди Солижон,— олимлар ва металлургларнинг дўстлиги учун!

Бунга кексалар рози бўлди, дўстлик учун ичдилар.

Максим Романович ярқироқ манглайини рў-молча блан артиб, папирос олди. Василий Иванович бирдан ўрнидан туриб, профессорнинг кумуш партсигарига қўл узатди. У, тўрт бурчагидан нур сочилиб тургандай қилиб олтин югуртирилган қадимий партсигарни айлантириб-айлантириб қаради.

— Ўшами?

— Қайси «ўша?»

— Кенгашда чекканизмиз!

— Бутун Иттифоқ металлурглар кенгашидами? Эсингга қойилман, чол!— профессор дўстининг елкасига қоқди.

— У пайтларни эсдан чиқариб бўладими, профессор, ёдингда борми инженер Прохоровни шарманда қилганимиз?

— Ие, инженерми у! Фанда увоқхўр дейлади ундай одамни.

— Малай!— деди Василий Иванович яна вино қуйиб,— ҳали ҳам юрганмикан?

— Америка олимларининг ҳар йўталишига та'зим қилабериб умуртқа суяги синиб кетган бўлса керак.

Уччалоги бирдан кулиб юборди.

— «Пўлат қуйишнинг америкача усули» деган гапни ўйлаб чиқарибди-я, азамат.

— «3-нчи бешйиллик — махсус пўлатлар бешйиллиги!» деган шиор отилган давр эди,— деди Василий Иванович кўпроқ Солижонга қараб,— ўшанда бу Прохоров буклаганда учи учига тегмай синадиган пўлатни осмонларга

қўтариб мақтаб юрибди, америкача усулда қўйилган махсус пўлат эмиш! Кировчилар ўзини ҳам роса бошлашди да, Максим Романич, эсингда борми?

— Ростини айтсам, ўша вақтда жаҳонда энг илғор, энг фанний деган усулларимиз ҳам ҳозир назаримда алифбедай бир гап бўлиб қолди.

— Қани Раманич, ўша янгиликлардан гапир,— деди обермастер. У олдидаги тарелкани суриб қўйди-да, столга кўкрагини қўйиб, профессорнинг кўзига тикилди.

— Қанақа янгиликлар?

— Ҳа, ўша, фандаги, металлургиядаги янгиликларни, масалан мана бу атом қуввати масаласи. Жиндаккинасини мартенга ташлаб қўйиб, бир олам-дун'ё пўлат эритиш ҳақида ўйланилаётгани йўқми?

Профессор кулиб қўйди-да, пўлат эритишдаги фан янгиликлари, энг сўнгги усуллар ҳақида гапириб берди. Обермастер Пугачезнинг янги технология режими ҳақида ҳам анча тўхталди. Василий Иванович яна анча саволлар бермоқчи эди — профессор тўхтатди.

— Қани китобни бер, Иванич,— деди у.

— Ҳа, энди, бугун дам ол, эртадан бошларсан, китоб тайёр.

— Йўқ, бугун бошламасам уйқим келмайди.

Василий Иванович профессорни иш кабинетига олиб кирди-да, шкафдан ўзининг қўлёзма китобини олиб таҳрирга топширди.

— Кичик муҳаррирдан ўтган,— деди у боши блан ташқарига (Солижонга) ишора қилиб.

— Дарвоқи' «кичик муҳаррир» ингга айт, эртадан заводда консультация ишлайди. Сиртдан ўқиётган студентларга хабар берсин.

Солижон бу гапни эшитгандан кейин, сме-
наси бошланишига ҳали бир соатдан ортиқ
вақт бўлса ҳам, дарров заводга шошилди.
Кравченко ҳам, Шералиев ҳам ҳозир худди
цеҳда, улардан «суюнчи» олиши керак.

У чиқаётиб иш кабинетининг эшиги олдида
тўхтади. Профессорнинг нимадир ёзаётгани
шитир-шитир эшитилиб турарди.

Солижон киришга жур'ат этмади-да, кетмоқ-
чи бўлди, лекин тўхтаб, яна қайтди, эшик теги-
да бир-икки айланди. Ниҳоят дастани секин
тортиб, эшикка бошини суқди.

— Хўш?

— Профессор, Юсуповани ўзингизга ола-
сизми?

— Я'ни, қандай «оласизми?»

— Я'ни,—Солижон ичкарига кириб борди,—
у диссертация ёзаяпти, раҳбар бўлишни сиздан
илтимос қилмоқчи. Сизга жуда ишонган, «эски
раҳбарим» дейди. Сиз унинг илтимосини қабул
қилинг, у...

Профессор тескари қараб жилмайди. У раҳ-
бар бўлиш-бўлмасликдан ҳам кўра, йигит-
нинг диссертантга қилаётган бундай жонкуяр-
лиги ҳақида ўйлар эди.

— Мен... қайнотасининг дўстиман, ошна-
оғайнигарчилик дейишмасмикин? Ҳа, май-
ли, кўрамыз.

Солижон гапнинг олдинги қисмини эшит-
мадими, тушунмадими — унга э'тибор қилма-
ди. У фақат «майли» деган сўзни илдию югура-
чиқиб кетди. Шу югурганича тўғри Марказий
лабораторияга борди. ИРҚБ нинг ташкилот
бюроси ишлайдиган кабинетда чироқ ёниқ эди...

ИРҚБ нинг фаолиятида ҳар куни бир воқиа, ҳар куни бир янгилик. Айрим проблемалар атрофига тўпланиб комплекс иш олиб бораётган группаларнинг йиғилишлари, мунозаралари жуда қизғин ва самарали ўтади. Бирор рационализаторлик таклифини кўнглига тугиб қўйиб, «тўғри бўлармикан — йўқми» деб, бу ҳақда бировга айтишга жур'ат қилолмай юрган ба'зи ёшлар ҳам келиб дилдагини ўртага ташлайди, буни кўпчилик илиб олиб, керакли жиҳатини дарров ишга солади. Шоҳайдар бўлса ишчи ёшлар ётоқхонасида иш бошлаб юборибди. Марказий лабораторияда кечалари чироқ ўчмайди, ба'зи группалар тонггача ўтириб қолади.

ИРҚБ а'золари заводда энг илғор, энг ҳурматли кишилар ҳисобланади. Кейинги вақтда ишлабчиқариш программасини бажараолмай қолгани учун а'золикдан чиқарилган икки кишини ўчириб ташлаганда ИРҚБ а'золари рўйхатида 192 киши қолди. А'зо бўлиш шартлари тобора қаттиқроқ қўйилабошлади.

Манзура бу ишларга буткул шўнғиб кетган. Лаборантлик вазифаси ҳам, диссертация ҳам, ИРҚБ даги иши ҳам мақсад, ҳам характери жиҳатидан бир-бирига чамбарчас боғланиб, унга катта, мураккаб ва мас'улиятли йўлни очиб берди. Унинг заводдаги ҳаёти ниҳоятда қизғин ижодий ва қувончли ҳаёт эди.

Бундай дар'ё сингари тўлқинланиб, ҳар нафас олға интилиб, доим нотинч яшовчи ижодкор киши бефарқлик, фаолиятсизлик, филофичида биқиниб ўтиришлик кайфиятларини пай-

қаса сра бардош қилиб тураолмайди. Манзура эса бундай кайфиятга юзма-юз тўқнашган эди. Шунинг учун, у истаса-истамаса, уйда ҳар куни жанжал чиқаберди. Уларнинг муносабати кундан-кун кескинлашарди.

Манзура блан Азизнинг жанжали доим майда-чуйдадан бошланади ва одатда ҳар гал бир бахсга бориб тақалади-да, қаттиқ аччиғлашув, хафагарчилик блан тамом бўлади. Бундан кейин улар ҳатто бир-икки кун гаплашмай қўядилар. Ярашгандан кейин яна биринчи гапданоқ бахс бошланади. Бугун ҳам шундай бўлди.

Манзура ишдан келганида Азиз ҳамон ўз кабинетида китоблар орасида ёлғиз мукка тушиб ўтирган эди. Манзура унинг ёнига кирмади, эшиги ёнидан бир-икки марта уёқ-буёққа ўтди. Эшик тирқишидан қаради. Ўзининг иш кабинетига кирди.

Манзура ҳам китоблар орасида мукка тушиб ба'зан тунлар бўйи ўтиради. Броқ у ўзининг бундай ўтиришини эртага ёки ундан кейинги иш кунларига тайёргарлик деб ҳис этади, хаёлида, гўё ёлғиз эмас, заводдаги бутун ишчилар, инженерлар блан бирга ўтиргандай бўлади. Азиз бу ўтиришда унга қандайдир узоқ бўшлиқда, ёки қаердадир булутлар орасида, ўтган кунлар ҳақида кўнгилсиз ўй суриб ўтирган кишини, ё бўлмаса нома'лум бир гўзалнинг сийҳиргар ҳуснига ошиқ бўлган бир мажнуннинг одамсиз саҳрода тентираб юришини эслатар эди.

Манзура нима қилишини, қўлига нима олишини билмади. Жаҳли чиқиб, рояль ёнига ўтирди-да, икки қўли блан бирдан олти кла-

вишани босди. Эчкисоқол устанинг «Тонг гудоги» уйни янгротиб юборди.

Рояльнинг жўрттага, ўчакишиб чалингани Азизга оҳангнинг дағал эшитилганидан ма'лум эди. У эшикни очиб қаради. «Музика уни саҳродан қайтариб олиб келди» деб ўйлади Манзура ичида.

— Биламан,— деди Азиз диванга аста ёнбошлаб,— сен яна менинг мавзуимга ишора қилаяпсан.

Манзура унинг биринчи бўлиб гапирганига ва жанжалларнинг асосий тугуни бўлган мавзу' масаласи ҳақида бундай мулойимлик блансўз бошлаганига хурсанд бўлди. Балки Манзуранинг танбиҳларини чуқур ўйлаб, бир қарорга келгандир...

— «Фан дун'еси»га ҳам эшитилар эканми «Тонг гудоги?»— кулиб пичинг қилди Манзура. Азиз кулмади. Чунки биринчи гапданоқ бўлажак жанжалнинг шарпаси кўриниб турарди. Чиндан ҳам гап ҳар кунгидай яна жиддийлашиб, кескинлашиб, хафагарчиликкача етиб борди.

— Менинг ҳаваскорлик тўғарагига қатнаш вақтим ўтиб кетган,— деди Азиз охирида гап ИРКБ га етиб келгач.

— «Ҳаваскорлар тўғараги» нинг ишини бориб кўр! Тўхтаб тур, у ҳали институтга айланади. Сенинг сингари инженерлар ўшанда ҳам кундузи цехда ишлаб, кечаси «ҳафтияк» ёзади.

Манзура ётоқхонага кириб эшикни тарақлатиб ёпди.

Эртасига у Марказий лабораторияда кун бўйи автоматик бошқариш системаси устида ишлаётган группанинг йиғилишида бўлди. Со-

лижон бу группада асосий кучлардан бири эди. У аввал печьни автоматик бошқариш системасини ишлабчиқиш қайси аҳволда эканлиги хақида ахборот берди. Кейин система юзасидан узоқ муҳокама бошланди, Кравченко энди гина сўзлайбошлаган эди, директор, профессор Назаров яна бирнеча киши кириб келди. Ишчи ва инженерлар уларни оёққа туриб қарши олдилар. Манзура профессорга ўзининг жойини берди.

— Менинча,—деб давом этди Кравченко,— системанинг асосий камчилиги шуки, унда ёнилғи тақсимлашни текис бошқариш зарурати яхши ҳисобга олинмаган. Бизнинг печьларда тақсимловчи шиберлар ҳалигача механикалаштирилмаган.

Профессор ярқироқ манглайини рўмолча блан сидириб артиб, сталеварга тикилди. У, москвали йигитни энди таниди, унинг институтда уялиб, тортиниб имтиҳон берганини эслади. Кравченко бу ерда жуда дадил ва қаттиқ овоз блан гапирар эди.

— Ҳозир мастер Содиқов тасвирлаб берган автоматлаштириш системасига ҳам бу муҳим қисм киргизилмаган. Нима учун? Мен ўзининг тажрибамдан биламан: бизда ҳамма печьларда, айниқса эритишнинг иккинчи ярмида кўп миқдорда ортиқча ёнилғи исроф бўлаяпти. Мартен печини автоматлаштиришнинг мақсадларидан бири тежаш бўлар экан, ёнилғи тақсимлашнинг автомат регулятори бу системага киргизилиши керак. Группа қўлласа, системанинг шу қисмини ишлаб беришни бўйнимга оламан. Мен бу ҳақда ба'зи нарсаларни ўйлаб қўйганман.

Профессор ўзича бош қимирлатиб, Кравченкoning таклифини мақуллади. Утирганлар буни пайқаб турарди. Музокарачи ўзининг хомаки чертёжини столга ёйиб гапини давом этдирди.

Директор профессорнинг қулоғига нимадир шивирлагандан кейин улар Солижондан имо блан рухсат сўраб ўринларидан турдилар. Улар блан бирга Манзура ҳам чиқди.

Чиқаберишдаги катта залда бошқа бир қизгин машғулот бўлаётган эди. Бу «печь ёнидаги стахановчилар мактаби» машғулотининг давоми эди. Профессор синф доскасига ёзилган рақамларни бир-бирига уриштириб ниманидир тушунтираётган сталевар Шералиевни таниди. У Шералиевни бундан ярим соат аввал мартен ёнида кўрган эди. Бугун цехда унинг пўлат эритишини стахановчилик мактабининг барча ўқучилари тамоша қилди. Василий Иванович атрофига тўпланган ёшлар печьнинг дам уёғига, дам буёғига ўтиб, Шералиевнинг ҳарбир ҳаракатини диққат блан кузатдилар. Василий Иванович бу ҳаракатларнинг ма'носини, Шералиевнинг «яшин тезлигида» пўлат қуйиш сирларини тушунтириб борарди.

Шералиев ўнлаб ҳамкасбларининг ўзига тикилиб турганини бутун вужуди блан сезар, ҳар ҳаракати эритиш процессининг зарур бир элементи эканини қайд қилиб кўрсатишга уринарди. У ба'зан шихта ташловчи машинанинг ҳартуми блан метални титиб, гоҳо ферросплав миқдорини ўзгартириб, печьнинг алангасини маҳорат блан бошқарарди. Шапкасининг сояво-нига биркитиб қўйилган кўк ойна блан шиток

орқали печьнинг дарчасига тикилади-да, соатининг секунд милига ялт этиб қараб қўяди, чарм ғилофдан пирометрини олиб ҳароратни ўлчайди, шитокни манглайига силжитиб қўйиб блокнотига рақамлар, формулалар ёзади, ниманидир тез-тез ҳисоблайди.

Шералиев негадир печь қопқоғи ёнига шошиб келувди, бирдан орқага ташлаб, қўлқопи блан юзини тўсди, тамоша қилиб турганлар ичида ҳаяжон бошланди. Василий Иванович югуриб келиб Шералиевнинг юзига совуқ сув сепди. Шералиев кўзини очиб яна печьга яқинлашди, печь унинг юзига олов пуркади. Печь қопқоғи ичидан юрадиган сув йўли бўғилиб қолган эди. Бундай пайтда печьга яқинлашиб бўлмайди. Броқ Шералиев шовқин-суронга қарамай печьга интилар, қаймоқдай билқиллаган эритмага кўз тикмоқчи бўларди. Занг урилди. Слесарьлар етиб келди. Эритишнинг сўнгги минутлари яқинлашмоқда. Қопқоқдаги сув йўли очилгунча Шералиевнинг вужуди олов бўлиб кетди. У чидаб бўлмайдиган ўт ичида сўнгги пробани олишга муваффақ бўлди. Ҳамма унга тикилган эди. Унинг юзи печь сингари, олов пуркиб тургандай яллиғланади. Лаборант қиз сўнгги пробани олиб келиши блан Шералиев подручнийга имо қилди-да, совуқ сув қўйилган бак ёнидаги креслога ўзини ташлади. Печь ортида гувуллаб ўт сочиб пўлат қуюни оқарди...

Ҳамма соатга қаради.

— Беш соату эллик бир минут!

Бу — Шералиев рекордининг 16-нчи марта такрорланиши эди. Энди бу рекорд эмас, бу ёш сталеварнинг доимий кўрсаткичи бўлиб қолди. У шу қадар аниқ ҳисоб блан ишларди-

ки, ҳатто бугунгидай оғир сменаларда ҳам «51» рақами «52» ёки «50» бўлмас эди.

Пўлат қуйишда бундай тезлик ва бундай аниқлик профессор Назаровнинг фикри-зикрини банд этди. У Шералиев блан махсус гаплашмоқчи эди. Мана залда худди унинг гапирётгани устидан чиқиб қолди ва сўзини охиригача тинглашга қасд қилди.

Шералиев директор блан профессор кириб келганда гапини пича тўхтатиб «марҳамат» дегандай жилмайди. Унинг юзи худди мартен ёнидагидай қипқизил эди. Профессор уни кўрганидан терлаб кетгандай, ярқироқ манглайини рўмолчаси блан сидириб артди. «Олов ичидан чиқиб, яна қайнаб-пишиб олов ҳақида гапирётир, азамат!» деб ўйлаб қўйди профессор. Стахановчилик мактабининг ўқучилари—илғор металлурглар ҳалигина печь олдида кўрган оташин касбдошларини диққат блан тинглаб, маҳоратининг сирини пайқашга ошиқар эдилар.

— Мен ўз ишимда,— давом этди Шералиев, — ўз заводимизда яратилган ҳамма янгиликларни қўллашга уринаман. Булар орасида энг муҳими албатта Василий Ивановичнинг янги технология режими. Бу менинг ютуғимнинг асоси деса бўлади.

Назаров ҳам Василий Ивановичнинг китобини таҳрир қилаётиб, шу фикрга келган эди, у бош силкитиб Шералиевнинг сўзини мақуллаб қўйди.

— Мен эритишнинг ҳарбир даврида яшириниб ётган бирқанча минут вақтни топдим. Буларнинг ҳаммасини тўплаб олиб ташланганда ҳозирги ўртача эритиш тезлиги бир ярим мар-

та ортади. Масалан, печьни тайёрлаш даврини олайлик. Мен тайёрлаш даврини ўзимдан олдинги сменанинг иш чоғида асосан тамомлайман. Пўлат қуйилишидан олдин печь туби ва шифтининг қаерига зарар етабошлаганини аниқлаб, шунга муносиб асбоб, материал ва зарур чораларни олдиндан тайёрлайман. Бу, тайёрлов даврини 14—16 минут қисқартиради.

Шихта юклаш даврида бригада а'золари кучи ва қобилиятига қараб жой-жойига қўйилади. Мен шихта саройидан печьгача бўлган йўлда машина ва одамларнинг барча ортиқча ҳаракатларини йўқотганман. Бу иш ҳамда шихтанинг юпқа қатламлар блан солиниши эритиш тезлигини яна оширди. Шихта солиш тартибига алоҳида тўхтаймиз. Мен ҳозир эритиш даврлари бўйича вақт ютиш ҳақидагина гапираётиман.

Энди, шихтани эритиш даврига келайлик. Печьнинг энг тагига тез эрийдиган ва энг майда шихта солинади. Бунда дарров эритманинг дастлабки «қўллари» пайдо бўлиб, дугаларнинг бир ме'ёрда ёнишига ёрдам беради. Шихта эритиш даврида печь пўлат чиқариш дарчаси томонига 10—12 даража чамаси қия туриши керак. Шундай қилинса, дугалар шихта юклайдиган дераза томонга урабошлайди. Бундай қилинмаса дераза ёнида хом шихта узоқ сақланиб қолади.

Буларнинг ҳаммаси бу даврни 20 минутга қисқартиради. Эритишнинг ҳар даврига қараб газнинг иссиқлик бериш хусусиятини ҳам, миқдорини ҳам ўзгартириб бораман. Пўлат эритиш тезлиги асосан, «қайнаш» даврининг узоқ ёки қисқалигига боғлиқ. Мен «соф қай-

наш» даврини эритманинг «қуйилиш» даври ҳисобига 20 минутга қисқартираман.

Шералиев доскага ёзилган живир-живир рақамларни ҳисоблай кетди. Мураккаб формулалар ёрдами билан, «яшириниб ётган» 32 минутни чиқариб берди. Тингловчилар шоша-пиша ёзиб олар, профессор эса тинмай манглай терини артар эди.

— Эритишнинг технология режими,— давом этди Шералиев,— биринчи навбатда, шлак пайдо қилиш режими яхши ташкил қилинса печьда зарур кўрилган ҳарорат шароитига ва иссиқликнинг текис тарқалишига эришиш мумкин. Кўп миқдорда темир ачитмасига эга бўлган актив ва суюқ шлакнинг пайдо бўлиши ачитма даврини ва ваннанинг қизишини тезлатади, шлакни чиқаришни енгиллаштиради.

«Ачитма даври» да ачитучи шлакни оҳақ қўлланмасдан сиқиб чиқарамиз. Бу метод ҳам ўзимизнинг заводда туғилган.

Ўз заводимизда яратилган янги канава йиғиш технологияси ҳам бир соат вақт ютиб бергани сизларга маълум.

Шералиев ўз иш методининг такомиллашувида ИРҚБ коллективи томонидан киритилган технология янгиликлари катта ўрин тутганини сўзлаб берди. Залда одам тобора кўпаймоқда эди. Кейинроқ, ўз машғулотини тугатган группалар ҳам кириб ўтирди.

ИРҚБ ташкил бўлгандан бери «Печь ёнидаги стахановчилик мактаби» машғулотлари кўпроқ ўз номида кўрсатилгандай печь ёнида эмас, Марказий лабораторияда мана шу тарзда ўтабошланган эди. ИРҚБ уни ишчилар ихти-

сосини оширишнинг энг оммавий шаклларида
бирига айлантирди.

Манзура ўз кабинетига чиқди. Бугунги маш-
гулотга директор блан профессор Назаровнинг
қатнашиши уни жуда хурсанд қилди. У кун
бўйи бирнеча группанинг ўлтиришида иштирок
этган бўлса ҳам, ўзида кундагидай ҳорғинлик
сезмади.

Назаров шошиб кирди-да, шляпасини қўли-
га олиб, Манзуранинг столи қаршисида тик
турди. Манзура ўрнидан туриб жой кўрсатса
ҳам ўтирмай, қўлидаги бир варақ қоғозни
узатди.

Ариза шошиб ёзилган, сиёҳи ҳали қурима-
ган ҳам эди. Манзура уни ўқир экан, юраги
ҳовлиқиб тепабошлади, аризани ушлаган қўли
бироз қалтиради.

— Профессор...— деди у кўзини катта очиб.
Назаров уни «иккиланаётир» деб ўйлади ше-
килли, чин кўнглидан ўзининг мақсадларини
айтабошлади.

— Мен энди заводда доимий ишламоқчи-
ман, ўртоқ инженер-лаборант, менинг йирик
проблемам бор. Бу сизга ма'лум. «Прокат тем-
пининг регулятори» тайёр. Станни комплекс
автоматлаштиришнинг энг муҳим элементи шу.
Ба'зи прокатчилар бирдан «сакраш» орқали,
бирдан катта нагрузка блан ишлаш орқали иш
унумини ошириш учун интиладилар. Бу нотўғ-
ри. «Тасодифий чўққилар» блан иш чиқмайди,
бу режимни бузади, прокат сифатини пасайти-
ради. Янги регулятор эса буларнинг ҳаммаси-
га барҳам беради. Станнинг қат'ий вазнда
унумли ишлашини та'минлайди.

— Бу проблема атрофида ишловчилар бри-

гадамизда кўпгина топилади. Уларни бирлаштириб берамиз, ўзингиз бошқарасиз. Биз буни илгаридан мўлжаллаган эдик.

— Раҳмат, айна мақсадим шу, инженер,— профессор тавсияномани ҳам узатди. Профессорни ИРКБ а'золигига бош инженер Шубладзе тавсия қилган эди.

— Бригадамизга шундай ҳам фахрий а'зо эдингиз, ҳурматли профессор.

— Йўқ, йўқ, халос қилинг ўша қуруқ «фахрий» деган гапдан. Мен заводда бевосита ва доимий ишлашга ва'да бераман.

— Раҳмат, э'тиборингиз учун, Максим Романович,— деди Манзура ва аризани папкага солиб қўйди. Профессор биринчи марта мактабга ёзилган боладай шод эди. Бу оқила қизга шу пайтда бирор ёқимли сўз айтгиси келди.

— Мен диссертациянгиз блан танишдим. Ишингиз ниҳоятда дадил! Ҳозирча мана шуни айтаоламан, холос. Бирга ўтиришимиз керак.

— Раҳмат, ҳурматли профессор.

Назаров ташаккур айтиб хайрлашди. Уни директор кутиб турарди.

Манзура уни кузатгандан кейин кабинетнинг ўртасида анчагача тик туриб қолди. У студент чоғида бу одамни афсонавий донишманд сифатида тасаввур этар, уни бу хилда учратишни асло ўйлаган эмас эди. Профессор Назаров! Мана, у қандай одам экан!

Манзура профессорнинг аризасини тагин қўлига олиб, ҳарбир сўзи, ҳарбир ҳарфига, ҳатто қоғозининг катак чизиқларигача узоқ тикилиб қаради, яна авайлаб папкасига солиб қўйди. Бу ариза Манзуранинг ҳаётида, бутун завод ҳаётида катта воқиа эди. Манзуранинг

бу тинч кабинетдан тезроқ чиқиб кетгиси келди. Ҳадсиз шодлигини биринчи учратган кишига яйраб сўзлаб бергиси бор. У зинага чиққанда Солижоннинг машинаси энди жойидан жилган эди. Манзура узоқдан қўл кўтариб қувончли товуш блан қичқирди ва машина томон югурди.

Машинада Солижонга профессорнинг ИРҚБга а'зо бўлиш ҳақида ариза келтирганини гапириб берди. Солижон ҳам бу гапга Манзуранинг ўзидай чин қалбидан қувонди.

— Мана, сенга «ҳаваскорлар тўғараги!» — деди Солижон кулиб.

У, бу сўзини Манзурани кулдирмоқчи бўлиб айтган эди. Кейин унинг бир хил бўлиб кетганини кўриб, ўзи пушаймон қилди. Манзуранинг юзида барқ уриб турган шодлик бир зумда йўқолган эди. Азизни эслаганда унинг асл қалб қувончлари ўзига татимайди. Нега уни севади! Ахир, атрофида шундай жўшқин, шундай ҳаётбахш руҳли одамлар бор. Мана, Солижон. У Манзуранинг қувончли гапларини нақадар завқланиб тияглайди, унинг кўнглидагини англайди. Мана уёнида ўлтирибди, бақувват, қипқизил, кўзлари ўткир, чинакам металлург. Билимли, кўзлаган мақсади аниқ, яқинда инженер бўлади, ёш...

Манзура Солижон блан биринчи учрашувини, кўприк тепасида қутирган қум бўронини ва Пўлат шаҳрида ажойиб хаёллар блан ўтказган биринчи оқшомини эслади. Солижоннинг силлиқ қилиб қирилган кўкимтир иягига, кучли нафас блан тебранган бақувват кўкрагига қаради... Йўқ, йўқ! Манзура ўз хаёлидан ўзи чўчиб кетди.

— Манзура,— деди Солижон худди шу пайтда.

Манзуранинг юзи оқариб кетди. Йигит буни кўрмаган эди.

— Василий Ивановични Тошкентга чақира-яптилар.

Манзура унинг овозини эшитди-ю, гапини англамади.

— Йўқ, тўхтатинг, эртага гаплашамиз,— деди Манзура титроқ қўллари блан машина эшигининг дастасини ушлаб. Солижон унинг қонсиз юзини кўриб ҳайратда қолди.

— Тобингиз йўқми, олиб бориб қўяман.

— Йўқ, очинг.

Манзура бу сўзларни шундай қат'ий айтдики, Солижон ҳеч нарса тушунмаса ҳам эшикни очишга мажбур бўлди.

Манзура машина ёнидан тез кетди. У қаерга бораётганини билмас, бадани ўтдай ёнарди... «Мен нималарни ўйладим! Азизнинг юзига қандай қарайман!» У тўзиган сочлари аралаш икки ёноғини ушлаб, тез юриб борарди. Кўзига Азиз кўринди. У пальтосининг ёқасини кўтариб олиб, сўқма йўлдан катта йўлга, Манзуранинг қаршисидан чиқиб келарди. Манзура тўхтади, кўзини юмди, бармоқлари блан қоғоғини уқалаб яна кўзини очди. Азиз ҳамон келарди...

Манзура хиёнат устида қўлга тушган кишидай титради. «Кўзимга кўринмаяпти» деган фикридан қайтмаган бўлса ҳам, шошиб Азиз томонга юрди. Кўзига кўрингани рост бўлганда, ҳозир тиз чўкиб узур сўрагуси бор эди.

— Манзура, рангинг ўчган?

Манзура гўё уйқудан уйғонгандай бўлди. Қаршисида Азизнинг ўзи турарди. У гўё Манзуранинг ҳозиргина ўйлаган фикрини билиб тургандай бўлиб кўринди.

— Азиз,— деди Манзура, «Мени кечир» деб юборишга сал қолди. Эри уни қўлтиқлаб олгандан кейин бироз ўзига келди.

— Азиз, нега машина чақирмадинг, қаерда эдинг?

— Мен ҳам ўша ерда эдим. Хаёл суриб пидеда кетиб қолибман.

— Уша ерда?

— Ҳа, ИРКБ нинг машғулотларида.

Манзура хурсанд бўлишини ҳам билмади, бир сўз сўрашни ҳам. Инженер «ИРКБ» ни биринчи марта тилга олиши эди.

Улар анчагача жим бордилар. Манзура ИРКБ дан гап очишга жур'ат қилмади, у ҳозир Азизга бирор қарши гап айтишга тўғри келмаса деб кўрқарди. У эрининг қўлтиғига биқиниб олди.

— Чарчаб қолибман,— деди. У чиндан ҳам чарчаганини энди сизди. Азиз бугун унинг куни бўйи ишдан бўшамаганини кузатган эди, уни чин кўнглидан қизғанди, сочларини силади.

— Шу йўлдан биринчи марта бирга уйга келганимиз эсингдами?

— Нима деганинг ҳам эсимда,— деди Азиз.

— «Азиз» дейман, ҳамма вақт, бир умр Азиз дейман... Шундай дебми эдим?

— Ҳа .

Уларнинг бу кетиши ўша биринчи марта бирга уйга қайтиб боришларига чиндан ҳам ўхшарди.

Нуриддинов мажлисларда деярлик гапирмайди. Ўз гапининг тўғри чиқишига, кўпчилик томонидан ма'қулланишига шубҳа қилса керак. Шундай қўрқоқ бўлишига қарамай, ўзаро жанжалларда ниҳоятда ўжар. Завод тақдирига алоқадор муҳим-муҳим масалаларни ҳам шахсий жанжалларда ҳал қилиб кетишга уринади. Бир ёки икки кишини гап блан енгиб кетишга кўзи етади-да.

У аввал ИРҚБ нинг иш усулига қарши чиқди.

— Бундай бригаданинг бўлишига қарши эмасман,— деди у бу ҳақда жанжал қилганда,— масалан, ҳозир ИРҚБнинг энг зўр а'золари менинг цехимдан. Шундай бўлишига қарамай, бригада бутун заводники ҳисобланади. Демак, четдан қараган одамга мартен цехи ҳам бир, темирчилик цехи ҳам бир. Қани бунда ҳарбир цехнинг ўз қиёфаси?! Қайси цехда ижодий кўтарилиш бор, қайсисида йўқ? Қаердан биламиз? Йўқ! Бу иш усули ярамайди. Нима деган гап, менинг цехимда етишган ажойиб новатор, яқинда инженер бўладиган сталевар Шералиев механика цехининг қолипчиси, ҳалиги Собир деган болами, ўшанинг станогини ихчамлаштириш ҳақидаги таклиф устида бош қотириб ўтирса! Ўзи қилсин. У ҳам ўз ишини ўзи қилсин, бу ҳам. Ҳарким ўзини ўзи танитсин. Биров ҳисобига танитмасин.

— Сиз комплекс равишда ишлаш деган сўзни тушунмапсиз,— дедилар Нуриддиновга.

— Мартендагилар шундай ҳам комплекс тарзда ишлай олади. Кучи етади. Завод бўйи-

ча бригада тузишининг ҳеч ҳожати йўқ. Мар-тен цехи ўз қиёфасини йўқотмаслиги керак, унинг ўз ИРҚБ си бўлиши лозим,— деди Нуриддинов қат'ий қилиб. Қанча қат'ий гапирса ҳам, фикрининг тўғрилигига шубҳа қилиб бўл-са керак, сўз охирига «менингча» деб қўшиб қўйди.

Нуруддиновнинг бу фикрларини ИРҚБ нинг мажлисида кўтариб чиқдилар. Кравченко ўз бошлиғининг кайфияти ҳақида гапириб бир-неча мисоллар келтирди ва жуда қаттиқ ху-лоса чиқарди:

— Ўртоқ Нуриддинов цехнинг муваффақи-ятларидан заводнинг кўпроқ маҳсулот ишлаб-чиқариши учун эмас, ўз шуҳратини ошириш, ўз «қиёфасини» бўртдириб кўрсатиш учун фойдаланмоқчи,— деди у.

Бу гаплардан анча вақт ўтгандан кейин Манзура бугун яна Нуриддинов блай тўқнаш-ди. Бугунги жанжал Манзуранинг кайфини хийлагина бузди.

Нуриддинов ИРҚБ группалари ишлаб чиқ-қан ба'зи янгиликларни цехда синаб кўришга қарши турди.

— Мен мунақанги қалтис таваккалга юрол-майман,— деди у қўлини силтаб,— бу бизнинг бу йилги ишлабчиқариш программamızда кўз-да тутилган эмас. Ишлабчиқаришнинг нормал оқимини бузаолмайман. Чунки ҳамма гап планда. План бажарилмаса цех ҳам, биз ҳам ўз мавқимизни йўқотамиз.

— Қиёфамизни денг.

— Ҳа, чунки фалон таклифни синаб кўрма-динг деб сўкмайдилар, планни бажармадинг

деб сўкадилар. Ўша синовингизни планга киргизиб беринг, пожалиста, бажарамиз.

Манзура бугунги жанжални қайта эсга олар экан, Нуриддинов тўғрисида узоқ ўйланди. Қизиқ... Ғалати одамлар бор. Мана Нуриддинов, Азиз... Ўз кишиларимиз бўлишига қармай уларга қарши курашишга тўғри келади. Бўлмаса шуларда ҳечқандай ёмон ният йўқ. Турмушдаги бирор муҳим нарсани англамайди-да, йўлингизда кўндаланг бўлиб туриб олади. Одам нима учун шунақанги бўлиб қоларкин?

Манзура шу мавзу'да ўзига яқин бирорта одам блан яйраброқ суҳбатлашишни аҳд қилиб қўйди. «Яқин одам» деганда у биринчи галда албатта Даниловни кўзда тутди. Манзура бундай мавзу'да фақат Данилов блан холис ва самимий гаплашиш мумкин деб ўйларди. У, Даниловга худди шундай савол беришга қарор қилди: одам нима учун шунақанги бўлиб қоларкин?

Нуриддинов, Азиз,— булар майли-я, улар ҳарқалай ишлайди, ўзича нияти бор. Бир чекаси уларнинг борлиги ҳам тузук шекилли, уларнинг хато кайфиятига қарши бориш учун тиришиб-тирмашганинда ўз йўлингнинг қанчалик тўғри эканига яна бир марта ишонасан, киши. Аммо бундай одамларнинг бошқа, ашаддироқ хили бўладики, уларда на мақсад, на эҳтирос, на ҳаёт бор.

Манзура ўзининг таниши Назокатни эслади. Утган ҳафта ўзининг диссертацияси ҳақида фикр олиш учун Василий Иванович блан бирга Тошкентга борганида Назокатни тасодифан кўчада кўриб қолди.

Манзура бу қиз блан ўнйилликда бирга ўқиган, уни жуда яхши билар, урушдан олдин унинг уйига ҳам борган, ҳатто отасини ҳам яхши танир, у ҳақда ба'зи латифаларни ҳам эшитган эди. Масалан, Назокатнинг отасини маҳалла-кўйда «Шоди-хасис» деб атардилар. Ҳатто, одамларнинг гапига қараганда, шундай воқиа ҳам бўлган эмиш: бир куни Шоди-хасиснинг қўшниси Жалол мақсумнинг уйини ўт олиб кетибди. Одамлар зир югуриб сра сув топишаолмапти. Бирдан Шоди-хасиснинг ҳовлисида турган бир бочка сувга кимнингдир кўзи тушипти. Шунда Шоди-хасис бочканинг устига тунука ташлаб: «Обкашнинг пулини берсанг бераман» деб турган эмиш-да. Сув савдоси тугагунча ўт ўчириш командаси келиб ёнғинни ўчириб кетибди.

Назокатнинг отаси шундай одам ўтган. У қизини ҳам шунақанги худбинлик кайфиятида тарбиялаган.

Манзура Василий Ивановични Политехника институтига кузатиб қўйгач, тротуардан шошиб кетар экан, узоқдан босайми-босмайми дегандай эринчак юриш блан келаётган бир жувонни кўрди. Унинг елкалари ҳаддан ташқари кенг ва баланд бўлиб, ҳар иккала кифтига роса бир ярим килодан пахта солинганлиги билиниб турарди. Жувоннинг энг кўзга ташланадиган нарсаси — бошидаги болахонадор шляпаси-ю қўлидаги туппа-тузук чемодандай келадиган редикюли эди. Кийимлари ҳаммаси қимматбаҳо, пошнасигиздай, юзи оппоқ, қошлари ингичка қилиб терилган.

Манзура мактабдошини таниди. Улар кўришиб, сўнги йиллардаги турмушлари ҳақида

гаплашдилар. Назокат Манзуранинг Мирза-чўлда, заводда ишлаётганини эшитиб ҳайратда қолди.

— Пединститутни битиргандан кейин мени ҳам аллақайси қишлоққа юборишмоқчи эди, ўлсам бораманми! Мен марказдан бошқа жойда бир кун тураолмасман.

— Марказда нима иш қилаяпсан?

— Ишлаганим йўқ, оч қолибманми?

— Болаларинг йўқми?

— Йўқ.— (Манзура «ҳайрият» деб қўйди кўнглида). Бу дун'ёга бола боққани кепманми, ўртоқ.— Шундан кейин Назокат бир ҳарбий кишига эрга чиққани, унинг фронтда ўлиб кетгани ва ҳозир унинг номига жуда катта пенсия олиб тургани ҳақида гапирди. У, бу гапларни, ҳатто эрининг ўлгани ҳақида ҳам, семичка пўчоғини туфлаб ташлагандай, бефарқ гапирарди. Унинг юзида на қон, на ҳаёт— кўзида на олов ва на ҳаётга муҳаббат сезилар эди. Манзура унинг қиёфасидан жирканабошлади.

— Ўзингни бахтли деб биласанми? — Назокат Манзуранинг товушидаги асабийликни пайқамади ҳам.

— Бўлмасачи,— деди у ва оғзини катта очиб эснади, қўлининг сирти блан қуюқ қизил бўёқ суркалган лабларини тўсди.

Манзура хайрлашиб кетишга шошилди.

Бахт ҳақида эснаб гапирган жувон унинг газабини келтирди. Бу энди Нуриддинов эмас, бу Азиз ҳам эмас. Нуриддинов блан Азиз — бахслашса арзигулик одамлар. Уларга ниманидир тушунтириш керак, холос. «Тушунтириш» ҳам оғир иш-ку, лекин унинг натижаси

албатта бўлади. Манзура бундай натижани сўнгги кунларда Азизда кўрабошлади.

Назокатчи? Манзуранинг назарида, у энди ҳаётий завқини ҳам, мақсадини ҳам йўқотган, қалбсиз, ҳиссиз, бефарқ ва жонсиз одам.

Манзура Азизнинг иш кабинетида ўтирганича, мана шундай узоқ хаёл сурди. У баъзан дарпардани қия очиб, кўчага қараб кўяр, лекин Азиздан ҳамон дарак йўқ эди. Азиз сўнгги кунларда ишдан кеч келадиган бўлиб қолди. Илгарилари иш кабинетида у Манзурани кутарди, энди эса Манзура уни кутади-ган бўлди.

Азиз келганда Манзура дераза ёнидаги юмшоқ курсида бошини қуйи солиб ўтирган эди. Инженер кийимини ечиб, юз-қўлини ювиб кирганда ҳам уни ҳамон ўйга чўмган, бир нуқтага тикилиб ўтирган ҳолда учратди. У хотинига узоқ қараб турди ва бирдан юраги орқага тортиб кетди. У нега бу қадар ғамгин? Она-сидан қайғули хабар келган бўлмасин! Ўтган ҳафта Тошкентдан келиб, кекса онасининг беморлиги ҳақида сўзлаган эди.

Азиз аста юриб бориб унинг бошига қўл қўйди. Манзура сесканиб бош кўтарди. Унинг катта кўзлари ичига тушиб кетган, юзида ҳорфинлик сезилиб турарди.

— Нима бўлди, Манзура?

— Ҳеч, нега мунча кеч қолдинг?

Гапнинг рости — Манзура унинг кеч қайтганидан хурсанд эди. Умуман сўнгги кунларда инженернинг иш соатидан кейин цехда қолиб завод ҳаётига аралашабошлагани Манзура учун қувончли бир ҳол эди.

— Янги ўрнатиладиган печънинг жойини, чертёжларини кўрдик,— деди Азиз самимийлик блан ва қўлидаги китобини шкафга қўйди. Бу китобни Манзура муқавасининг рангиданоқ таниди ва шкафга пастдан қараб қўйди: «В. И. Пугачев. Пўлат эритишнинг янги технологик режими», Василий Ивановичнинг бу китоби завод китоб дўконларига кечагина келган эди. Манзура уни Азизнинг қўлида кўриб, Нуриддинов блан бўлган можародан кейинги кўнгилсиз хаёлларини унутди. У ичидаги қувончини қийинлик блан яширди. Янги ўрнатиладиган печь ўрнини бориб кўришдан мақсадинг нима, бу китобга қандай қарайсан, деб сўрамоқчи эди, негадир сўрамади ҳам. Дарров овқат тараддудига тушди. У жуда руҳланиб кетди, бу гал Марусяни ҳам ёрдамга чақирмади, самоварни ҳам енгил кўтариб столга қўйди, дастурхонга мумкин қадар мазалироқ нарсалар қўйгиси келарди.

Эшик тақиллади. Сатторовнинг ишдан келганини билган Маруся ҳар куни шу пайтда кечки овқат ҳозирлашга келарди, ўша бўлса керак. Броқ ичкаридан Азизнинг ўзи чиқиб эшик очишга шошилди, дарвоза ёнига машина келиб тўхтаганини деразадан кўрган экан.

Сра кутилмаган меҳмон — Данилов кириб келди. У ишдагидай эмас, ёқаси очиқ, эскироқ пальтосини елкасига солган, худди бекорчиликдан қўшнисиникига ҳангамалашиб ўтиргани кирган кишидай, кўринишда ташвишсиз, қувноқ эди.

— Қайнонангиз севган куёв экансиз, Яков Владимирович, самоварни энди столга қўйиб эдим,— деди Манзура беҳад хурсанд бўлиб.

Бу азиз меҳмон эди. Бунинг устига Манзура унинг нима учун келганини ҳам тахминан пайқаб турарди. Ҳой-наҳой, Солижон унга ҳамма воқиани ҳикоя қилиб берган бўлса керак. Манзура шундай деб ўйлади.

Чиндан ҳам шундай эди. Солижон инженер Сатторов блан Манзура ўртасидаги келишмовчилик ҳақида муфассал айтиб бергандан кейин, Данилов бу ҳақда узоқ ўйлади. У Сатторовни чиндан ҳам ҳалигача чуқур билмас экан. Ўзининг бу хатосини оғир кечирди, кечалари уйда анчагача уёқдан-буёққа юриб, одамлар ҳақида, айниқса Манзура блан Сатторов оиласи тўғрисида бир-бир ўйлаб чиқди. Солижоннинг Сатторов ҳақидаги гапларини чаққанда, у ўзини оиласида қандайдир бир бемор бордай ҳис қилар, худди шунинг учун безовталаниб, уйқи ололмас эди.

Мана бугун ниҳоят инженернинг оиласига келди. У суҳбатга мумкин қадар шахсий, самимий тус беришга, дастурхон ёнида анчайин гаплашиб ўтириш учун келгандай кўринишга уринди.

— Иш ҳам ҳаммамизни тоза чарчатипти,— деди у пиёлага лимон тилимини солиб,— курорт-пурорт масаласини ўйлаганингиз йўқми, инженер?

Азиз ўнғайсизланиб қолди. Манзура буни Азизга пичинг деб тушунди ва «бошлади» деб қўйди ичида.

— Ишни ташлаб кетадиган хонаси эмас, Яков Владимирович,— деди Сатторов.

— Ҳа, шундай. Айниқса мартен цехида қиёмат бўлаяпти. Мартеннинг командирларидан бири олдида цехни кўтариб мақтасак унчалик

қулай бўлмас, лекин тўғриси айтиш керак, цехингиз сафнинг олдида ёриб бораяпти. Ҳарбийда буни «клин» дейди.

Манзура Даниловнинг сўзларини кўнглида изоҳлаб турарди: «Командир, гўё мақтасангиз гангиб қоладиган ютуқлари бор».

Болқошиқ блан чой кавлаганда Азизнинг қўли қалтирагани билинди. Манзура уни бу гапларни ўзига оғир олаяпти деб тушунди, унга раҳми келди. Гапни бошқа ёққа бурмоқчи бўлибми, бугун Нуриддинов блан бўлган жанжал ҳақида сўзлай бошлади.

— Бир чеккаси, Нуриддинов ҳам ҳақ,— деди Данилов,— бу катта янгиликларнинг биттаси ҳам йиллик программада кўзда тутилмаган. Лекин бу ижодий янгиликлар шу қадар куч блан ўпириб келаяптики, программани бочканинг чамбаридай нарса деб ўйлайдиганларнинг ҳолига вой. Ҳечқанақангги план бизда яшириниб ётган имкониятларнинг ҳаммасини ўз ичига ололмайди, бу имкониятлар иш давомида очилиб бораберади. Айтганча, мен сизларга кўрсатганим йўқ, Шубладзедан телеграмма келди. ИРКБ да унинг бошчилигида ишланган чертёжлар тасдиқ бўлипти. Канавага платформа киради, ковш, қолиплар ҳам платформа устида бўлади, пўлат тўғри прокатга ўтиб кетаберади. Ускуналар заказга қабул бўпти.

— Програмада йўқ деб, буни тўхтатиб бўлармиди! — деди Манзура қувониб.

— Асло! Бу янгилик программани ёриб чиқарди ва янги норма яратади. Шунинг учун бу осон иш эмас, Нуриддиновларнинг сочини тик-

ка қилади, уларга бу қалтис ва хавфли бўлиб кўринади.

— Ҳали, бизнинг шунга ўхшаш бирнеча проблемаларимиз бор, Яков Владимирович,— деди Манзура.

— Ҳа, бор. Шунинг учун ҳам келаси йил плани бизнинг ИРҚБ блан ҳисоблашмай иложи йўқ.

— Ҳисоблашмаганига қўймаймиз ҳам.

— ИРҚБ нинг келажаги зўр. У завод юрагининг олови бўлади. Ҳозир бу оловнинг ҳароратини сезмаган ишчи қолмаяпти.

«Яна қайтиб келди» деб ўйлади Манзура ва Азизнинг оқ тушган чекка сочига қараб қўйди.

Ташқаридан келган оёқ товушлари баҳона бўлди-да, Азиз ўрнидан турди. Василий Иванович блан Солижон кириб келди.

— Э, ўртоқ Данилов, шу ерда экавсиз, кўнгилдагидай иш бўлди,— деди Василий Иванович ва мўйловини тортиб силади. Солижон, кўришиб бир чеккароққа ўтирди. У, Манзуранинг диссертацияси Тошкентда қандай қабул қилинганлигини билишга шошилиб отасига эргашиб келган эди. Бошқалар бундан кўра зарурроқ иш блан келгандир деб ўйлаб, ўзини ортиқчадай ҳис қилди у. Лекин Манзура уни қистаб стол ёнига ўтқизди.

— Китобингиз блан табриклаймиз, обер-мастер,— деди Данилов ва яна қўл берди. Азиз ҳам ўрнидан туриб қўл узатди ва самимий табриклади.

— Сафарлар қалай бўлди?

— Узимга ташвиш ортдириб келдим, Яков Владимирович. Ҳамма ишни қилди-қилди

Максим Романович қилди. Дўстингдан топ, дейдилар.

— Хўш?

— Институтда лекция ўқийсан дейишди. Максим Романович тавсия қилипти.

— Ҳа, жуда соз! Бу нега ташвиш бўлади?

— Ие, мен лекция ўқиб юрибманми, қандай бўлади — қандай қўяди, йўл-йўриғини билмасам. Программасини беришди, олиб келдим. Ҳаммаси билган нарсам-у, буни лекцияга айлантиришни айтинг.

— Билган нарсангиз бўлса, бас,— деди Манзура. У ниҳоятда шод эди, меҳмонларга чой қуйишни ҳам унутаёзган экан, бирдан эсига тушиб, шошиб қолганидан пиёлани синдириб қўяй деди.

— Заводдаги ишларим нима бўлади?

— Ойига неча соат экан?— сўради Данилов.

— Бекободнинг йўлини ҳисобга олиб, ҳафтасига бир марта, 4 соатдан қўйишди.

— Жуда яхши, ўртоқ профессор.

— Профессор деганингизча бор, институт илмий советига а'зо ҳам қилиб олишди. Бу Максимга ошна бўлганингиздан кейин профессор бўлмай нима бўлар эдингиз.

— Максим Романович — баҳона,— деди Данилов, — бунинг сабаби бошқа жойда.

Данилов бу «сабаб» ҳақидаги гапни узоқдан айлантриб келиб гапирди.

— Ёшлигингизда,— деди сўзининг охирида,— сизга ўхшаган бир чол ишчи олдингизга келиб: «Институтда лекция ўқийдиган бўлдим» деса, жинни бўлиб қолипти деб уйдан ҳайдаб чиқарардингиз, тўғрими? Мана, ҳозир

кўриб турибсизки, бу уйнинг хўжайинлари сизга хурсандчилик блан чой қуйиб бериб ўтирибди.

Ҳамма кулди, Данилов ўрнидан турди. Василий Иванович блан Солижон ҳам хайрлашдилар. Манзура Даниловни узата чиққали учун Азиз бу меҳмонлар блан машинагача бирга чиқди. Данилов блан Манзура машина ёнида анча гаплашиб қолишди. Манзура яна Нуриддинов ҳақида гапириб, ҳали ўйлаб қўйган саволини берди:

— Одам нима учун шунақанги бўлиб қоларкин?

— Бунинг сабаби шундаки, у одамларнинг фикри-хаёли тор бўлади. Улар хонаки, оилавий доирада фикр қиладилар. Ўзларидан четга чиқаолмайдилар.

Манзура бу жавобга қониқди. Чиндан ҳам, ўйлаб кўрса, Нуриддиновда ҳам, Азизда ҳам, Назокатда ҳам шу иллат бор. Нуриддинов нуқул: «Мен», «Менинг цехим» дейди. Азиз «Фан уй ишим, шахсий ишим» дейди. Назокатни бўлса қўяберасиз, у ўзидан бошқани бор деб ҳам ўйламайди.

Данилов кетганидан кейин Манзура бу ҳақда ўйлаб, анча туриб қолди. У бирдан сесканиб кетди, баданига совуқ тер чиққандай бўлди. Узимчи? «Хонаки, оилавий доира...» Мен Азизнинг хатосини бўйнига қўйиш учун неча вақтдан бери куйиб пишаман. Бошқаларга, Нуриддиновга шундай қилдимми? У блан талашишдан нарига ўтдимми? Йўқ! Нега? Азиз менинг эрим-у, Нуриддинов менга қариндош эмас, шунинг учунми? Бу «хонаки», «оилавий фикр қилиш» нинг ўзи эмасми?..

Данилов Манзуранинг бошқалар ҳақидаги саволига жавоб бериб, унинг ўзига танбиҳ бериб кетган экан қараса...

Манзура шу хаёллар блан ичкарига кирганида Азиз стол четида бошини икки қўли орасига олиб ўтирарди. У бугунги суҳбатнинг бошидан охиригача ўзини бутунлай бегонадай ҳис қилиб ўтирди. Завод ва коллектив ҳаётидан шу қадар четга чиқиб кетган экан. Тағин бу заводнинг, бу коллективнинг энг обрўйли одамлари унинг уйида бўладилар, унинг ишини мақтайдилар. У блан маслаҳатлашадилар, унинг ҳаётига қизиқадилар... Хайф-э, коллективнинг сендақанги а'зосига, сендақанги мақтовли командирга.

Бу фикрлардан Азизнинг чакаги тарс ёрилгудай оғриб кетди. Кўзида ўт чақнади.

Суҳбатнинг Азизга қандай таассурот қолдирганини билишга қизиқиб, ташқаридан шошиб кирган Манзура, эрининг бу ҳолатини кўриб қўрқиб кетди.

— Азиз, чой ич...

VIII

Василий Иванович блан сталевар Шералиёв Марказий лабораториянинг иш кабинетларидан бирида ўтиришибди.

— Хўш, ҳалиги масала ҳақида қачон бапуржа гаплашиб оламиз? — деди Василий Иванович.

— Хўп, гаплашдик ҳам, дейлик.— Шералиев елкасини қисиб, қулочини ёзди,— биз нима қилаоламиз?

Василий Иванович сталеварнинг юзига тикилганича столдаги чизғич асбобларни бир қўли билан четга сурди-да, ўрнидан турди.

— Ие,— деди у Шералиевга яқинлашиб,— олдин бундай ўзаро гапни пишитиб олгандан кейин, шартта Даниловнинг олдига бормай-мизми! ИРҚБ ни ташкил қилишда қандай бўлган, эсингдами? Яна бир қизиқ жойи шундаки, бу гапни Даниловнинг ўзи бошдаёқ айтиб қўйган: ядро деган! Эсингда борми?

— Ҳа.

— Балли, демак энди биз бу масала билан Данилов ёки директор ҳузурига кирсак, бир янгилик кўтарган бўлмаймиз, балки унинг ўша фикрини эсига солган бўламиз, я'ни пастдан сигнал берамиз: хўш қани, ака, чунончи, шу масала пишиб қолди, энди нима дейсиз, мана биз тайёрмиз!

Аппаратхонадан чиқиб келган Манзура гапнинг мавзуини дарров пайқади.

— Менинча, бу масалани ҳозироқ гаплашиб олсак. Сал туриб инженер-сталевар ҳам келиб қолади.

Кравченкони москвали йигит деб атовчилар камдан-кам учрайдиган бўлиб қолди. Бу, унинг энди бекободли бўлиб кетганидан ёки ёши улғайиб қолганидан эмас. Институтда давлат имтиҳонини топшириб, диплом ёқлаб, инженер номини олганидан кейин уни «инженер-сталевар Кравченко» деб атайдиган бўлишди. Заводда сталевардан чиққан биринчи инженер бўлгани учун кўпинча унинг фамилиясини ҳам айтмай тўғридан-тўғри: «Инженер-сталевар» дейишади. Шундай деганда ҳамма албатта Кравченкони тушунади. Бу ном

йшлабчиқаришда янги ва мағрур янграб эшитиладиган бўлганидан жуда тез тарқаб кетди, шунинг учун ҳам «Москвали йигит» ўрнига, кўплар «Инженер-сталевар» деб айтадиган бўлиб қолишди.

Кравченко ҳам етиб келди. Солижоннинг йўқлигини ҳисобга олмаганда (у сменада эди), «арбоблар» лабораторияда тўла жам бўлишди. ИРҚБ заминида заводда политехника институтининг филиалини очиш масаласи қизгин муҳокама қилинабошлади.

Василий Иванович бу масалани кўтаришга вақт етганлигини исботлашга ҳаракат қилди. У институтда ҳам олимлар била бу ҳақда гаплашиб кўрганини, бу фикрни ҳамма мақуллаганини айтди.

Лекин Манзура шошмасликка, аввал мустаҳкам замин тайёрлаб олишга, ишни пухта қилишга чақирди.

— Менинг фикримча,— деди у ақлли, ўйчан кўзларини Василий Ивановичнинг кўзларидан узмай,— биз аввал ИРҚБ нинг маълум йирик ишларини бир якунлаб олишимиз керак.

— Йирик ишлар ҳаммага маълум,— деди Шералиев устозининг тарафини олиб,— Василий Ивановичнинг китоби чиқдими-чиқди. Сизнинг диссертациянгиз нашр қилинадими — қилинади. Бош инженер группасининг проблемаси ҳал бўлиб амалга ошаяптими — ошаяпти...

— Мана яқинда профессор Назаров прокатда катта ўзгариш ясайди,— деб илиб кетди обермастер шогирдининг сўзини.— Бугун Шера-

лийевнинг «яшин тезлиги» даги 23-нчи қўйиши. ни кўрдик. Доцент Зокиров бошчилигидаги группанинг иши тугалланиш олдида турибди. Тўла автоматлаштирилган 3-нчи печь шу ҳафтада синовдан ўтади,— Василий Иванович икки қўлидаги ҳамма бармоқларини бир буклаб, яна бир очиб бўлгунча санади,— мана буларнинг ҳаммаси ИРКБ ишларининг якуни эмасми?

Манзура бармоқларининг учи блан столга таянганича узоқ ўйлаб қолди.

— Йўқ,— деди у ниҳоят яна э'тироз билдириб,— биз институт очиш ҳақида таклиф киргизиш олдидан, аввало, ИРКБ да етишган кучларни ҳисобга олишимиз керак. Ишчиларнинг сиёсий ва техника ўқиши, инженерларнинг диссертация ишлари, фан кандидатларининг илмий мавзулари уларнинг ишлабчиқариш блан қанчалик боғлиқ эканликлари... Ниҳоят ИРКБ коллективининг маҳсулот сифати ва ҳажмини оширишдаги, заводнинг рентабель ишлашидаги ролини аниқлаб, буни кўрсатиб беришимиз керак.

— Тўғри,— деди инженер-сталевар,— ИРКБ да қўзғолган проблемалар ҳаммаси ҳал бўлсин; бу ишлар ва бундан ташқари 964 та ихтиро'чилик ва рационализаторлик таклифи заводга нима берди — бу аниқлансин; энг яхши ихтиро'чилик ва рационализаторлик таклифи учун э'лон қилинган конкурсимиз якунлансин. Шундай бўлсинки, мана бизнинг илмий-ижодий кучларимиз фалонча, мана, давлатга пландан ташқари келтирган фойдамиз фалон миллион — деб пеш қилаоладиган бўлайлик. Кейин дадил таклифимизни қилаберамиз.

— Биз ҳозир фалон миллион эмас, 16 миллион деб дадил айтаоламиз!— деди Шералиев гап орасида.

Василий Иванович бу суҳбатнинг анчайин бир ўзаро мунозара эканини унутиб, мажлисдагидай қўл кўтарди, ҳечким унга сўз бермасам ҳам ўрнидан туриб гапирабошлади. Лекин, Шералиевнинг фикрича, у гапининг охирини бўшаштириб юборди.

— Мен эртадан бошлаб институт очиш керак демоқчи эмасман. Лекин ҳозирдан бу масалани кўзда тутиш, буни ўртоқ Даниловга эслатиб туриш, қўйида шунга замин тайёрлаб борилаётганини айтиб қўйиш ва ҳозирдан маслаҳатлашиб бориш зарур, деб топаман.

Кўча эшиги олдида машина гудоги эшитилди. Суҳбатда ўтирганлар бу «Победа»нинг овозини танир эдилар, ҳамма деразадан ташқарига қаради.

— Данилов блан директор!

«Арбоблар» бир-бирларининг кўзларига қарашди.

— Ҳозир иккаласини ўртага оламиз,— деди Василий Иванович кўрсатгич бармоғини тикка кўтариб. У курсини стол ёнига жилиштириб ўтирди-да, икки қўлини столдаги кўк бахмалга қўйди. Бошқалар унинг атрофини ўраб ўтирдилар. Ўртага жимлик чўкди. Оёқ товушлари кабинет қаршисига келганда ҳамманинг кўзи эшикда эди. Лекин дук-дук этган оёқ товушлари кутилган жойда тўхтамай, ўтиб кетди.

— Максим Романович ёнига кириб кетишди чоғи,— деди Манзура паст овоз блан, ҳамма «шундай» дегандай бош силкиди.

Улар Данилов ва директор орқасидан киришга қарор бердилар.

Профессор Назаровнинг лаборатория биносида «хатлаб олган» кабинети эаг ичкариги бурчакда эди. «Арбоблар» Манзура бошчилигида аппаратхона ва катта залдан ўтиб, профессор кабинетига яқинлашдилар. Улар ов пойлаб из қидиргандай, имлаб гаплашишар эди. Бошқа ҳечким жур'ат қилмагандан кейин, Василий Иванович шапкасини қўлига олиб, эшик дастасини тортди. Унинг кетидан бошқалар ҳам бир-бир кириб борди.

Завод раҳбарларининг профессор блан суҳбати қизғин эди. Максим Романович «бирпас ўтириб туринглар» дегандай, жой кўрсатдида, гапини давом этдирди:

— Мана шу ма'лум профильдаги гуруппаларнинг ҳарбири ўзи бир кафедра. Биз ўйлаган муассаса институт филиали деб аталиб, унинг кафедралари техника илмий-текшириш ишларини ҳам, ўқиш-ўқитиш ишларини ҳам олиб борадиган бўлиши керак, ўртоқ директор.

— Тўғри, мумкинми, ўртоқ директор,— деди Василий Иванович ўзини тиёлмай,— ИРҚБ коллективнинг тўртдан уч қисмини эгаллаб қолди, унинг илмий асосга қурилган бир маркази ҳам бўлиши керак.

Манзура ўрнидан турди-да, худди шу оҳангда гапни тўхтатмай давом этдириб кетди:

— Бу чинакам ишчилар институту бўлади. У коллективдан ажралган кичик бир илмий доира бўлмайди, у ишчилар ижодий ташаббусининг ташкилий формаси бўлган ИРҚБ дан ўсиб чиқади, оддий сталевардан инженерларимиз бор, коллективимизда ижодкор нова-

торлар, фан кандидатлари, профессорларимиз бор. Ўртоқ Шубладзе яқинда техника фанлари доктори деган даража олиш учун диссертация ёқлайди. Институт очиш ҳақидаги масалани ҳозирдан ўйласак, менингча хато қилган бўлмаймиз.

Ҳамма Даниловга қараб қолди. Унинг кўзларида гўё ўт йилтилар, чеҳрасида фахр ва қувонч нурланиб турарди. У гавдасини курсининг орқасига эркин ташлаб, гўё ҳамманинг кўзига бир йўла, меҳр блан қаради:

— Коллективда бугун шундай эҳтиёж туғилганини пайқаб, бу ҳақда аниқ кенгаш беручи ва талаб қўючи илғор кишиларсизлар, заводнинг фахри ва шарафисизлар, бу ниҳоятда қувончли ҳодиса! Сиз коллективдаги барча кишиларимизнинг энг зарур, энг соф фикрини ифодалай биласиз. Сиз блан биз коллективни яна олдинга етаклайдиган ҳарқандай янги тадбирни ҳал қилаоламиз.

— Институт масаласини йил бошида, албатта, алоҳида масала қилиб қўямиз,— деди директор,— ишонаманки, ҳукуватимиз бу ташаббусни қўллайдди. Лекин бунинг учун пухта тайёрланиш керак. Коллективнинг илмий-ижодий кучларини фаоллаштириш, буни эса меҳнат унумини кўтариш, ишлабчиқариш технологиясини яхшилаш, маҳсулот сифати ва ҳажминини ошириш блан боғлаб олиб бориш шарт. ИРҚБнинг бутун кучи аниқ бир мақсадга йўналтирилсин: Металлургия ишлабчиқаришининг бутун жараёнини ўз ичига оладиган, материаллар ҳаракатини тўхтовсиз ягона оқимга бирлаштиручи, тўла комплекс механизация! Мақсад мана шу. Йил охирида мана шу

Йўлдаги ишни якунлаймиз ва ҳалиги олийжаноб таклифни ўртага кўндаланг қўямиз.

Бу сўзлардан ҳамма қониқди. Суҳбат тугаб «арбоблар» чиқа бошлаганда Назаров Василий Ивановичдан сўради:

— Сизлар менга бир иш блан келган эдинглар шекилли?

— Ҳа, ҳа.

— Хўш, ҳал қилмаймизми?

— Ҳал бўлди, Максим Романич, раҳмат.

Икки дўст оғир тошни аста юмалатгандай, кексаларга хос салмоқ блан анчагача кулишди.

— Шундай денг... хи-хи-хи.

— Шундай... ха-ха-ха.

IX

Манзура уйга келгандан кейин бугунги суҳбат ҳақида Азизга узундан-узоқ сўзлаб берди. У жой-жойи блан ўзининг орзу ва туйғуларини, ба'зи масалаларга нисбатан ўз шахсий фикрларини ҳам завқ блан айтиб ўтди. Гапиртанда ғоятда жонланиб ва ҳаяжонланиб, келгусининг тасаввур этилган воқиаларига киришиб кетди.

Лекин гапини тамом қилиб, Азизга астойдил тикилгандан кейин бирдан руҳи тушиб, ҳавсаласиз ўрнидан турди. Азиз гўё ҳеч нарсани эшитмаётгандай, ёғоч бўлиб қотган эди. Унинг кўзлари нома'лум бир нуқтага бефарқ тикилган, елкаси мукчайган, икки қўли жонсиздай осилиб тушган эди.

У аввал Манзуранинг гапини бирор ерига худди игна санчилаётгандай безовталаниб, би-

ров ширин овқат еяётганда суқ блан қараб турган оч кишидай тамшаниб тинглади. Хотинининг завқли ҳикояси энг мароқли авжигачиққанда, ширин овқатдан ўзига бироз бўлса ҳам улуш тегишидан умид узгандай оқариб, бутун а'золари шалпайгандай бўлди-қолди. Бу вақтда у гапни эшитмай, фақат ўзи ҳақида аламли ўйлар ўйлади, кейинроқ эса ўйлашдан ҳам тўхтади, тинглашдан ҳам. У гўё оппоқ девор эди.

Манзура гапини тугатганидан кейин бир атрофга қаради, бир эрига. Тани жимирлаб кетди. Уй совуб кетгандай кўринди унга. Голланд печи гувуллаб ёнаётганига қарамай, қуруқ ўтиндан яна устма-уст ташлаб қўйди. Шундан кейин нима қилишини билмади. Гултувак қўйилган чорпоя устидаги чарм қўлқопни олиб ёжимлади, яна текислади, чўзди ва тағин жойига қўйди. Циферблатдаги рақамлари бўртиб чиққан япасқи стол соати оқсоқнинг оёқ товуши сингари «так-тук»ини тинмай такрорлар эди.

— Анча вақт бўлиб қолди,— деди Манзура гўё бу оғир жимликнинг азобини сезмагандай.

— Ҳа, ухлаймиз...— деди Азиз. Икки қўлини курсининг суянчиғига тираб ўрнидан турдида, ёзув столи ёнига келди.

Манзура ўзини беғам кўрсатишга уриниб, жиндак керишган киши бўлди-да, ухлагани чиқиб кетди.

Уйқи қаёқда дейсиз. Азизнинг иш кабинетидан чиқиши блан, докторхонада оғир касални кўриб чиққан одамдай, вужудини ҳаяжон босди, чиққан эшигига икки марта қайрилиб қараб, ётоқхона эшигига яқинлашди. Нотинчли-

гига қараганда эрининг ёнига қайтиб кириши керак эди, негадир қайтмади, беихтиёр кирди-да, ётди.

У, бир қарашда, Азизнинг бу ҳолатини тушунгандай бўлар, у ҳозир касалдан тузалиш олдидан баланд иситмани — оғир кризисни кечирмоқда, деб ўйлар эди. Броқ унинг ранги-рўйини кўз олдига келтириб, яна қўрқиб кетарди—бундай кризис вақтида бемор ўлиб қолиши ҳам мумкин. Бордию у ҳали ҳам ўз фикрида бўлсаю, Манзуранинг гапларига ғазаб блан қараган бўлса... у ҳолда... унинг ўлгани шуда... Ғазаб блан қараган бўлсаю, севган хотинини юз-хотир қилиб, мудҳиш э’тирозини ичига ютган бўлса... ундай бўлса бу унинг заҳар ютгани. Ундай бўлса бу Манзура учун унинг ўлгани...

Тахминан икки соат ўтгандан кейин иш столи ёнида қоғоз шитирлади. Манзура нафасини тийди. Унинг оёқ товуши. У ётгани чиқаяпти... Йўқ, чиқмади. Яна қоғоз шитирлади. Манзура кроват пружинасининг ғирчиллашидан ўлим шарпасидан қўрққандай қўрқиб, ўрнидан турабошлади. Аввал бир оёғини, кейин иккинчисини йўлборс терисига қўйиб, аста тикланди. Нафас олиб-олмай, қоронғи залга чиқди ва иш кабинетининг эшигига яқинлашди. Эшикнинг сутранг, бужур ойнаси орқали Азизнинг шарпаси кўринарди. Ана, у хонанинг ўрталигида тикка турибди, тунги халатга ўралган гавдаси узун, сийрак сочлари тўзғиган, елкаси мукчайган... қўлида эҳтиёт блан тахланган бир талай қоғоз. Қоғозни у икки қалтироқ қўли блан кўкрак бўйи кўтариб, уни кўзи блан тешиб юборгудай тикилиб турибди. Ана,

бирдан титраб кетди, кўзини қаергадир, шипга, тикиб, қўлидаги қоғозни ғазаб блан ғижимлади. Кўкрагига босди. Уни гўё биров печь томонга итарди... Голланд печининг чўян қопқоғи тарақлаб очилди-ю, эшикнинг бужур ойнаси қизариб ловуллаб кетди...

Манзура эшикни очмоқчи эди, дармони етмади. У ўзининг юрак тепишидан бошқа ҳеч нарсани эшитмас эди ҳам, сезмас эди ҳам. Гўё ҳаммаёқни аланга ўраб олди, гўё ўт ичидан ташлаб қочишга бирор эшик ё дераза йўқ...

Бужур ойнанинг қизиллиги пасайган сари Манзура ҳушини йиғарди, шу ҳолатда беш минут, ё минг минут ўтди. Манзура қаерда турганини пайқашга уринарди, энди юрак товуши эшитилмай, ҳаммаёғи қалтирай бошлади, ойнага тикилиб ҳеч нарса кўраолмади. Қўли беихтиёр эшикни очиб юборди...

Печьнинг чўян қопқоғи очиқ, печь оғзида юпқа қоғоз кули чил-чил синарди. Азиз ғижимланган қоғозларни кўкрагига босиб, печь яллиғига тикилиб турибди. Манзура югуриб кириб уни қоғозлар аралаш қучоқлади.

Инженернинг нафаси тез, а'зойи бадани совуқ терга ботган эди. Улар иккиси ҳам чойқоғоздай шитирлаётган кулга, дам ёлқинланиб, дам тутаб ёнаётган печьга узоқ тикилиб турдилар.

Манзура ғижимланган қоғозларни тартибга солиб. эҳтиёт блан столга қўйди. Печь қопқоғини ёпди ва яна Азизнинг қаршисида туриб нимадир ёлборгандай унинг кўзига тикилди:

— Менингча буни бутунлай ёқиб юбориш

шарт эмас. Гал келганда, вақт-соати блан бу ҳам...

* * *

Қўмир қалам блан чала чизилган рақамлар бирнеча марта ўчирилиб, устига яна ёзилган, ба'зи катакларда савол ва «Х» аломатлари бор эди. Манзура столда ярмидан очиб қўйилган китобга қўлини қўйиб, рақамларга кўз тикди.

— 4-нчи печь,— деди ўйланиб.

— Янги конструкциянинг асосий параметрлари.

Манзура унга қайрилиб қаради, столга орқаси блан суянди. Улар қарама-қарши туриб қўл ушлашдилар. Манзура бахтиёр эди. У Азиз блан биринчи кўришган кунларини, у ҳақда тоқатсизлик блан ўйлаган, кутиб интизор бўлган оқшомларини эслади. Сўнгра бир йилгача у Азизни гўё йўқотган эди. Ба'зан умидсизланди, қийналди, кескин бахслардан кейин ўзи тасаввур этган Азизнинг қиёфасини ҳам хира кўрабошлади. Аммо у ҳамон олишди, дўстларига таянди.

Мана оқибатда у Азизни, ўзи истаган Азизни топди. Ҳозир у шод, ҳозир улар рўба-рў турибдилар. Манзура бундай кунлар бўлишини олдиндан биларди. Бу кунлар Манзура учун, айниқса Азизнинг ўзи учун, ҳатто коллектив ва ИРКБ учун ҳам муҳим эди.

Бу кунларнинг шодлигини Азизнинг ўзи ҳам сезмай қолмади, у бирнеча ҳафтадан бери бошига ўрнашиб қолган бир фикр ҳақида завқ блан сўзлай бошлади.

— Мана бу ажойиб режим,— деди Сатторов столдаги очиқ китобни қўлига олиб. Бу Василий Ивановичнинг янги китоби эди.— Менинг янги реконструкциям обермастер кўрсатган имкониятларга асосланади. Қўлимизда пўлат эритиш технологиясининг бундай ижодий режими турган бир пайтда 4-нчи печьни эски конструкцияда қуриш бема'ни бўлар эди.

— Биночи?

— Хикмат шунда-да! Цех биноси ўзгармайди. Эски пойдевор ва бор ускуналар асосида, бинонинг ҳозирги тузилишига мос ҳолда, бир ярим баравар ошиқ маҳсулот берадиган янги печь қураман. Бунинг учун печьнинг туб сатҳи кенгаяди. Мана асосий параметрлар.

Манзура рақамларга тикилар, лекин ҳеч нарса англамас эди. У ҳозир буни англаш шарт ҳам эмас деб ўйларди, чунки шу топда асосий нарса бу рақамларда эмас. Ҳозир унинг кўнглига рақам сиғмайди, у яйраган шод қалбига чексиз эрк беришни истайди. Азиз! Мана унинг Азизи! Ана унинг сал оқ тушган чекка сочлари, ўйчан кўзлари...

—Бундай печьда Пугачев режими блан иш-лаш учун ковш ҳажми ҳам ўзгариши керак,— деди Сатторов,— кранларнинг кўтариш кучи ҳам ҳисобга олинади.

Манзура энди унинг сўзларини эшитмас, ҳорғин юзига тикилиб, унга ўзининг самимий меҳрини билдиргиси келар эди.

— Азиз, бугун чарчагандирсан, энди дам ол.

— Ҳали 2—3 ойлик иш бор,—деди инженер ва хотинининг меҳр тўла кўзларига кўзи тушди,— шу ҳафтада ҳечам иш қилаолганим йўқ.

— Йўқ, бу ҳафтада оғир иш қилдинг. Менинча, энг асосий ишни шу ҳафтада тамомладинг.

Манзура ўша кундагидай ловуллаб ёнаётган печьга қаради ва Азизнинг жиндак оқ аралаш сочларини силади...

Х

Машина цех дарвозаси ёнида кескин бурилиб бирдан тўхтади. Гилдирак тагидан учган майда тош юмалаб тўхтамаган эди ҳамки, кабинадан Манзура, орқа эшикдан Василий Иванович тушди. Обермастер билагидан янги енгил пальтосини елкасига солиб олди. Улар цехга кириб ўнгдаги кийимхонага қайрилганларида Максим Романовичга дуч келдилар. Профессор комбенизонини елкасига ташлаб, бир қўли блан эндигина иссиқ душда ювилган сочларини тараб келарди.

— Хўш, Василий Иванович, кафедрада ишлар қалай?

Обермастер Тошкентдаги, институтдаги ишлар ҳақида, Назаров қўл остида ишлаётган аспирантларнинг иши ҳақида гапириб берди. Профессор кафедра ҳаётидаги янгиликларни эшитиб жуда қувонди. Бу икки кекса дўстнинг бир-бирига самимийлиги, сўнгги ойларда яна ҳам ошган эди.

— Ростини айтсам,— деди профессор обермастернинг енгидан кўзга илинар-илинмас бир соч толасини бармоқ учлари блан олиб,— яқин кунгача бир-биримизни дўст деб юрганимизга ҳайрон бўламан. Одам дўстининг касбини билмаса ўзини унга дўст ҳисобламаса

ҳам бўлар экан деб қўйдим. Мен сенинг юрагингни энди билиб олаяпман.

— Печингни дегин.

Уччови ҳам енгил кулиб қўйишди.

— Ҳа, бу ҳам тўғри,— деди профессор,— печингни десам ҳам бўлади.

— Мен ўзимни яқин вақтгача металлург деб юрганамга ҳайрон бўламан.

— Ҳа, ҳа, менинг ҳам шу завод блан боғланганимгача бўлган даврдаги профессорлигим қуруқ номга ўхшаб кўриниб қолди.

— Демак энди сиз — профессор бўлибсиз,— деди Манзура Назаровнинг кўкрагига туртиб,— сиз эса металлург бўлибсиз,— у Василий Ивановичнинг ҳам кўкрагига туртиб кўрсатди ва яйраб кулди,— бу янгилик-ку!

— Ҳа, ҳақиқатан ҳам янгилик,— деди Назаров,— буни пайқай билиш керак.

Уччаласи ҳам жиддий тусга кириб, бирпас хаёлчанг турдилар.

— Хўш, айтгандай, Максим, бу ерда нима гаплар? Қаллаи саҳарлаб цехдан чиқиб келаяпсан?

— Ҳа, мана бу Солижон қўярда-қўймай, янги печь ўрнини кўрсатишга олиб келиб эди.

Манзура сесканиб, кўзлари катта очилиб кетди.

— Янги печь ўраини?

— Ҳа, буёқда ўзимнинг ишим бошимдан ошиб ётибди десам, сра унамайди.

— Нима қилибди экан?— деди Манзура шошиб.

— Қилибди эмас, қилмоқчи, ҳали хом хаёл. Бир мўлжали бор экан, инженердан-инженерга югуриб елиб юрипти. Хуллас, янги печь

қурилиши келгуси ҳафта бошланиши керак эди, тўхтатдирибди.

— Шундайми?!— деди Манзура ва бармоғини тишлаб қошини чимирди. Сўнгра узр сўради-да, шошиб цехнинг ичкарасига кириб кетди. Кекса дўстлар бирдан жиддий тусга кирган инженер-лаборантнинг орқасидан қараб қолдилар.

Манзура олов пуркиб ёнаётган биринчи печь ёнига борганда мастер Соли Содиқов лаборант қиз келтирган анализ варақасини ўқиб турган эди. У варақани қизга қайтариб берди-да, сталеварга: «Ҳартум блан печьни кавланг!» деб буйруқ берди. Сўнгра Манзура келаётган томонга юрди. Манзуранинг нафаси тиқилаётгандай эди, у мастер блан кўришгач, қўлини қўйиб юбормай, уни печь иссиғидан четроққа тортди.

— Сир сақлайдиган бўлиб қолибсизми,— деди Манзура шодлигидан терисига сиғмай турган бўлса ҳам дўқ қилиб,— печь қурилишини нимага тўхтатдингиз?

— Тўхтатдим-у, кейинига пушаймон қилмасам, деб ўтирибман.

— Нега, хом хаёл эканми?— ҳозиргина дўқ қилиб турган одам, қўрқиб титраб кетди.

— Хом эмаску-я, ростини айтсам, калаванинг учини йўқотиб қўйдим. Печьни кенгайтиш проекти тўғрисидаги тахминларимизни айтиб бош инженер блан гаплашсам, бунинг учун цехнинг пойдеворини бошқа қуриш керак дейди.

Солижон бошини қуйи солди. Пешонасидан бекордан-бекор совуқ тер оқар эди. Манзура уни эркалаб, иягидан ушлаб бошини кўтарди

ва кулиб юборди. Солижон ҳайрон бўлди: мазах қиляпти деса, Манзуранинг бундай ҳиссизлигига ишонмас эди; ҳазиллашаяпти деса — ҳазил пайти эмас.

— Йиғиштириб қўйганингиз йўқми?

— Нега йиғиштирар эканман! Печь эскича қуриладиган бўлса ҳам, қурилиш муддатини уч баравар қисқартирамиз ва уч баравар енгиллатамиз. Қурилишни тўхтатганим учун та'нага қолмайман. Буёғи тайёр, ўйланган ва ма'қулланган. Фақат... мана шу... Мен ўйлаган эдимки...

Манзура яна кулди. Ўлганнинг устига тепган дегандай, бу ўринсиз кулги Солининг ғашига тегар эди. Манзура бирдан оёқ устига туриб, икки қўлини Солининг елкасига қўйдида, лабларини унинг қулоғига тегизиб айтди:

— Печь эскича қурилмайди. Азиз ишляпти.

— Инженер Сатторов?

— Ҳа.

— Цехнинг пойдевори-чи?

— Эскича, ҳаммаси шу гуришича қолади.

Солижон ҳам Манзуранинг икки биллагидан ушлаган эди. Четдан қараган кишига улар қучоқлашаётгандай кўринардилар. Чиндан ҳам, Солижон шодлигидан тиканак юзини унинг юзига бир лаҳза босиб олди.

— Ўзингиз ёлғизмисиз?— деди Манзура.

— Йўқ, уч кишимиз. Яна Шоҳайдар ҳам бор. Мартеа чертёжларининг альбомини шундай ишлабдики, инженер дейсиэ! Алоҳида детальларини аниқ кўрсатган. Илгари ишлатилган ғиштлардан фойдаланиш мумкин бўлган участкаларни аниқлаган.

— Жуда яхши. Демак, ҳаммангиз шу проблема асосида бирлашиб, инженер Сагторов группасини ташкил қиласиз.

— Албатта!— деди Солижон ва кафтини кафтига қаттиқ уриб, сабрсизлик блан қўлини ишқалади.

— Лекин, бугуноқ инженерга учрашиш керак. Бунинг учун ҳаммангизнинг фикрингиз, тутилиб қолган жойларингиз аниқ бўлсин, токи бугундан бошлаб инженер блан киришиб, бахслашиб, қаттиқ ишга бошланглар.

— Албатта!— деди Солижон ва яна қарс уриб қўлини бир-бирига ишқалади.— Бугуноқ борсакмикан?

— Сменангиз қачон тугайди? Бирга борамиз. Уйда бўлади.

— Ҳалал бермасмиканмиз?

— Бир калла қайдаю, беш калла қайда! У жуда хурсанд бўлади.—Манзуранинг кўзида бахт ва севинч нурлари порлади,—... илгариги Азиз эмас...

Манзура кулиб хайрлашди. Унинг ўзини жуда бахтиёр сезганини Солижон билиб турарди. У самимий дўстини ҳавас блан кузатиб қолди. Манзура... Лиза...

Солижон сменанинг қандай ўтганини билмади. У, дам сталевар қўлидан узун чўмични олиб печьга солар, юзни куйдиручи яллуғни сезмас, дам янги қуриладиган печьнинг ўрнига бориб айланиб келар, дам лаборант қизлар блан ҳазиллашиб, қаҳ-қаҳ отиб куларди. Янги печьнинг янги лойиҳаси ҳақида бирга хаёл суришган ўртоқларини ва Шоҳайдарни шу ерга чақиртириб, кечқурун инженер ёнига бориш учун тайёрлик кўришни буюрди.

Смена тугагандан кейин Солижон ҳаммани ҳайратда қолдириб кузнинг куни шартта совуқ душга кириб чўмилди. Сўнгра кийимхонадан юпқа кулранг пальтосини кийиб, тараниб чиқди-да, тўғри Марказий лабораторияга югурди.

Манзура ишини тугатиб, соатнинг милага тикилиб ўтирган эди.

...Шоҳайдар бундай катта инженернинг уйига биринчи марта келиши. У Солижоннинг орқасига биқиниб, ичкари хонага кираркан, инженер бирор нарса сўраб қолса қандай жавоб беришини ўйлар эди.

Манзура уларни ўтқазиб, ўзи иш кабинетига кирди. Азиз уни меҳр блан жилмайиб қарши олди, биллагига қўйган қўлини ўпиб ҳам қўйди.

— Меҳмонлар келди,— деди Манзура.

Азиз шошиб ўрнидан турди ва қоғозларини йиғиштирди.

— Қандай меҳмонлар?

— Азиз меҳмонлар, сен учун жуда керак меҳмонлар.

Манзура шод, Азизга катта фойдали хизмат қилиб қўйгандай мамнун тикилар эди. Азиз ё яқин қариндошлар, ёки завод раҳбарларидан биронтаси келгандир деб ўйлади ва уёқ-буёқни тузатиб, эшикка шошилди.

Инженер катта уйнинг остонасида қотиб қолди. Унинг қаршисида мастер Содиқов подручний бола Шоҳайдар, яна бир нотаниш йигит тикка туришарди. Хотинига таажжуб ва савол назари блан қаради инженер.

— ИРКБдан сенга ёрдамчилар!— деди қувноқ товуш блан Манзура йигитларни таништи-

риб. Инженер уларнинг ҳарқайсисига яна бир-бир тикилди. Шоҳайдар бу инженер блан сра гаплашмаган эди, назарининг салобати босиб қўйди. У чекиниб Солижоннинг орқароғига турди.

— Қандай ёрдам? — деди Сатторов яна Манзурага қараб. Манзура ҳам, бошқалар ҳам ўнғайсиз ҳолатда қолдилар. Наҳотки, инженер дарров тушунақолмаса?! Бирпас жимликдан кейин Солижон қўлғитидаги бир ўрам тахга қоғозни очабошлади.

— Биз ҳам, ўртоқ инженер, янги печьни бошқача қуриш ҳақида ба'зи нарсаларни ўйлаб юриб эдик.

— Сизнинг ишлаётганингизни эшитиб жуда хурсанд бўлдик,— деб юборди кутилмаганда Шоҳайдар ва ўз овозидан ўзи чўчигандай яна Солижоннинг соясига биқинди.

— Ба'зи ўйлаган нарсаларимизнинг ишкали чиқди,—давом этди Солижон,— лекин бирнеча фикрларимиз борки, эҳтимол сизнинг яхши фикрларингизга туртки бераолармиз деб...

Инженер чертёжларга тикилган эди. Бошқалар нафасини ичига ютиб, унинг сўзини кутдилар. Манзура дам қоғозга, дам Сатторовнинг оқ аралаш чекка сочларига қараб, бетоқатланарди.

— Раҳмат,— деди инженер Солижоннинг сўзларини энди эшитгандек,— аммо бунинг менинг ишимга қанчалик алоқаси...

Солижоннинг юраги орқага тортиб кетди, у Манзурага, Манзура эса эрига ялт этиб қаради.

— Йўқ, ўртоқ инженер,— деди Шоҳайдар сукунатнинг жиддийлигини пайқамаган ёш

боладай,— бу ўша сиз ишлаётганнинг худди ўзи, фақат Солижон акамнинг фикрлари чалкашиб кетаяпти.

— Ҳали менинг ҳам фикрларим чалкаш, биродар,— Шоҳайдар Саттаровнинг тикилишидан ўзини бутунлай йўқотиб қўйди.

Солижон нима дейишини билмади. Эҳтимол унинг ўйлагани мутлақо бема'ни, нодонларча ҳовлиқишдан иборатдир. Инженернинг бу гапидан кейин нима ҳам дейиш мумкин. Ҳозир кетаберишдан бошқа илож йўқ эди.

— Бизни кечиринг, ўртоқ Сатторов, ҳалал бердик,— деди Солижон ва хайрлашмоқчи бўлди. У эшикка бир қадам қўйиши блан, Шоҳайдар ҳуркович кийикдай отилиб ташқарига чиқиб кетди. Буни кўрган Солижон бирдан тўхтади. Нега бундай бўлади? Бу тўғри эмас, бу—хунук аҳвол. Наҳотки ИРҚБ а'зоси инженернинг уйдан шундай чиқиб кетса...

— Ўртоқ Сатторов,— деди Солижон,— сизнинг ишингиз блан танишиш мумкинми?

— Танишиш мумкин. Аммо фойдаси бўлармикин?

— Таништир, Азиз.

— Ҳали эрта, айтдим-ку, эрта, азизим.

— Бўлмаса, буларнинг фикрлари блан ҳам таниш, минг каллада минг хаёл ахир.

— Сизнинг фикрингиз ҳам хом, меники ҳам. Дарҳол бир нарса деб бўлмайди. Бу—фан бу.

Сатторов сўнгги сўзларини Солижонга қараб айтди. Бу Солижонга «сенинг фанга нима алоқанг бор» дегандай туюлди. Шундан кейин Солижон тез-тез чиқабошлади.

— Солижон?

Мастер остонада орқасига қайрилиб Манзу-

рага қаради-да, узур сўрагандай жилмайди ва «хайр» деб чиқиб кетди.

— Нима қилдинг, Азиз? Нега бундай қилдинг?!

— Мен девор чаплаётганим йўқки, болаларни хашарга чақирсам. Фан...

— Фан! Фан бирнеча кишининг хатлаб олган мулки эмас, халқники. Уни халқ бойитади.— Манзура қаттиқ, жаҳл блан гапирарди.— Сен 50-нчи йилнинг ишчиси блан гаплашдинг ҳозир, калтабин амалдордай гаплашдинг. Совет инженеринг!..

Манзура сўнгги сўзларини гижиниб айтди ва курсини ўрнидан кўтариб тарақлатиб яна ўрнига қўйди-да, жадал чиқиб кетди.

XI

Манзуранинг кўнгли қаттиқ оғриди. Бир ўйлаб қараса, эрининг бу нозлари блан ортиқча шуғулланиб, қандайдир муҳим нарсаларни унутаётгандай, бу тўхтовсиз бахслардан чарчагандай, завод ва ИРҚБ даги ишлар тўғрисида Азиз блан сўзлашиш кайфиятни бузишдан бўлак ҳечқандай натижа бермаётгандай бўлиб кўринабошлади. У Азиз блан сўзлашишдан безиллаб қолди.

Айниқса сўнгги воқиа... Завод ишига чин ихлос блан, ҳурмат ва умид блан Сатторов олдига келган оқкўнгил ишчиларни, қалин дўст ва сирдош бўлган Солижонни хафа қилган сўнгги воқиа Манзуранинг кўнглига қаттиқ тегди. У иккинчи куни Солижон блан учрашувдан андиша қилиб юрди. «Илгариги Азиз эмас», деб кечагина айтмабмиди?

Аммо кечқурун учрашганларида Солижоннинг кайфияти Манзура ўйлагандай бўлиб чиқмади. У очик юз блан кўришди ва сабр-сизлик блан сўради:

— Хўш, Азиз ака ишляптими? Кеча бориб бекор унинг та'бини кир қилдик, ҳалал бердик шекилли, аттанг...

Манзура узур сўраш учун тайёрланиб турганда бундай сўзларни эшитиб, бирдан нима дейишини билмай қолди. У, Солижон қаттиқ хафа бўлгандир, уни юпатишга тўғри келар деб ўйлаган эди. Ундай бўлиб чиқмади. Солижоннинг фикри бутунлай бошқа нарсада эди: иш қандай йўл блан, ким томондан олиб борилса ҳам, ишқилиб печьни янгича қуриш муаммоси ҳал қилиниши керак, деб ўйларди у.

— У кишининг бу ишга қўл уриши ҳаммамиз учун қувончли. Энди ҳалал бермаслик керак. Сиз ҳам, Манзуражон... Ишлай берсинлар. Буёқда биз ҳам бекор турмаймиз. Печьнинг янги лойиҳасидан ташқари, уни қуриш ҳам бор-ку. Печьни уч баравар қисқа муддатда қурадиган қиламиз. Биз ҳам бирнеча киши бўлиб ишляпмиз. Азиз ака барибир бу группанинг раҳбари ҳисобланади. Уртоқ Сатторов блан бир кабинетда ишлаш шарт эмас, бошқа-бошқа ўзаро кўришмай-гаплашмай ҳам бирга ишласа бўлар экан. Лекин ишнинг ҳал қилуши нуқтаси у кишининг қўлида. Биз унга ишонамиз. Шунинг учун унинг атрофига уюшдик.

Солижоннинг қалбан поклиги, оқил ва самимийлиги, умум ишига жон-дили блан берилганлиги Манзурага кун сайин кўпроқ аён бўлар эди. Ахир кечагина ўзини шундай камситган одам ҳақида бугун шу қадар ихлос блан

гапирмоқда. Манзура бунинг сабабини яхши билади: ўртада умум иши турибди!

Солижоннинг бундай кенг юрак ва самимийлик блан айтган сўзларини эшитгандан кейин Азиз Манзурага яна қандайдир бачкана, дун'ёдан ажралган, худбин одам бўлиб кўринди. Шунча ишонч, шуанча ҳурмат, шунча ёрдамни оёқости қилса-я...

— Ишляяптими?— деди яна Солижон сабр-сизлик блан.

— Ишляяпти,— деди Манзура.

— Нима деяпти? Ишнинг қандай бораётганини унинг гапларидан, кайфиятидан билса бўлади.

— Гаплашаётганим йўқ,— Манзура бошини қуйи солди.

— А? Нега?

Манзура чиндан ҳам ўшандан бери Азиз блан гаплашгани йўқ эди. Бу блан Азизга ўзининг қаттиқ хафа бўлганини кўрсатмоқчи эди, токи Азиз ўша куни Солижонларни камситгани учун узр сўрамагунча ярашмайман деган фикрга келган эди. Ҳозир Солижонга бу ҳақда гапнинг тўғриси айтса, оилавий майдачудани умум ишга аралаштираётгандай, бачканаликдай бўлиб кўринди. Шунинг учун Солижоннинг саволига:

— У тунги сменада ишлайдиган бўлиб қолди, кўпинча кўришмаймиз,— деб жавоб бера қолди.

Сатторовнинг тунги сменада ишлаётгани рост. Манзура эса бутун кунни лабораторияда ўтказди. Кечқурун уйга келганида Азиз ишга кетган бўлади. Унинг иш кабинети бесарамжон, диван ва стулнинг оқ филофи ёғимлан-

ган, кулдон папирос қолдигига тўла, китоблар сочилган, полда йиртиб ташланган қоғозлар ётган бўлади. Манзура буларни йиғиштиради. Кейин Азизнинг чизмаларига узоқ тикилади. Аниқ бир нарса англамаганидан кейин яна бошқа ишга киришади, китобхонани титиб, ўқиган китобларини қайта варақлайди, гулларга сув қуяди, рояль чалади. Азиз ҳақида ўйлайди. Зерикади. Кейин яна лабораторияга ёки бошқа бирор ерга кетади.

Бу кезларда у кундузи лабораториядагина ҳаловат топарди. Бу ерда унинг доим нотинч, доим заводнинг бирор иши блан куюниб юрган, бирор нарса яратиш иштиёқи блан оташин бўлиб юрган ўртоқлари тўпланади. Унинг кўз олдида инженер бўлиб етишган сталевар Кравченко, Шералиевлар, ҳаммани ижодга, янгиликларга рағбатлантиручи меҳрибон кексалар — профессор Назаров ва обермастер Василий Иванович, қолаберса Шоҳайдар ва ҳатто қайсар Нуриддинов ҳам уни қувонтиради.

Дарвоқи' Нуриддинов ҳақида. Кечами — қачондир, Шоҳайдар бирнеча кишилар орасида Сатторов ҳақида гапириб қолибди. У инженернинг ихтиро'чи ишчилар ва ёшларни менсимаганини, ўзининг уйдан ҳайдагандай қилиб чиқариб юборганини айтиб берибди. Тўпда Нуриддинов ҳам бор экан.

— Кўр экан Сатторовинг! — дебди Нуриддинов шунда. — Ишчиларнинг шунақангги катта ишлар қилиб қўйганилигини кўрмаган бўлса... — Нуриддинов сўнгги ойларда мартенда юз берган янгиликларни ҳамма жойда ғурур блан гапириб, қаерга борса «ўз цехи»ни пеш

қилишга одатланган эди. Бу гурунгда ҳам худди шундай гапирипти.

— Ҳа, кўр экан, тош экан! Мартен печини ким автоматлаштирди? Ишчилар! Янги технология режимини ким яратди? Ишчилар! Канавага ким платформа киргизаяпти? Бош инженер блан ишчилар! Қаторасига 23 рекорд қўйган ким? Шералиев! Кечагина ишчи эди, ишчи блан инженернинг ўртаси бир қарич бўлиб қолди, шунини билиб қўйсин!

Манзура бу гурунг ҳақида эшитганда, ўша кечаси голланд печь оғзида қоғоз кулининг чил-чил синганини эслади. Азизнинг ўшандан олдинги даврини ўйлаб қараса, ўша кечаси катта воқиа бўлган экан. Бу ҳодисанинг сабаби ишчилардаги мана шу янги интилишларда, ИРҚБ нинг фаолиятидаги, завод ҳаётидаги сўнгги воқиаларда экан. Буни Нуриддиновнинг гаплари эсга солди.

Манзура қувониб кетди. Бутун иш ИРҚБ дан бошланган ва шунга боғлиқ экан деб қўйди. Заводдаги шу ишларнинг муваффақияти ҳатто унинг оилавий бахтини ҳам таъминлайдигандай бўлиб туюлди. Чунки ишчиларнинг бу аломат ишлари Азизга бундан кейин ҳам таъсир қилмай иложи йўқ. Азиз ҳали ишчиларга қойил бўлади! У, Нуриддинов айтгандай, кўр эмас, тош эмас. Манзура буни яхши билади.

Манзура қувониб кетди. У ҳатто Нуриддиновдан ҳам хурсанд эди. Бир вақтлар ИРҚБ нинг тузилишига қарши турган Нуриддинов шихта жойлашнинг янги тартиби ҳақидаги таклифи блан конкурсга қўшилиб, тўртинчи мукофотни олди ва ИРҚБга аъзо бўлиб кирди.

Бу ИРҚБ дегани шундай нарса бўлдики, унинг ишларини кўрган киши, Нуриддинов айтгандай «тош» бўлса ҳам, ёнади. Яқинда ИРҚБнинг барча инженерлар блан биргаликда катта мажлиси бўлди. Бунда профессор Назаров бошчилигида прокат станини автоматлаштириш устида ишлаган группанинг иш якунлари кўрилди. Мажлисда ма'лум бўлишича, бу ишга прокатда ишловчиларнинг қарийб ярмидан кўпи иштирок этибди. Шу куни ИРҚБ га янгидан 13 та ном қўшилди. Прокат станининг автомат усулида ишлайбошлаши 22 та ёрдамчи ишчини бошқа участкаларга олиш имкониятини берадиган бўлди.

Манзура шу қувончли хаёллар блан лабораторияга кириб борган эди, уни Кравченко блан Шералиев кутиб олди.

— Сизни ярим соат пойладик,— деди улар иккаласи бирдан..

— Нима учун экан?

Шералиев қўлидаги кулранг конвертни Манзурага узатди, йигитлар унга қувонч блан тикилдилар.

— Ҳа, хўп менга хат келибди. Ташлаб кета бермайсизларми, кутиб нима қиласизлар?

— Хат, доцент Зокировдан, ўртоқ инженерлаборант!— деди Кравченко шошиб.

— Ҳой-наҳой, ўз мавзуи тўғрисида ёзган бўлса керак. Шунини билиб кетсак деб турибмиз,— Шералиев узр сўраб хатни Манзуранинг қўлидан олди-да, жинчилоқдай келадиган паккиси блан конвертнинг бир четини эҳтиёт қилиб қирқди... Ичидан икки букланган қоғозни икки бармоғига қисиб олиб, ҳурмат блан узатди. Икки ёш инженер кўзларини йил-

тиратиб Манзуранинг хат ўқишига тикилиб турдилар.

— Афсуски, сизлар кутган гап йўқ экан,— деди Манзура.— Лекин мен учун қувончли хабар: Доцент Зокиров кафедра номидан ёзипти, диссертациям блан танишиптилар, ёқлаш куним 17-нчига белгиланибди.

— Муваффақият тилаймиз ўртоқ инженер-лаборант!

— Муваффақият тилаймиз.

— Раҳмат.

Йигитлар чиқабошладилар. Улар эшик ёнига боргандан кейин тўхтаб ниманидир пичирлашди, бармоқларини санашди.

— Манзураҳон!— деб юборди Шералиев, сакраворганини ўзи ҳам билмай қолди,— ўртоқ инженер-лаборант, 17-нчи кун менинг ишламайдиган куним экан!

Кравченко уни туртиб, қовоғини солиб: «ёш боламисан, ўзингни бос» деб қўйди. Ростини айтганда, 17-нчи кун ўзига иш куни бўлгани учун Кравченкога алам қилган эди.

— Жуда яхши,— деди Манзура,— қизиқсангиз бирга олиб кетаман, тамоша қиласиз.

Шералиев қувонганидан бошқатдан қўл бериб хайрлашди. Кравченко аста чиқиб кета-қолди.

XII

Манзура ўнетти кундан бери Тошкентда. Шералиев унинг диссертацияни муваффақиятли ёқлагани ҳақида хабар олиб қайтганига ҳам ўнтўрт кун бўлди. Лекин Манзуранинг ўзидан ҳамон дарак йўқ эди.

Ниҳоят, бугун унинг йўлга чиққани тўғрисида телеграмма келди. Уни табриклар қарши олиш учун аввал Василий Иванович, Солижон, Кравченко яна бирнечалар чиқмоқчи бўлишди, кейин эса ба'зи мулоҳазалар блан, вокзалга фақат Солижоннинг ўзини юборишга қарор қилишди.

— Гапни ётиғи блан айт,— деди Василий Иванович Солижонни узататуриб.

Солижон йўл бўйи хаёл суриб борди. Заводда бўлган қайғули воқиаларни Манзурага қандай қилиб етказса, нимадан гап бошласа экан? Ёки бу гапларни ҳозирча айтмасамикан? Заводга келганда ўзи кўриб билар...

Йўқ... Бу ҳам бўлмайди. Солижон Манзурадан ҳечнарсани бир нафасга бўлса ҳам яширган эмас, яшираолмайди ҳам. Яхшиси, гапни қувончлироқ воқиалардан бошлаб, аввал унинг руҳини кўтариш, кейин эса бу гапларни ҳам аста «ётиғи блан» айтиш керак, шундай қилса балки енгил ўтар...

Солижон вокзалга етиб келиши блан оқ булутдай дизель поезд келиб тўхтади. Манзура вагон эшиги ёнида ҳамсафари ҳарбий киши блан хайрлашди-да, Солижонни узоқдан кўриб, салом дегандай қўлини кўтарди. У жуда хурсанд эди. Қувона-қувона ҳол-аҳвол сўрашгани сари Солижонни ташвиш босарди: шундай шод одамга бирдан кўнгилсиз хабарни қандай қилиб айтиб бўлади?

Манзура Азиз ва унинг иши тўғрисида маъна ҳозир сўраб қолиши мумкин. Шунинг учун Солижон уни нуқул саволга тутиш учун уринди. Ба'зи нарсаларни ўзи билиб турса ҳам,

қувончли жавоб чиқадиган бўлса, савол бера-
верди.

— Диссертация ёқлаганингизда одам жуда
кўп бўлдимиз?

— Ҳа, жуда кўп бўлди!

— Ҳамма табриклай бериб қўлингизни қа-
вартирворгандир?

Улар кулишдилар. Солижон гап навбатини
бериб қўйишдан қўрқиб яна сўради:

— Энди янги нав' пўлатни ўзимизда қуя-
бошлаймизми?

— Албатта, янги йилдан.

— Олимлар қандай баҳо берди?

— Мақтаниб айтмайман: жуда катта баҳо
беришди. Пластиклик пўлатнинг энг қимматли
хусусияти. Мана шу хусусият жиҳатидан ме-
нинг янги нав'им юксак сифатли, нодир нав'
бўлади. Қувончимни сизга айтмай кимга айтай:
иш усулим ҳамма олимларга ма'қул тушди,
ҳаммасига шу завод, лаборатория сабаб, Соли-
жон!

Солижон машинани жўрттага секин ҳайдар
эди. Чунки ҳали Манзурага айтадиган асосий
гап бор. Бирданига айтиб бўлмайди.

— Ўртоқ Данилов блан профессор Назаров-
ни Тошкентда учратгандирсиз?— деди Соли-
жон.

— Ҳа, иш катта, Солижон! Ўртоқ Данилов
ишни ниҳоятда пишиқ қиляпти.— Манзура
Солижоннинг елкасидан ушлаб силикиди,—
институт бўлади Заводда! Институт! Билдин-
гизми?

Солижон ялт этиб қаради, машина йўл чети-
га чиқиб кетай деди. Иккисининг ҳам кўзлари
чўғдай ялтирар эди. Асосий гап Солижоннинг

эсидан ҳам чиқиб кетди. Инженер-лаборантнинг ишонч ва қувонч блан айтган бу хабаридан кейин кўнгилсиз гапларга сра ўрин йўқ каби эди.

— Тахминан тушунишимча, институт масаласида ҳукумат обрўли комиссия тузаётганга ўхшайди,— Манзура «бу—сир» дегандай, бармоғини лабига қўйиб, Солижонга қараб жилмайди. Қуёш нури руль тепасидаги ойнага тикка санчилиб, Солижоннинг кўзини қамаштиради. У ойна тепасидаги целлулоид тахтачани пастта тушириб қўйди. Заводга борадиган темир йўлдан юк эшелони ўтиб кетди. Платформаларга ўтга чидамли ғишт юкланган эди. Бу ғиштлар янги печьни қуриш учун Оҳангарондан олиб келинмоқда.

Эшелон шовқин блан ўтиб кетди. Солижон чўчиб тушди, энди янги печьдан, инженер Сатторов ва унинг ишидан гап очилмай илож йўқ эди.

Солижоннинг бу ҳақда гап очмаганидан Манзура ўзи ҳам ниманидир пайқаган эди.

— Азиз аканинг иши натижасиз чиқиб қолди,— деди Солижон астагина.

Манзура бирхил бўлиб кетди, кўзлари катта очилди, тўғрига, завод трубаларига тикилди.

— Шундай денг...

— Тўрт кун муҳокама қилинди. Охирида механизация бюроси хулоса чиқарди... Лойиҳа анча ўйлаб ишланган, печь тубининг сатҳи ва асосий параметрлар кенгайтирилган, ковш ҳажми ва кранларнинг кўтариш кучи оширилиши мўлжалланган. Шундай печьни бино пойдеворини ўзгартирмай қуриш мумкин экан, лекин лойиҳада печьнинг узун балкалари ва

олдинги деворининг стунлари куйиб кетар экан, натижада печь қуйиш дарчаси томонга қийшайиб, икки ойдан кейин ишдан чиқиши мумкин экан. Лойиҳа шундай кўрилганки, уни тубдан ўзгартирмай туриб бу деффектни тузатиб бўлмас экан. Хулоса шундай...

Манзура «натижасиз чиқиб қолди» деган сўзни эшитгандан кейиноқ Солижоннинг тушунтиришларини эшитмай ҳам қўйган эди. У Азизнинг ҳозирги аҳволини ўйлайди. Ахир у ўша кунлар у блан аччиғлашиб, гаплашмай, хайрлашмай ҳам кетган. Эҳтимол унинг йшига бу ҳам та'сир этгандир. Балки бу аламли оқибатни Манзурадан кўргандир. Манзура энди афсус қилади. Унинг кўзларига қайғу чўкди.

Солижон қаттиқ ташвишда қолди. Манзурани ҳозирдан қаттиқ хафа қилди. Ахир унинг учун жуда қайғули бўлган асосий хабар ҳали айтилгани йўқ.

— Шундай, оғирроқ бўлди,— деди Солижон гапни мумкин қадар юмшатмоқчи бўлиб,— инженернинг тоби йўқ. Шифохонада.

Манзура эгилган бошини кўтариб, Солижоннинг кўзига қаради. Солижон жиддий кўз қараши блан ўз хабарини тасдиқлади. Манзуранинг баданига совуқ тер чиқиб кетди.

— Тезроқ ҳайданг...

Солижон воқиани гапириб бераолмади, машинани учинчи тезликка қўйгач, йўлдан кўз узолмай қолди.

Инженер Сатторов печь лойиҳаси устида ёлғиз уч ярим ой босим ишлаганидан кейин ўзини ёмон ҳис этабошлади. Муҳокама кунлари ўзини зўрға олиб юрди. Мунозаранинг биринчи кунларидан бошланган жиддий э'тироз-

лар унга яна қаттиқ та'сир қилди. Муваффақиятсизлик ҳақидаги хабарни келтирганларида инженер ёстиқда эди. Бу хабар уни ётган жойидан турғизмай қўйди. Манзурадан дарак йўқ эди. Инженернинг саломатлиги тобора ёмонлашаборди. Врачлар уни касалхонага ётқизишни ма'қул кўрдилар. Солижон бундан уч кун аввал тиббий ёрдам тамғали кулранг машинада уни касалхонага узатиб қўйган эди.

Манзура бошини қуйи солиб, мудраган одамдай машинанинг дукур-дукурига тебраниб борарди. Улар кўприкка етдилар. Солижон Манзура блан дастлаб танишган кунни эслади.

Уша кўприк.. Уша қум бўрони ҳозир кўтарилмайдими, балки бу кўнгилсиз тинчлик бир нафасга бўлса ҳам бузилар эди.

XIII

Бу ернинг жимлиги одамнинг қалбини эзади. Бу ерда аҳ'ён-аҳ'ёнда қулоққа чалинган оёқ товушлари ҳам, ба'зан эшикларнинг аста гирчиллаб очилиши ҳам, икки киши ўртасидаги оддий гап ҳам қандайдир ташвишли, ҳаяжонли... дарпардалар, сарғимтир рангга бўялган.

Бу ерда Манзура икки кечадан бери уйқисиз ўтиради. Унинг қизарган қовоқлари кўрғошиндай оғир. Қия очиқ эшикдан Азиз ётган кровать кўриниб турибди. Унинг устидаги кўрпа гоҳ тез-тез, гоҳ жуда секин кўтарилиб тушарди. Манзура кўрпанинг ҳарбир тебранишини санагандай, ҳисобдан адашмай деб кўрққандай, қия очиқ эшикдан кўз узмас эди.

У Азизнинг нафаси тезлашганда, ёки жуда секинлашиб қолганда ўрнидан туриб кетар,

ичкарида врач «ташвишланманг» дегандай қўл кўтарганда ҳорғин киприкларини пирпиратиб яна жойига ўтирар эди.

Доимо мумкин қадар хурсанд бўлиб кўри-нишга уринучи кекса врач одатдагидай илжайиб ичкаридан чиқди-да оқ халатини ечабош-лади.

— Беҳуда ўтирибсиз, хоним,— деди у, «ҳар қандай сғир касал бўлса ҳам тузатиш менга ҳеч гап эмас» дегандай гердайиб туриб.

— Мен бир кириб кўрсам, доктор...— деди Манзура ёлвориб, врач унинг ниҳоятда чарчаганлигини, эрининг касал бўлганига ўзини айбдор деб ҳисоблагандай қаттиқ азобланаётганини биринчи келишидаёқ пайқаган эди. Афтидан мақтанчоқдай кўринган бу кекса врач Манзурани кечадан бери касалхонадан қувиб кетказолмайди. Лекин унинг ҳозир бу бечора аёлга раҳми келди, ўз халатини унинг елкасига ташлаб, қия эшикка имо қилди.

— Бир минут...

Манзура «хўп» дегандай бош силкиб, оёқ учида ичкарига кирди. Энг аввал, оқ оралаган чекка сочларига кўзи тушди. Сатторовнинг кўзи юмуқ, юзи ориқ, жуда кексайгандай кўринди. Манзуранинг юраги жиз этиб кетди, кўз ўнги хиралашиб, боши айланди, чарчаган оёқларининг бўғинлари бўшашди, қалтиради. У эрининг юзига қанча тикилиб турганини билмайди — кекса врач уни қўлтиқлаб эшик томон бошлади. Қроватънинг иккинчи бошида оппоқ кийинган Нафиса тикка турарди, Манзура уни энди кўрди...

— Доктор,— ё Тошкентга олиб борсакмикин-а? — деди Манзура. Ҳозиргина илжайиб тур-

ган кекса врачнинг қовоғидан қор ёғди. Манзуранинг бу сўзи унга қаттиқ ботди шекилли, хафа бўлди, асабийлашди.

— Кечирасиз...— деди буни пайқаган Манзура,— мен... у ерда менинг таниш докторим бор эди,— Манзура бу баҳона блан қутулолмади, врачнинг ундан баттар жаҳли чиқди.

— Врачга ҳамма одамлар «таниш» бўлади, биз одамнинг ҳаёт-мамотини ҳал қиладиган кишилармиз. Бу касбда таниш-нотанишни суриштирадиган киши бўлса, у врач эмас, кечирасиз, қассоб ёки чайқовчи бўлади...

Кекса врач титроқ қўллари блан совунни олиб, асабий ювинабошлади. Манзура ўз сўзларига минг-минг пушаймон еди. У кекса врачнинг қудратига чин кўнглидан ишонганлигини энди қандай сўзлар блан ифода қилишини билмади.

— Доктор,— деди у ёлборган овоз блан,— мени афв этинг, аҳволи оғир эмасми?

У врачнинг боягидай жилмайган юзини кўриб ич-ичидан қувонди.

— Сра ташвиш тортманг дедим-ку, инженер соғ, бироз асаблари бўшашган. Фақат тинчлик керак. У ҳозир кўз очиб сизни кўрса кўп ташвишли гаплар эсига тушади. Шунинг учун...

Манзура уч нуқта ўрнидаги «кетинг» дегая сўзни эшитмаса ҳам, тушунди, албатта. Шунга қарамай, доктор блан яна гаплашишни жуда истарди.

— Жон доктор, менга ростини айтинг, мен дод-фар'ёд кўтарадиган хотин эмасман, ростингизни айтинг...

— Индинга келинг, инженер блан қаҳ-қаҳ уриб кулишиб гаплашаберасиз.

Манзуранинг кўнгли бироз жойига тушди. Лекин унга кекса врачнинг жилмайишида, ҳарбир ҳаракатида қандайдир яширин сир бордай туюлар эди. У врачнинг орқасидан қараб қолди. Ана, чол эшикни қаттиқроқ ёпиб, каридорга чиққандан кейин тезроқ юриб кетди. Шунда Манзура унинг жилмайиши ва гаплари самимий эканлигига яна шубҳа қилди. Нега унинг олдида беғамдай кўринади, аста босиб юради-ю, ташқарига чиққандан кейин жадал юриб, ниманингдир ташвишини қилади? Шунда бир гап йўқмикин?

— Сергей Антоновичнинг қўлидан ҳечқандай бемор тузалмай чиққан эмас.

Манзура орқасига қайрилиб Нафисани кўрди.

— Ҳеч безовта бўлманг, Манзура опа. Мен ҳам доим кровать бошидаман. Инженер блан гаплашдим ҳам, қувончли хабар келтиринг, қувончли хабар эшитсалар юзларига қон югуради. Аммо печь лойиҳасидан ҳеч сўз очманг...

Манзура қизга меҳр блан тикилди, сўнгра қучоқлаб юзидан ўпди-да, оёқ учида тез чиқиб кетди

У кўк панжара девор ёнидан, асфальт йўлакдан кетаркан, хаёлида қувончли воқиалар қидирар эди. Шифохонанинг янги кўркем биносини кўриб, заводга келган кунларидан бошлаб ўтган ҳамма воқиаларни эслади. Аммо ўз ҳаётидаги энг қувончли воқиа, кечаги воқиа — фан кандидати унвонини олганлиги ҳақидаги қувончли фикр асло хаёлига келмади. Нафисанинг «қувончли хабар келтиринг» дегани ҳам шу янгиликни айтинг дегани эди.

Лекин Манзура қандайдир бошқа бир қувончли воқиани излар эди.

Завод дарвозасига етганда у катта қувончли воқианинг худди ўзига дуч келди.

Бугун завод институт очиш юзасидан тузилган ҳукумат комиссиясини кутмоқда эди. Бугун деярлик бутун коллектив комиссия учун ёзма доклад тайёрлаш блан банд. Цехларда, лабораторияларда, ИРКБ нинг группаларида, директор кабинетиде мунозаралар бўлмоқда.

Манзура Марказий лабораторияга келиши блан, уни дирекцияга чақирганликларини айтишди.

Манзура дирекция корпусига етиб боргунча бирнеча жойда қизгин гурунглашиб турган одамларни, идораларнинг деразасидан гуриллаб давом этаётган йиғинларни кўрди. Директор кабинети лиқ тўла одам эди. У кирганда Данилов сўзини бир нафас тўхтатиб яна давом этди.

— Металлурглр ким ўзи? Металлурглр ишчи синфининг энг олдинги сафида борадиган отряд. Бизнинг завод ўшанинг бир звеноси. Биздаги ишчининг меҳнати оддий механик жараён эмас, балки шундай бир ижодий жараёнки, унда ишчининг бутун ма'навий кучи, бутун билим ва қобилиятлари қулоч ёзади. Хўш, металлург олдинги сафда борар экан, демак эртаги кун унга ҳаммадан кўра яқинроқ, демак у эртаги кунни ҳаммадан равшанроқ кўради. Институт очиш ҳақидаги гап қаёқдан чиқди? Буни ҳечким ўйлаб чиқаргани йўқ. Бу ишчиларнинг ўзидан чиқди. Ўша машҳур ИРКБни вужудга келтирган ишчилардан

чиқди. Ҳарбир ишчи шундай илмий марказ зарур бўлиб қолганини ҳис қилди.

Бизда бундай илмий ишлабчиқаришнинг маркази бор. Бу ишчилар ташкил қилган ИРКБ. Броқ олдингароқ кўз ташласак, бу эртаги заводни, эртаги ишчини қаноатлантиролмайд қолишини кўраоламимиз. Уни улғайтириш эҳтиёжи чиқиб қолди. Бу эса Политехника институтининг филиалини очиш деган сўз.

Очиқ дераза ёнида ўтирган профессор Назаров «жуда тўғри, тўғри» дегандай жилмайиб бош силкиди. Унинг ёнида Василий Иванович ўтирарди. Унинг рўмолча блан ҳадеб тер артишига қараганда, Даниловдан олдин қизишиб сўзлаганга ўхшайди.

— Биз икки қудратли дар'ёнинг туташини жойида турибмиз,—деди Данилов давом этиб, —Бунинг бири тажрибали, илғор ишчилар оммаси, иккинчиси илғор совет фани. Булар қўшилганда турмушимизни астойдил тараққий этдиручи енгилмас кучга айланади.

— Бизнинг бугунги ишимиз,—деди директор сўз олиб,—оддий ёзма доклад тайёрлаш эмас. Биз эртаги куннинг йўлини белгилаяпмиз. Ишчилар бизга айтиб берди: эртанинг бирданбир йўли — фанни мартен ёнига олиб келиш. Биз бугун заводда институт очиш ҳақида ҳукумат блан сўзлашаяпмиз. Биз бугун ҳукумат олдида ўз мавқимизни тарозга солиб кўрсатмоқчимиз. Ҳарбир ишчи директор блангина эмас, ҳукумат блан гаплашмоқчи. Бу осон эмас. Ўйлаб, обдон ўйлаб гапириш керак — ҳарбир ишчи буни билади.

Данилов яна сўз олди. Унинг сўзлари ўтирганларга завқ бағишлар, юрагига ўт ёқар эди.

Бу ўт эртаги куннинг юзини ёритиб кўрсатар, эртаги кунга умидлантирарди. Манзура ҳозир бутун завод, бутун коллективни, бошқа жойларда бўлаётган мажлис ва мунозараларни, ҳарбир ишчини, унинг ўйларини хаёлига келтирди. Цех, лаборатория, бўлимлар, бригада, агрегатлар, йиғинлар ва ишчилардаги яқдил фикрлар иккинчи қаватдаги шу кабинетга худди нур сингари тортилгандай, у ипларнинг учи Даниловнинг миясига келиб туташгандай бўлиб туюлади. Гўё завод бир митинг, Данилов эса баланд минбарда. Манзуранинг кўз олдида нутқлар, жадваллар, рақамлар, фактлар, диаграммалар, схемалар жимирлайди. Унинг қулоғига бутун завод ҳаёти ҳар кундагидан бўлакча гувиллаб тургандай эшитилади.

— Институт очиш—мақсадми?—Йўқ! Бу бир восита. Бу—олга бораётган ишчининг сўнги қадами тўғри келган кўприк. Асосий мақсад—яна ўша: кўп ва а'ло пўлат бериш. Биз ёзма докладда юрт учун, халқ учун, нима иш қилаолганимизни, нима қилишимиз мумкинлигини ҳикоя қилишимиз керак, — дер эди Данилов директор кабинетига.

— Институт очиш зарурат бўлиб қолди, одамларнинг иши, билими, интилиши бу масалани ўзидан-ўзи келтириб чиқарди,— дер эди нотиқ мартен цехида бўлаётган йиғинда.

Шу пайт план бўлимидаги йиғилиш бахсга айланган эди:

— Уртоқ бухгалтер рақамларни тоза пеш қилди,— дер эди нотиқ у ерда,— лекин докладимиз комиссияни рақам блан гангитиши керакми? Йўқ!

— Рақам — кўзгу! — деб гап ташлайди бухгалтер.

— Рақам ўлик,— дейди нотиқ.

— Йўқ,— дейди бухгалтер,— рақам жонли, инкор қилиб бўлмайдиган, энг тили бурро гувоҳ — рақам бўлади.

Механика цехи бошлиғининг кабинетида суҳбат бундан кўра анча тинч давом этмоқда:

— Бугунги инженер Қаримовнинг бундан 6 йил бурун оддий колхозчи бўлганлигини ёзиш керакми, йўқми? Жой бўлармикин?

— Йўқ, ундан муҳим гаплар қолапти.

Икки инженер-сталевар — Шералиев блан Кравченко сменада. Улар завод ҳаётидаги бугунги ҳароратни сезмоқдалар. Қип-қизил бўлиб қайнаб ётган пўлатга тикилганларида ҳамма жойда гувиллаган қизгин бахсларни кўз олдиларига келтирадилар. Юраклари ошиқиб, қинидан чиқиб кетай дейди. Мартен гувиллайди, олов пуркийди..

Василий Ивановичнинг уйида нотинчлик. Саломат холага Лев Толстойнинг «Уруш ва тинчлик» романини ўқиб бераётган кичкина Лиза бирдан китобини ирғитиб «туф!» деворди.

— Нимага шундай улуғ одамнинг китобини беҳурмат қиласан, болам?— дейди Саломат хола.

— Улуғ одамга эмас, опа, мана бу Андрей Болконскийга жаҳлим чиқаяпти,— дейди Лиза.— Буни қаранг, нима дейди,— қизча, китобни олиб сўнгги жумлани яна ўқиб берди: «Менингда, рус деҳқони фақат жисмоний меҳнат блан яшайолади. Мен учун ақлий меҳнат қандай шарт бўлса унинг учун жисмоний меҳнат худди шундай шарт. Мен ўйламасдан ту-

ролмаймаман, деҳқон кетмон чопмай туролмайди. У кетмон чопмаса майхонага кетиши керак. Шунингдек мен ҳам, кетмон чопсам ўламан».

Қиз китобни йиғиштириб қўйди.

— Бекор айтибди Болконский. Буни адам ўқиса жони чиқиб кетарди.

— Тўғри-да, болам, ўша Болконский аданг сингари бир куни институтда, бир куни мар-тенда ишлолмас эди-да.

— Ҳа, тўғри, ўзи ҳақидагиси тўғри, унақа одам ишлолмайди. Ҳа, мана бу деҳқон ҳақидаги гапичи? Солижон акам деҳқон эмасми-ди? Ҳозир печьда ишламаяптими? Қитоб ёзма-яптими? Ҳа, айтингчи?

— Ҳа, болам, ёзаяпти.

Директор кабинетида мажлис тамом бўлди. Одамлар чиқаётганда ҳовлиққанича югуриб Солижон келди. У блан бирга Шоҳайдар, яна икки-уч киши бор эди. Солижон Шубладзени кўриб унга эргашди-да, бирга бош инженер кабинетига кириб кетди.

— Докладга киргизилишини сўрайман, ўртоқ бош инженер! — деди Солижон қаттиқ овоз блан, лекин эшик ёпилгач, унинг кейинги гапи эшитилмай қолди.

Данилов чиқатуриб инженернинг ҳолини сўради-ю, Манзуранинг кайфиятини бузиб қўйди. Шу қадар завқ, шу қадар фикрлар, шу қадар шод хаёллар — ҳаммаси сочилиб кетди. Яна сариқ деворли жимжит хона, доимо жилмайиб одамни юпатишга уринучи кекса врач, Азизнинг ориқ юзи, оқ оралаган сочи кўз олдига келди.

Манзура ҳаммадан кейин қолиб зинадан тушаётганида бош инженер кабинетининг де-

разасига кўзи тушди: Чироқ ёниқ. Шубладзё столга энгашиб ниманидир узоқ кўрди-да, Солижонга қўл берди. Манзура «хайрлашдилар» деб ўйлади. Лекин улар ҳамон қарама-қарши турар, нима ҳақидадир завқ блан гаплашар эдилар. Манзура Солижонни кутмади. У яна Азиз ҳақида гап очади, яна печь лойиҳаси ҳақида кўнгилсиз гаплар... Кераги йўқ. Яхшиси, Манзура ўзи бугунги воқиалар, гаплар ҳақида ўйлаб секин ёлғиз кетади, Азизга айтгали қувончли хабарлар топади.

XIV

Инженер Сатторовнинг касалхонага келганига ҳам бир ойдан ошиб қолди. У ба'зан туппа-тузук бўлиб, ўрнидан туриб юриб кетади, ба'зан эса дармони ҳам, ранги ҳам, ҳуши ҳам кетиб, ҳаммани қўрқитиб юборади. Лекин ҳарҳолда аҳволи илгаридадан анча яхши. Биринчи ҳафтада Манзуранинг келмаётганини кўриб, бировга бир оғиз сўз айтмай, ҳатто ёруғ дун'ёга кўз очгиси келмай ётди. Манзуранинг Тошкентдан қайтгандан кейин келиб узур сўраши, ҳар куни озгина вақтга бўлса ҳам келиб кетиши, унинг оқилона тасаллилари ва меҳрибонлиги инженерга кўп дармон берди.

Бунинг устига заводдаги катта воқиаларнинг акс садоси, у ердаги гулғулалар ва кундалик янгиликлар бу кўнгилсиз хоналарга ҳам етиб келмай иложи йўқ эди. Буларни Сатторов кўпинча Нафисадан эшитар эди. Нафисага эса бу гапларни кунда Шоҳайдар ташиб келади.

Шоҳайдар бугун ҳам, одатича, ишдан кейин келиб, шартлашиб қўйилган белги блан

Нафисани чақирди — қабулхонанинг деразасини чертди. Нафиса, кекса врачнинг обходга кетганидан фойдаланиб, деразанинг бир табақасини эҳтиёт блан очди. Шоҳайдар икки ғиштни оёғининг тегига қўйиб, деразага бўйнини чўзиб илжайиб турар эди.

— Нафиса!

— Ҳа, ўғри мушук!

Улар кулишиб қўл беришдилар. Шоҳайдарнинг ҳар сафар биринчи сўзи цехдаги, заводдаги янгиликлар ҳақида бўлади. Бу янгиликларни қалб тўла қувонч ва завқ блан айтиб беради. Бу Нафисани ҳам завқлантиради. Шоҳайдарнинг бир металлург сифатида кун сайин ўсиши уни ниҳоятда қизиқтиради. Улар ҳечқачон муҳаббат ҳақида сўзлашган эмаслар, лекин бир-бирларидан сра узоқлашиб кетолмайдилар. Шоҳайдар ўз ишидаги қизиқ янгиликлар ҳақида гапирганида Нафисага бу муҳаббат изҳор қилгандай бўлиб туюлади. Чунки агар Шоҳайдарнинг муҳаббати бўлмаса ўз турмуши ҳақида келиб Нафисага шу қадар шодланиб гапирармиди? Нафисанинг бу гапларни жон-қулоғи блан қизиқиб тинглагани Шоҳайдарга ҳам муҳаббатдай бўлиб туюларди. Чунки агар Нафисанинг муҳаббати бўлмаса унинг ишлари ҳақидаги гапни шу қадар иштиёқ блан тинглармиди?

— Нафиса,— деди Шоҳайдар қўлидаги сариқ чемоданини дераза ёнидаги сарғайиб, қозжираб кетган майса устига қўйиб,— бу ерга чиқсангчи, қизиқ гаплар бор.

— Чемоданда нима?— деди Нафиса хавотир блан ичкарига, Сатторов ётган уйнинг эшигига қараб, ўз саволига жавоб ҳам кутмай

деразани ёпди-да, эшикдан айланиб боғ томонга, Шоҳайдар ёнига чиқиб кетди. Шоҳайдар вақт ганимат деб, унгача чемоданидан футбол ўйнайдиган тишли батинкани чиқариб кийиб олди. «Металлург» нинг машҳур ҳимоячиси бу ердан тўғри стадионга бориши керак.

У, қизнинг тагига ўз гимнастержасини солиб берди. Нафиса тиззасини этаги блан ўраб ўтирди-да, «хўш, қанақа қизиқ гап» дегандай йигитга боқди.

— Азиз аканинг янги печь лойихасини ИРКБ олди!— деди Шоҳайдар ён чўнтагидан қандайдир қоғозни излаб.

— Анови бекор қилинган лойиҳани-я?

— Ҳа.

— Нима қилади уни?

— Қиладиганини қилиб қўйди. Инженерга айтма, ҳали астойдил хулосаси чиққани йўқ.

— Бўладиганми?

— Бўладигани бўлди деяпман-ку!

— Қандай қилиб? Хатоси тўғриландими?

— Мана бундоқ,— деди Шоҳайдар ва қоғозни майсага ёзиб қалам блан туртди,— мана бун «рабочее постранство» дейилади. Бунинг устидаги мана бун «крайние продольные балки» дейилади. Буниси «продольные кромки», кўрдингми, булар бир-бирига жуда яқин турибди. Шунинг учун эриган пўлатни, кейин шлакни чиқаришда мана бу «продольные балки» деганимизнинг қоқ ўртаси куябошлайди. Олдинги деворнинг устунлариям худди шундай печьнинг кўп исиб-совиб туришидан букилиб кетади. Тушундингми?

— Хўш?

— Сатторов лойиҳаси бўйича қурилса, печь бир ойдан кейин мана шу томонга қийшаяди. ИРҚБ группаси лойиҳага катта тузатиш киргизди.

— Қандай?

— Мана бу «литейний пролет» дейилади. Печьнинг тубини мана шу томонга қараб кенгайтириш керак. Мана, кўрдингми?

Шоҳайдар қоғоздаги иккинчи чертёжга қалам туртди. У, тузатилган лойиҳада ҳалиги куйиб, букилиб қоладиган стунларнинг эриган ма'дандан қанчалик узоқ жойлашганини ўлчаб кўрсатди. Нафиса бу чертёжларда кўп нарсаларни тушунмайди, албатта. Лекин Шоҳайдарнинг гапида бир ишонч борлигини сезарди. Шунинг учун «шундайми?», «тушундингми?» деган саволларнинг ҳаммасига «ҳа» деб калла қимирлатаберди.

— Бу янги печь ҳажми катта бўлишдан ташқари, бир кампанияда 140 ўрнига 170 марта пўлат беради!— Шоҳайдар «ўйлаб кўр» дегандай, кўрсатгич бармоғини ҳавога тақади, анчагача Нафисанинг кўзига қараб турди.

Шоҳайдар шу қадар тикилдики, Нафиса кўзини пастга олишга мажбур бўлди. Ҳар кунги бундай суҳбатлар уларни бир-бирига тобора яқинлаштирарди, улар бир-бирларининг қалбини тағин ҳам равшанроқ кўргандай бўлардилар.

— ИРҚБнинг қайси группаси, кимлар ишлаяпти?— дея сўради Нафиса.

— Бу группа янги чиқиб қолди. Ўзидан ўзи. Аслида Солижон ака қўзғатган. беш-олти киши. Манзура опа ҳам кечаю-кундуз ўша ерда.— Шоҳайдар қизишиб гапираётган жойда

бирдан тўхтади ва пастгина овоз блан «Мен ҳам... қўшилдим» деб қўйди. Нафиса бирдан ўрнидан турди. Шоҳайдар ҳам шошиб туриб унинг этагига илашган хасни олиб ташлади. Нафиса самимий дўстини тўсатдан, билдирмай «чўп» этиб ўпиб оламан деган эди, йигит чаққонлик қилиб уни кўкрагига босиб олди. Улар биринчи марта ўпишдилар. Неча вақтлар орзу қилинган бундай мас'улиятли ва сирли ҳодисанинг куппа-кундуз юз берганига ўзлари ҳам ҳайрон эдилар...

...Сатторов ухламоқда. Оппоқ халат кийиб, кровать бошида ўтирган Нафиса унинг қонсиз юзига тикиларди.

Нафиса бу инженерни илгари яхши танимас эди ҳам. Ҳар кун келиб турадиган Манзуранинг унга муҳаббати нақадар зўр эканини кўргандан кейин, Нафиса ҳам бу бемор инженерга чин ихлос қўйди. У, ҳоли яхши бўлганда Нафиса блан бетакаллуф гаплашади. Қиз унга бирор яхши сўз айтгиси келар, тезроқ тузалиб чиқиши учун ҳечнарсани аямас, кечалари ухламай ёнида ўтириб чиқарди.

Сатторов ҳам бу хушмуомала, ширинсўз қизни чин кўнглидан ҳурмат қилабошлади. Манзуранинг Тошкентдан келганини, биринчи кунниёқ келиб, икки кун ухламай ўтириб кетганини ҳам шу қиздан эшитди, бу эса унинг Нафисага бўлган ихлосини оширди. Кўз очганида Нафисанинг қувончли чеҳрасини кўрса ўзини яхшироқ ҳис этгандай бўлади.

Мана бу сафар у, кўз очганида Нафисанинг бахтиёр кулиб турган, чексиз шод юзини кўрди. Ҳамшира дарров ўрнидан туриб унинг аҳволини сўради ва кекса врач тайинлаб кет-

ган дорини ичиришга тайёрланди. У беморнинг бу доридан жуда безиллаганини биларди.

— Азиз ака, сизга суюнчли гапим бор, — деди у дорини қошиққа томизаётиб, — мана шуни ичворсангиз айтаман.

— Уша суюнчли гапни ўзим топсам, ичмасам ҳам майлими? — деди бемор.

— Топинг!

— Манзура келиб кетгандир, шуми?

— Йўқ, топмадингиз, демак ичасиз.

Сатторов, бир ёғига ёнбошлаб, бошини кўтарди.

— Майли, опкелақолинг, алдамасам ичмайди дейсиз-да.

— Ие, ўлай агар, Азиз ака, рост — жуда суюнчли гап. Ичинг-а.

Инженер, «ҳа шум қиз» дегандай, Нафисага кулиб қаради-да, кўзини чирт юмиб дорини ичиб юборди. Қиз унинг ёстиғини уриб шиширди ва ўнглаб ётишига ёрдам берди. Нафиса эшикни ёпгани кетаётган эди, инженер чўчиб кетди:

— Айтмадимми, ёлғон деб.

— Ҳозир, Азиз ака.

У эшикни ёпиб келиб, ўз курсисига ўтирди-да, инженернинг кўзларига тикилди. Нафиса Шоҳайдардай тушунтириб бераолмаслигини дарров пайқади. У муаммонинг тафсилотиани англаб етмаган, лекин бунинг қувончли хабар эканини фикрига маҳкам жойлаштириб олган, бу хабарнинг Азиз акасининг сиҳатига катта ёрдам беражагига умид боғлаган эди.

— Сизнинг лойиҳангиз блан печь қуриладиган бўлипти.

Инженер сесканиб кетди-ю, ҳавони бирдан булут қоплагандай юзи қоронғилашди. У Нафиса кутгандай қувонмади.

— Улганнинг устига тепманг, қизим,— деди у ва, тескари қараб, қовоғини солиб ётди.

Нафиса Шоҳайдарнинг «Ҳозирча инженерга айтма» деган гапини эслаб чўчиб тушди. Беморнинг кайфиятини бузиб қўйганидан ҳам қўрқди. Ҳозир кекса врач келиб қолса борми!..

— Сизга ким ўргатди бу масҳарабозликни?— деди инженер тескари қараб ётганича.

— Нега ишонмайсиз, Азиз ака? ИРКБ тузатибди лойиҳангиздаги нуқсонларни,— Сатторов ялт этиб қаради, бошини кўтариб, тирсагига таянди.

— ИРКБ?

— Ха.

— Қани ўтир-чи, Нафиса, хўш?

— Шундай. Муҳокама қилишибди. Хатосини топиб тузатишибди.

— Кимлар?!

— Солижон акам, иннайкейин Манзура опам, яна кимлар ҳам эди.. Шоҳайдар...— Нафиса, гўё суҳбатдоши унинг алоҳида яширин қувончини пайқагандай, қизариб, ерга қаради. Инженернинг ҳозир буни пайқашга қурби йўқ эди, у қаергадир, юқорига тикилиб, титроқ қўлларига таяниб ўрнидан турди. Нафиса яна қўрқиб кетди, айтмаса бўлар экан. Туришига ёрдам бермоқчи эди, Сатторов бир қўлида уни қўчоқлади.

— Нафиса! Жоним! Чақир Солижонни, чақир...

— Азиз ака, ётинг, ўзингизни уринтириб қўясиз, турманг.— Ташқарида оёқ товуши эши-

тилиб эди, доктор келаяпти деб Нафисанинг жон-пони чиқиб кетди.

— Чақираман, ётинг, чақираман,— дер эди у эшикка ялт-ялт қараб,— ётинг.

— Менинг сиҳатим яхши, докторга айт. Менинг халатимни бер,— инженер мумкин қадар қаттиқроқ гапириб ўзининг дармонсизлигини Нафисадан яширишга уринар эди.

Нафиса нима қилишини билмади, дам эшикка, дам инженерга, дам беморнинг осиглиқ юмшоқ халатига қаради. Кейин:

— Ҳозир докторга айтаман,— деб чиқиб кетди.

Докторни бошлаб келганида, Сатторов титроқ қўллари блан юмшоқ халатини кияётган эди. Кекса врач кулиб кириб келди.

— Отдай бўлиб кетибсиз-ку, инженер. Йўл бўлсин?

— Телефонга, ҳурматли доктор.

Сатторов телефонда ҳечкимни тополмади. Яна қидирмоқчи эди, бирдан ўйланиб, трубкани қўйди: дарагини эшитиб қимирлаб қопти, менинг лойиҳам деб да'во қилмоқчи, деб ўйлашмасин тагин.

У ярим соат ичида жуда чарчаб кетди. Энди доктор қистамаса ҳам ўрнига бориб ётишга мажбур бўлди.

— ИРҚБ... ИРҚБ...— дер эди ўзича инженер эшикка тикилиб.

Нафиса дори шкафи ёнида буни эшитиб турарди.

— ИРҚБ!— деди Нафиса калласини мағрур кўтариб.

Инженер унга тикилди: қип-қизил юзли, ёш, қувноқ қиз унга шу ҳаётнинг рамзи бўлиб кў-

ринар, ҳаёт уни аллақандай қоронғи жарликдан, касаллик чангалидан, фикрини эса умидсизлик ботқоғидан, ижодини узоқ, кимсасиз чўлдан судраб чиқаётганга ўхшарди.

— Қўлингизни беринг, Нафиса,— инженер бундан кейинги гапини ичида айтди,— тортинг, тортинг қўлимдан...

— Сиз блан араз эмасман, Азиз ака,— деди Нафиса яқинлашиб. У, инженер узур сўрамоқчи, ярашмоқчи, деб ўйлаган эди. Унга қўлини берди ва кўрпасини тузатиб қўйди.

XV

...Касалхона эшиги рўпарасидаги фонтанли тўгарак майдонга туташадиган кенг асфальт йўлдан Манзура блан Солижон елиб келади. Манзуранинг қўлида катта гулдаста. Солижоннинг пальто тугмалари ечиқ, икки бари қанотдай ёйилиб ҳилпирайти. Йигит Манзурани дам қўлидан ушлаб тезроқ юришга қистайди, дам айрилиб қўлларини барабар силтаб, шаҳдам юрадилар. Иккисининг ҳам юзи қипқизил, дуркун гулдаста эса чеҳралардаги шодликка жуда ҳам ярашиб тушган эди.

Солижон бу кунни тоқатсизлик блан кутди. Ба'зан тунлар бўйи ухламади ҳам, унга инженер Сатторов билган кўпгина техника адабиётини ўқиб чиқишга тўғри келди. Бош инженерни ҳам, профессор Назаровни ҳам, Василий Ивановични ҳам ИРКБда ўзи бошқараётган группанинг иши блан шуғулланишга мажбур этди. Бир вақт инженер Сатторов лойиҳасини рад қилган инженерларнинг ўзлари ҳам бу ишга бош қўшдилар. Умидсиз рад этилган лойиҳа ИРКБ қўлига тушгандан кейин ҳамма-

ни қизиқтиручи, муҳим масалага айланди. Чалкаш фикрлар ҳам бўлмади эмас. Лекин мастер Соли Содиқов асло бош эгмади, 28 кун деганда калаванинг учини топдилар. ИРКБнинг обрўли йиғини ва бош инженер ҳузуридаги кенгаш инженер Сатторовнинг тузатилган лойиҳаси асосида 4-нчи печьни янгича, катта ҳажмда қуришга қарор берди.

Бу Солижон блан Манзурага ниҳоятда қувончли кун эди. Завод ҳаётида катта бурилиш ясайдиган муаммонинг ҳал бўлиши бир қувонч бўлса, бу воқиянинг инженер Сатторовнинг тақдирига, уларнинг фикрича, катта та'сир кўрсатажаги — яна бир қувонч эди.

Солижон ўзининг энг яқин дўсти Манзура бошига бирор ташвиш тушса ҳамиша ўзини унинг олдида қарздордай ҳис этади. Ҳозир у Манзуранинг шахсий қувончига тег шерик эди.

У Манзуранинг севган кишиси заводнинг қайноқ ҳаётида муносиб жой олсин учун бироз ҳисса қўшаолганидан шод, юзи ёруғ, йигирма саккиз кунлик иш унинг Сатторовга ҳам ихлосини оширди. У лойиҳани даставвал таҳлил қиларкан, инженернинг мураккаб шу усулини, оқилано интилишларини, техника маҳоратини кўрди.

Ҳозир Солижон ҳурматли инженерни кўргали, уни қувонтиргали шошарди.

Нафиса уларни қарши оларкан, кўрсатгич бармоғини лабига қўйиб «тсс»... деди, Сатторов ухлаб ётган эди.

— Азиз ака соғайиб кетди, чиқишга рухсат ёзиб қўйилибди,— деди пичирлаб ва инженер ётган хонанинг эшигини аста ёпиб қўйди.

Манзура блан Солижон «нима қиламиз, кутамизми?» дегандай бир-бирларига қарашиб қолди.

— Бир нафас кутасизлар,— деди ҳамшира қувониб, кейин гулдастани роҳат қилиб ҳидлади. У ҳам ҳозир катта қувонч бўлишини биларди.

— Гулни сиз берасиз,— деди Манзура.

— Йўқ, ўзингиз,— деди Солижон кескин қилиб.

— Синглим,— деди Манзура Нафисанинг сочини силаб,— чопқиллаб чиқиб телефонда бизникидан машина чақирсангиз.

Нафиса шодланганидан дукур-дукур югуриб чиқиб кетди. Бу товушдан Сатторов уйғониб кетди. У ухлаётгани ҳам йўқ эди. Солижон блан Манзуранинг овозини биринчи эшитишдаёқ таниганди.

— Мастер!— Ичкаридан чиққан бу тетик овоз иккисини ҳам сескантириб юборди.

— Солижон, Манзура!

Бу Сатторовнинг овози эди. Улар эшик очганда инженер кровать ёнида тикка турган экан. У ҳаяжон блан қарши олди. Манзура унга отилди. Эри уни гул аралаш қучоқлади.

— Табриклайман, ўртоқ инженер!— деди Солижон самимий қўлини сиқиб.

— Асло! Асло! Мени кулгига қолдиракўрманг мастер. Мен сизни табриклашим керак. Мен сиздан узур сўрайман,— у гулдастани Солижонга узатди. Солижон гулни олмай, гўё қимоя кутгандай, Манзуранинг орқасига яширинди.

— Йўқ, инженер! Мана қабул қилинган лойиҳангиз.

Сатторов ҳам лойиҳани олмай, ҳимоя кутгандай, Манзурага қаради.

— Сизнинг лойиҳангиз. Биз бошдаёқ айтган эдик, эсингизда борми, сизга қарашайлик деб борганимиз. Тобингиз қочганида қўлимиздан келганча ёрдам бераолганмизга жуда хурсандмиз.

— Лойиҳа да'во қилаолмайман. Мен бу ишнинг тафсилотини эшитдим. Мени коллектив ҳузурига олиб боринг. Мен уларнинг ҳарбиридан узур сўрашим керак. Улар менинг лойиҳа устида аввал ишлаганимни ҳисобга олиб, ИРКБ га қабул қилсалар, бас.

Солижон шошиб-пишиб лойиҳанинг нусхасини очди.

— Йўқ, ахир бу кимнинг иши?

Сатторов тикилди. Дам жиддий, дам бахтиёр, қувноқ назар блан қалтироқ қўлидаги лойиҳани ўқиди. Сўнгра бирдан қоғоз аралаш Солижонни қучоқлади.

Кекса врач блан Нафиса остонада жилмайиб турардилар. Нафиса оёқ учида югуриб бориб кўча томондаги верандага чиқадиган ойнавонли эшикнинг икки табақасини ҳам ланг очиб юборди. Хонага шаҳарнинг шовқин-сурони ва соф ҳаво ўпириб кирди. Солижон блан Манзура гул ушлаган Сатторовни ўртага олиб верандага чиқдилар. Енгил, илиқ шабода уларнинг сочларини тўзғитди, инженер қўлидаги кеч куз гулининг сезилар-сезилмас ҳидини олиб учди. Қаршида савлатли Пўлат шаҳри ястаниб ётарди. Бундан унинг бутун хусни кўринади. Инженер ҳартомонга ипак тасма каби буралиб кетган асфальт йўлларни, паришон булутдай тутун бурқитган завод трубаларини,

куюқ дарахт орасида ярқираган қизил, кўк тунука томларни энди кўрган каби, суқланиб боқарди. Уни гуриллаган, қайноқ ҳаёт, оташин ижодий меҳнат кутади!..

Кенг кўчадан янгроқ овоз бериб енгил машиналар келади. Верандадан узоқларга қараб, кулиб турган Манзура, Солижон ва Сатторов олдиндаги машинани таниб, қўл кўтардилар. Машиналардан иккитаси тўхтаб, биридан Данилов, профессор Назаров, яна макинтошини биллагига ташлаган новчагина нотавиш бир едам, иккинчисидан Василий Иванович, Кравченко ва Шералиев тушди. Улар тўғри верандага чиқдилар.

Ҳамма Сатторовга қўл бераркан, уни янги муваффақият блан табрик қиларди.

Данилов инженернинг саломатлигини суриштирди.

— Жуда катта хурсандчиликлар! Асло тиниб-тинчимаймиз, дўстларим. Биз ҳозир шошилиш ва фавқулодда йиғилишга кетаётган эдик. Мана!

Данилов Манзурага бир парча қоғоз узатди. Бу—заовда Тошкент Политехника институтининг филиалини очишга рухсат берилганлиги ҳақидаги телеграмма эди. Солижон блан Кравченко, Сатторов блан Шералиев, Василий Иванович блан Манзура, яна кимлар блан кимлардир, қучоқлаша кетдилар. Шовқин-сурон кўтарилди. Гулдастани Даниловга зўрлаб бердилар.

Шов-шувга касалхонанинг врач ва ҳамширалари чиқди, улар шодликнинг боисини тунунган эдилар, гапга араллашиб кетдилар.

— Доктор,—деди Василий Иванович ўз тенги кекса врачга қараб,—инженерга запас доридан тайинланг-да, тезроқ жавоб беринг энди.

— Инженерга жавоб,—деди врач,—дорининг энг қимматли янги хили ўзларингиздаёки чиқиб қолди чамамда. Инженерга гуриллаган ҳаёт керак, шовқли ижод ва сиз блан бирга қувнаш керак. Рецепт — мана шу.

Тўпланганлар кулишиб олгач, ҳамма бир дам тинч қолди.

— Сал бўлмаса йўл четида қолиб кетай деган эканман,—деди Сатторов Даниловга қараб. Данилов унинг елкасига қўл қўйди.

— Керак одамни ўзимиз блан бирга олиб борамиз. Ерга кираман деса қулоғидан, османга чиқаман деса,—Манзурага қаради у,—оёғидан тортамиз, қолиб кетаман деганига қўймаймиз.

Ҳамма яна кулди. Сатторовнинг ерга қараши гуруннга яна жиддий тус киргизди.

— Анча олдинга кетиб қолдинглар..

— Ҳа,—деди Данилов,—биз ҳаёт блан баравар боришга интилаяпмиз.

Манзураининг машинаси келиб қолди. Ҳамма пастга тушабошлади.

Сатторов Нафиса келтирган костюмини кияркан, Данилов блан ёлғиз қолган эди.

— Мана шундай, инженер, энди бир кафедранинг ўзингиз оласиз, саломат бўлсангиз.

— Энди касал бўлиш — номақулчилик бўлади, ўртоқ Данилов. Мен ҳозир коллектив ҳузурига бораман.

— Ҳа, албатта, коллектив ҳузурига боринг. Лекин ҳозирнинг ўзида эмас.

— Йўқ, ҳозир бораман, ўртоқ Данилов.

Данилов унинг кўзларига ма'ноли қараб кулди.

Кекса врач ва Нафиса ҳамма блан иссиқ хайрлашди. Машиналар бирин-кетин ғириллаб, ҳаёт қайнаб турган шовқинли шаҳар ичига шўнғиб кетдилар...

На узбекском языке

АСКАД МУХТАР

ТАМ, ГДЕ СЛИВАЮТСЯ РЕКИ
ПОВЕСТЬ

Госиздат УзССР — 1951 — Ташкент